Földkelte Alapítvány

Társadalmi értékorientáció vizsgálata középiskolások körében

Értékek és felelősség – a 14–20 éves fiatalok társadalmi attitűdjeinek feltáró vizsgálata

2026

Jelen tanulmány és az azt megalapozó értékorientációs vizsgálat

a Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.

támogatásával

a Városi Civil Alap

program keretében valósult meg.

Pályázati kódszám: VCA-KP-1-2025/4-002462

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alapkezelő Zrt.

Tartalomjegyzék

I. Az értékorientáció fogalma és jelentősége a 14–20 éves korosztályban 7
II. A kérdőív szerkesztési elvei 8
Az attitűdök mérése mint az értékorientáció vizsgálatának eszköze 9
A társadalmi kívánatossági torzítás csökkentése 9
A kérdőív tematikus felépítése 9
Az állítások szerkezeti logikája 10
A válaszskála alkalmazása 10
A célcsoport sajátosságainak figyelembevétele 10
III. A vizsgált értékdimenziók elméleti és empirikus megalapozása 11
3.1. A társadalmi felelősségorientáció mint összetett értékkonstrukció 11
3.1.1. A társadalmi felelősség fogalmának értelmezése 11
3.1.2. A társadalmi felelősségorientáció mint többdimenziós konstrukció 12
3.1.3. A társadalmi felelősségorientáció megjelenése serdülő- és fiatal felnőttkorban 13
3.1.4. A jelen kutatás elméleti modellje 14
3.1.5. A társadalmi felelősségorientáció operacionalizálása 15
3.1.6. Összegzés és kapcsolódás a jelen kutatáshoz 16
3.2. Az állatokkal való bánásmód mint a társadalmi felelősségorientáció egyik dimenziója 17
3.2.1. Az ember és az állatok kapcsolata mint erkölcsi és társadalmi kérdés 17
3.2.2. Az állatjóllét és a One Welfare szemlélet 18
3.2.3. Az állatokkal való bánásmód és az empátia kapcsolata 19
3.2.4. A serdülők állatokhoz való viszonya és a felelős állattartás nevelési jelentősége 20
3.2.5. Összegzés és kapcsolódás a jelen kutatáshoz 20
3.3. A társadalmi kirekesztés és az elfogadás mint a társadalmi felelősségorientáció dimenziója 21
3.3.1. A társadalmi kirekesztés fogalma és értelmezési keretei 21
3.3.2. A bullying jelensége mint társadalmi és pedagógiai probléma 21
3.3.3. Az elfogadás kultúrája és az inkluzív közösségek szerepe 22
3.3.4. Összegzés és kapcsolódás a jelen kutatáshoz 23
3.4. Az élelmiszerpazarlás és a felelős erőforrás-gazdálkodás mint a társadalmi felelősségorientáció dimenziója 23
3.4.1. Az élelmiszer mint természeti és társadalmi erőforrás 23

3.4.2. Az élelmiszerpazarlás mint globális társadalmi kihívás 24
3.4.3. A felelős erőforrás-gazdálkodás pedagógiai jelentősége 24
3.4.4. Összegzés és kapcsolódás a jelen kutatáshoz 25
3.5. A kulturális örökség megőrzése mint a társadalmi felelősségorientáció dimenziója 25
3.5.1. A kulturális örökség fogalma és társadalmi jelentősége 25
3.5.2. Kulturális örökség és közösségi identitás 25
3.5.3. A rongálás társadalmi megítélése és a közjavak védelme 26
3.5.4. A kulturális örökség szerepe a társadalmi felelősségorientációban 26
3.5.5. Összegzés és kapcsolódás a jelen kutatáshoz 27
3.6. A béke és a konfliktusok békés rendezése mint a társadalmi felelősségorientáció dimenziója 27
3.6.1. A béke fogalmának pedagógiai értelmezése 27
3.6.2. A konfliktusok békés rendezése mint társadalmi kompetencia 27
3.6.3. Békére nevelés a nemzetközi oktatáspolitikában 28
3.6.4. A békeorientáció szerepe a társadalmi felelősségorientációban 28
3.6.5. Összegzés és kapcsolódás a jelen kutatáshoz 29
3.7. A természeti erőforrásokkal való felelős gazdálkodás mint a társadalmi felelősségorientáció dimenziója 29
3.7.1. A fenntarthatóság és a természeti erőforrásokkal való felelős gazdálkodás 29
3.7.2. Környezeti felelősség és fenntartható gondolkodás 29
3.7.3. A környezeti felelősség a nemzetközi szakpolitikai dokumentumokban 30
3.7.4. Összegzés 30
3.8. A III. fejezet összegzése 31
IV. A kutatás módszertana 31
4.1. A kutatás célja 31
4.2. A kutatás kérdései 32
4.3. A kutatás típusa és módszere 32
4.4. A kutatás mintája 33
4.5. A mérőeszköz bemutatása 34
4.6. Az adatfelvétel folyamata és etikai szempontjai 35
4.7. Az alkalmazott adatfeldolgozási és statisztikai módszerek 36
V. A kutatás eredményei 36
5.1. A vizsgált minta jellemzői 37
5.2. Az eredmények elemzésének és értelmezésének szempontjai 38

5.3. Állatkínzás és felelős állattartás 39
5.4. Társadalmi kirekesztettség, bántalmazás és elfogadás 41
A blokkon belül kirajzolódó mintázat 42
5.5. Élelmiszerpazarlás és felelős gazdálkodás 43
5.6. Kulturális és közösségi értékek védelme 45
5.7. Háború és béke 48
5.8. Környezettudatosság és felelős erőforrás-gazdálkodás 50
5.9. A vizsgált értékterületek összehasonlító értékelése 52
5.10. A kutatási kérdések megválaszolása 55
VI. Következtetések és megbeszélés 58
6.1. A kutatás főbb eredményeinek értelmezése 58
Az általános értékek támogatása és a felelősség konkrétabb megítélése 60
Az értékorientáció differenciáltsága 60
A hat dimenzió együttes értelmezése 61
6.2. Az eredmények értelmezése a szakirodalom tükrében 61
Társadalmi elfogadás, empátia és közösségi felelősség 62
Felelős fogyasztás, élelmiszerpazarlás és környezeti felelősség 63
Kulturális örökség és a közös javak iránti felelősség 63
Béke, konfliktuskezelés és állampolgári felelősség 63
Környezetvédelem, jövőorientáció és értékprioritások 64
Az eredmények tágabb oktatási értelmezése 64
6.3. Az általános értékek és a konkrét felelősségvállalás viszonya 65
Az általános normák magas támogatottsága 66
A konkrét felelősség megítélésének differenciáltsága 66
Az attitűd és a viselkedés megkülönböztetése 67
A normatív egyetértés értelmezésének korlátai 67
Pedagógiai szempontból mit jelenthet a különbség? 68
Összegzés 68
6.4. Az értékkonfliktusok és dilemmahelyzetek jelentősége 69
A békés konfliktusrendezés és a katonai fellépés megítélése 69
Gazdasági fejlődés és környezetvédelem 70
A „mindenáron” történő környezetvédelem mint abszolút értékállítás 70
Az értékkonfliktusok jelentősége a társadalmi felelősségorientációban 71

Pedagógiai jelentőség ... 71
Módszertani következtetés a kérdőív továbbfejlesztéséhez ... 72
Összegzés ... 72
6.5. Pedagógiai következtetések ... 72
Az értékek ismeretétől a felelős mérlegelésig ... 73
A személyes cselekvőképesség erősítése ... 74
A közösségi felelősség gyakorlása az iskolában ... 74
A mindennapi élethez kapcsolódó felelősségi helyzetek ... 75
Az értékkonfliktusok pedagógiai feldolgozása ... 75
Élmény- és cselekvésközpontú pedagógiai lehetőségek ... 76
Az iskola mint felelősségi kultúrát közvetítő közeg ... 76
Összegzés ... 76
6.6. A kutatás korlátai ... 77
A minta korlátozott reprezentativitása ... 77
Az alcsoportok összehasonlításának hiánya ... 77
A keresztmetszeti kutatási elrendezés korlátai ... 78
Az önbeszámolós kérdőíves módszer korlátai ... 78
A saját fejlesztésű mérőeszköz korlátai ... 79
Egyes tételek korlátozott differenciáló képessége ... 79
A kizárólag leíró statisztikai elemzés korlátai ... 80
A vizsgált értékterületek körének lehatároltsága ... 80
Összegzés ... 80
6.7. A mérőeszköz továbbfejlesztésének lehetőségei ... 81
A mérendő konstrukció további pontosítása ... 81
A tételek tartalmi és nyelvi felülvizsgálata ... 81
A túl könnyen felismerhető normatív válaszok mérséklése ... 82
A dilemma- és szituációalapú tételek szerepének növelése ... 82
Kognitív előtesztelés a célcsoporttal ... 83
Szakértői tartalmi validálás ... 83
A pontozási kulcs újragondolása ... 84
Nagyobb és heterogénebb mintán történő kipróbálás ... 84
Tételanalízis és a belső konzisztencia vizsgálata ... 84
A kérdőív faktorszerkezetének empirikus vizsgálata ... 85

A validitás többféle bizonyítékának vizsgálata 85
A társadalmi kívánatosság vizsgálata 85
A kvalitatív módszerekkel történő kiegészítés lehetősége 86
Javasolt fejlesztési folyamat 86
Összegzés 86
VII. Összefoglalás 87
Irodalomjegyzék (APA 7) 90

I. Az értékorientáció fogalma és jelentősége a 14–20 éves korosztályban

Az értékek az emberi gondolkodás és viselkedés alapvető irányítói. Meghatározzák, hogy az egyén mit tart kívánatosnak, helyesnek vagy fontosnak, és jelentős szerepet játszanak a döntések, a társas kapcsolatok, valamint a társadalmi együttélés szabályainak értelmezésében. Az értékek nem velünk született tulajdonságok, hanem a szocializáció során alakulnak ki, miközben folyamatosan formálódnak a család, az iskola, a kortárscsoportok, a média és a tágabb társadalmi környezet hatására (Rokeach, 1973; Schwartz, 1992).

Rokeach (1973) az értékeket olyan tartós meggyőződéseknek tekinti, amelyek meghatározzák, hogy az egyén bizonyos viselkedési módokat vagy életcélokat előnyben részesít más lehetőségekkel szemben. Az értékek így nem csupán elvont eszmék, hanem a mindennapi döntések mögött meghúzódó orientációs pontok. Az értékorientáció ennek megfelelően azt fejezi ki, hogy az egyén különböző helyzetekben milyen értékek alapján alakítja ki véleményét és cselekvéseit.

A modern értékkutatás egyik legmeghatározóbb elmélete Schwartz (1992) univerzális értékelmélete, amely tíz alapvető értéktípust különít el. Ezek – például a jóindulat (benevolence), az univerzalizmus (universalism), a biztonság (security) vagy a hagyománytisztelet (tradition) – valamennyi kultúrában megjelennek, ugyanakkor az egyének és társadalmak között jelentős különbségek figyelhetők meg abban, hogy ezek milyen hangsúllyal vannak jelen. Schwartz szerint az értékek dinamikus rendszert alkotnak: bizonyos értékek erősítik egymást (például a jóindulat és az univerzalizmus), míg mások között feszültség alakulhat ki (például a hatalom és az univerzalizmus között). Ez a megközelítés különösen fontos az értékorientáció vizsgálata során, mivel rámutat arra, hogy az erkölcsi döntések gyakran nem egyszerű jó–rossz választások, hanem különböző értékek közötti mérlegelés eredményei (Schwartz, 1992; Schwartz et al., 2012).

A serdülőkor és a fiatal felnőttkor az értékrend kialakulásának egyik legmeghatározóbb életszakasza. Erikson (1968) pszichoszociális fejlődéselmélete szerint ebben az időszakban zajlik az identitás kialakulásának folyamata, amelynek központi kérdése az, hogy a fiatal milyen értékeket és társadalmi szerepeket fogad el sajátjának. Az identitás fejlődése nem csupán önismereti folyamat, hanem szorosan összekapcsolódik a társadalmi normák, az erkölcsi elvek és a közösségi értékek interiorizációjával is.

Az erkölcsi gondolkodás fejlődését Kohlberg (1984) szintén a serdülőkor egyik meghatározó feladatának tekinti. Elmélete szerint ebben az életkorban egyre többen jutnak el a konvencionális erkölcsi gondolkodás magasabb szintjeire, ahol a döntések már nem kizárólag a büntetés vagy a jutalom elkerülésére épülnek, hanem figyelembe veszik a társadalmi normákat, az igazságosságot és a közösség érdekeit is. A késő serdülőkorban és fiatal felnőttkorban egyeseknél megjelenhet a posztkonvencionális gondolkodás is, amelyben az erkölcsi döntések univerzális etikai elvek mentén szerveződnek. Ez indokolja, hogy a 14–20 éves korosztály különösen alkalmas az értékorientáció vizsgálatára, hiszen ebben az időszakban az értékek még formálódnak, ugyanakkor már kellően stabilak ahhoz, hogy mérhetők legyenek.

Az értékorientáció alakulását ugyanakkor nem kizárólag a kognitív fejlődés határozza meg. Bandura (1986, 1991) szociális kognitív elmélete szerint a fiatalok értékei és viselkedése

jelentős mértékben a megfigyeléses tanulás révén formálódnak. A családtagok, pedagógusok, kortársak és a médiában megjelenő szereplők modellként szolgálnak, miközben a viselkedések társadalmi megerősítése vagy elutasítása hozzájárul az erkölcsi normák belsővé válásához. A digitális média és a közösségi platformok térnyerésével ez a modellkövetés napjainkban még hangsúlyosabbá vált, hiszen a fiatalok folyamatosan különböző társadalmi mintákkal találkoznak.

Az egyéni fejlődést Bronfenbrenner (1979) ökológiai rendszerelmélete tágabb társadalmi összefüggésbe helyezi. Az elmélet szerint a fiatal fejlődését egymásba ágyazott környezeti rendszerek – a család, az iskola, a kortárscsoport, a helyi közösség, valamint a társadalmi és kulturális környezet – együttesen alakítják. Az értékorientáció ezért nem tekinthető kizárólag személyes tulajdonságnak, hanem a társadalmi környezet és az egyéni tapasztalatok kölcsönhatásának eredménye.

A 14–20 éves korosztály vizsgálata pedagógiai szempontból is indokolt. Az Európai Unió és az OECD oktatáspolitikai dokumentumai egyaránt hangsúlyozzák, hogy a fiataloknak nem csupán tantárgyi ismeretekre van szükségük, hanem olyan kompetenciákra is, amelyek elősegítik a felelős állampolgári magatartást, a társadalmi együttműködést, az empátiát és a fenntartható gondolkodást (OECD, 2018; UNESCO, 2021). Ezek a kompetenciák szorosan összefüggnek az egyén értékorientációjával, ezért azok vizsgálata hozzájárulhat az iskolai nevelési programok és közösségfejlesztő kezdeményezések hatékonyabb tervezéséhez.

A jelen kérdőív abból az alapfeltevésből indul ki, hogy a fiatalok értékorientációja több, egymással összefüggő társadalmi területen ragadható meg. Az állatokkal való bánásmód, a társadalmi elfogadás, az élelmiszerrel való felelős gazdálkodás, a kulturális értékek megőrzése, a békéhez való viszonyulás, valamint a természeti erőforrásokkal kapcsolatos felelősség mind olyan kérdéskörök, amelyekben egyszerre jelennek meg az egyéni erkölcsi meggyőződések, a társadalmi normák és a közösségi felelősségvállalás. A kérdőív célja ezért nem az egyes személyek erkölcsi „minősítése”, hanem annak feltárása, hogy a vizsgált korosztály milyen értékek mentén értelmezi ezeket a mindennapi életben is releváns társadalmi kérdéseket.

A kérdőív kialakításakor arra törekedtünk, hogy az állítások ne csupán deklaratív erkölcsi normákat jelenítsenek meg, hanem olyan helyzeteket és dilemmákat is felvessenek, amelyek mérlegelést igényelnek. Ez összhangban áll az attitűdmérés korszerű megközelítésével, amely szerint a megbízható mérőeszközök nem kizárólag a társadalmilag kívánatos válaszokat mérik, hanem lehetőséget biztosíthatnak a válaszadók értékorientációjához kapcsolódó attitűdök árnyaltabb feltárására (Ajzen, 1991; Schwartz et al., 2012).

II. A kérdőív szerkesztési elvei

Az értékorientáció vizsgálata a társadalomtudományi kutatások egyik összetett területe, mivel az értékek közvetlenül nem figyelhetők meg, hanem az egyének véleményében, döntéseiben és viselkedésében jelennek meg. Az értékek feltárására ezért leggyakrabban attitűdvizsgáló kérdőíveket alkalmaznak, amelyek standardizált állításokon keresztül teszik lehetővé a válaszadók gondolkodásmódjának összehasonlítható mérését (Ajzen, 1991; Rokeach, 1973; Schwartz, 1992).

Jelen kutatás célja nem egyes erkölcsi normák ismeretének vagy elfogadásának számonkérése, hanem annak feltárása, hogy a 14–20 éves fiatalok milyen értékorientáció mentén értelmezik a társadalmi együttélés szempontjából fontos kérdéseket. A kérdőív kialakításakor ezért arra törekedtünk, hogy az állítások ne kizárólag deklaratív erkölcsi normákat közvetítsenek, hanem olyan helyzeteket is megjelenítsenek, amelyek mérlegelést igényelnek, és ezáltal alkalmasabbak az attitűdök árnyaltabb feltárására.

Az attitűdök mérése mint az értékorientáció vizsgálatának eszköze

Az attitűd a pszichológiai és szociológiai szakirodalomban olyan viszonylag tartós beállítódásként jelenik meg, amely meghatározza, hogy az egyén miként értékel személyeket, eseményeket vagy társadalmi jelenségeket, illetve milyen viselkedésre hajlamos velük kapcsolatban (Ajzen, 1991; Eagly & Chaiken, 1993). Bár az értékek és az attitűdök nem azonos fogalmak, szoros kapcsolatban állnak egymással: az értékek hosszabb távon formálják az attitűdöket, az attitűdök pedig számos élethelyzetben tükrözik az egyén mögöttes értékrendjét (Schwartz, 1992).

A jelen kérdőívben alkalmazott állítások ezért nem közvetlenül az értékekre kérdeznek rá, hanem olyan véleményekre és állásfoglalásokra, amelyek mögött jól azonosíthatók bizonyos értékorientációk. Ez a megközelítés összhangban áll a korszerű attitűdkutatás módszertanával, amely szerint a társadalmi kérdésekkel kapcsolatos vélemények megbízható indikátorai lehetnek az egyén alapvető értékrendjének (Ajzen, 1991).

A társadalmi kívánatossági torzítás csökkentése

Az erkölcsi vagy társadalmi kérdéseket vizsgáló kérdőívek egyik legnagyobb módszertani kihívása a társadalmi kívánatossági torzítás (social desirability bias). Ennek lényege, hogy a válaszadók nem feltétlenül saját meggyőződésüknek megfelelően válaszolnak, hanem olyan választ adnak, amelyet a társadalom vagy a kutató által elvártnak vélnek (Crowne & Marlowe, 1960; Paulhus, 1991).

Ez a jelenség különösen erősen jelentkezhet serdülőkorban, amikor a kortársak és a felnőttek elismerése kiemelt jelentőségű. A kérdőív szerkesztése során ezért tudatos cél volt, hogy az állítások között ne kizárólag egyértelműen pozitív vagy negatív kijelentések szerepeljenek. Több témablokkban olyan megfogalmazások is helyet kaptak, amelyek értékkonfliktust vagy dilemmát jelenítenek meg. Ilyen például a gazdasági fejlődés és a környezetvédelem viszonyára, illetve a háború elkerülhetőségére vonatkozó állítások. Az ilyen tételek mérlegelésre késztetik a válaszadót, és csökkentik annak valószínűségét, hogy kizárólag a társadalmilag elvárt válaszokat jelölje meg.

A kérdőív tematikus felépítése

A kérdőív hat tematikus blokkból áll. A témák kiválasztását az a szándék vezérelte, hogy a vizsgált értékterületek a fiatalok mindennapi életében is relevánsak legyenek, ugyanakkor lefedjék a társadalmi felelősségvállalás különböző dimenzióit.

A blokkok a következő területeket vizsgálják:

- állatokkal való bánásmód és felelős állattartás;
- társadalmi elfogadás és kirekesztés;

- élelmiszerrel való felelős gazdálkodás;
- kulturális és közösségi értékek megőrzése;
- békéhez és konfliktuskezeléshez való viszony;
- környezetkárosítás és fenntartható gazdálkodás.

A témák kiválasztásakor fontos szempont volt, hogy mindegyik olyan élethelyzetet jelenítsen meg, amely a fiatalok számára személyesen is értelmezhető, ugyanakkor kapcsolódjon a globális társadalmi kihívásokhoz. Ez összhangban áll a Global Citizenship Education (GCED) szemléletével, amely szerint az iskolai nevelésnek elő kell segítenie a felelős, aktív és együttműködő állampolgári magatartás kialakulását (UNESCO, 2021).

Az állítások szerkezeti logikája

A kérdőív valamennyi blokkjában négy különböző típusú állítás jelenik meg. Ez a szerkezet tudatos módszertani döntés eredménye.

A kérdőív tematikus blokkjai különböző típusú attitűdállításokat tartalmaznak. Az egyes tématerületeken általános értékelvi kijelentések, személyes vagy közösségi felelősségre vonatkozó tételek, fordított irányú megfogalmazások, valamint egyes esetekben értékkonfliktust vagy mérlegelési helyzetet megjelenítő állítások egyaránt helyet kaptak. E tételtípusok blokkon belüli sorrendje nem minden esetben azonos; céljuk együttesen az adott tématerülethez kapcsolódó attitűdök több szempontú feltárása.

A válaszskála alkalmazása

A kérdőív ötfokú Likert-skálát alkalmaz, amely a társadalomtudományi kutatások egyik legelterjedtebb mérési eljárása (Likert, 1932). Az ötfokú skála megfelelő egyensúlyt biztosít az egyszerű kitölthetőség és a válaszok differenciálhatósága között, különösen serdülőkorú válaszadók esetében (Joshi et al., 2015). A skála lehetővé teszi az egyetértés különböző fokozatainak kifejezését, ezáltal érzékenyebben ragadja meg az attitűdök intenzitását, mint a dichotóm (igen–nem) válaszlehetőségek.

A célcsoport sajátosságainak figyelembevétele

A kérdőív megfogalmazásakor kiemelt szempont volt a 14–20 éves korosztály életkori sajátosságainak figyelembevétele. Az állítások nyelvezete egyszerű, közérthető és egyértelmű, ugyanakkor kerüli a túlzott leegyszerűsítést vagy a moralizáló megfogalmazásokat. A cél az volt, hogy a válaszadók a kérdéseket saját tapasztalataikhoz tudják kapcsolni, és ne elsősorban a „helyes válasz” felismerésére törekedjenek.

A kérdőív szerkesztése során ezért tudatosan törekedtünk arra, hogy az állítások valós társadalmi dilemmákat tükrözzenek. Ez különösen fontos a serdülőkorban, amikor az erkölcsi ítéletalkotás fejlődése már lehetővé teszi a különböző szempontok mérlegelését, ugyanakkor az értékek még formálódóban vannak (Kohlberg, 1984; Erikson, 1968).

Összességében a kérdőív olyan feltáró célú attitűdmérő eszközként készült, amely lehetőséget teremt a fiatalok társadalmi felelősségorientációjához kapcsolódó válaszmintázatok több tématerületen történő vizsgálatára. A tematikus blokkok, a különböző típusú állítások és az ötfokú válaszskála együttes alkalmazása lehetővé teszi az egyes témákhoz kapcsolódó attitűdök több szempontú leírását és összehasonlító értelmezését.

III. A vizsgált értékdimenziók elméleti és empirikus megalapozása

3.1. A társadalmi felelősségorientáció mint összetett értékkonstrukció

3.1.1. A társadalmi felelősség fogalmának értelmezése

Az egyén társadalomban betöltött szerepének egyik meghatározó eleme, hogy miként viszonyul saját felelősségéhez más emberek, a közösség, az élővilág, valamint a természeti és társadalmi környezet iránt. A társadalmi felelősség olyan erkölcsi és cselekvési orientációként értelmezhető, amely túlmutat az egyéni érdekek közvetlen érvényesítésén, és magában foglalja mások jóllétének, a közösségi együttélés normáinak, továbbá a jelen és a jövő generációk érdekeinek figyelembevételét (Berkowitz & Bier, 2005; UNESCO, 2021).

A társadalmi felelősség nem azonos a jogi felelősséggel. A jogi felelősség szabályokból, előírásokból és azok megsértésének következményeiből ered, míg a társadalmi felelősség belsővé váló erkölcsi meggyőződésen és az egyéni cselekvések következményeinek felismerésén alapul. A felelős magatartás ebben az értelemben nem kizárólag a szankciók elkerülését, hanem annak belátását jelenti, hogy az egyén döntései másokra, a közösségre és a környezetre is hatást gyakorolhatnak (Rest et al., 1999).

A felelősség fogalma szorosan kapcsolódik az erkölcsi fejlődéshez. Kohlberg (1984) elméletében a morális ítéletalkotás fejlődése során az egyén fokozatosan jut el a közvetlen következményeken és a külső elvárásokon alapuló gondolkodástól a társadalmi normák, az igazságosság és az általánosabb erkölcsi elvek mérlegeléséig. A 14–20 éves életkor ebből a szempontból különösen fontos, mivel a fiatalok már képesek összetett erkölcsi helyzetek és egymással versengő értékek átgondolására, miközben értékrendszerük és társadalmi identitásuk továbbra is formálódik.

A társadalmi felelősség kialakulása ugyanakkor nem magyarázható kizárólag az erkölcsi gondolkodás kognitív fejlődésével. Bandura (1986) szociális kognitív elmélete szerint a felelős viselkedés elsajátításában a megfigyelés, a modellkövetés és a társas megerősítés egyaránt szerepet játszik. A család, az iskola, a kortárscsoportok és a média olyan viselkedési és értékmintákat közvetítenek, amelyek elősegíthetik vagy akadályozhatják a társadalmi normák belsővé válását. Bronfenbrenner (1979) ökológiai megközelítése ezt azzal egészíti ki, hogy az egyén fejlődését egymásba ágyazott társadalmi rendszerek kölcsönhatásaként értelmezi. A társadalmi felelősségorientáció ezért nem tekinthető kizárólag személyes tulajdonságnak: alakulását a közvetlen társas környezet, az intézményi kultúra és a tágabb társadalmi értékrend együttesen befolyásolja.

A hazai neveléstudományban a társadalmi felelősséghez kapcsolódó kérdések elsősorban az erkölcsi nevelés, a közösségi nevelés, valamint a szociális és érzelmi kompetenciák fejlődésének összefüggésében jelennek meg. Zsolnai kutatási programja arra irányítja rá a figyelmet, hogy a társas viselkedéshez szükséges készségek és attitűdök nem egyszerűen spontán módon alakulnak, hanem pedagógiai eszközökkel is fejleszthetők. A szociális kompetencia fogalma azonban maga is többféleképpen értelmezhető, és összetevőinek

köréről, illetve méréséről sincs teljes szakmai konszenzus (Zsolnai, 2019). Ez az óvatosság a jelen kutatás szempontjából is lényeges: a társadalmi felelősségorientációt nem lezárt, egységesen definiált pszichológiai tulajdonságként, hanem elméletileg körülhatárolt, több összetevőből álló kutatási konstrukcióként kezeljük.

A modern neveléstudományban a társadalmi felelősség egyre szorosabban kapcsolódik a globális állampolgárságra neveléshez. Az UNESCO megközelítése szerint a 21. századi oktatásnak olyan fiatalok fejlődését kell támogatnia, akik felismerik a helyi és globális problémák összefüggéseit, tiszteletben tartják az emberi méltóságot és a kulturális sokszínűséget, valamint képesek hozzájárulni békés és fenntartható közösségek kialakításához (UNESCO, 2015, 2021). Az OECD Learning Compass 2030 keretrendszere hasonlóan központi jelentőséget tulajdonít a felelősségvállalásnak, az együttműködésnek és annak, hogy a tanulók képesek legyenek döntéseik következményeit előre látni és mérlegelni (OECD, 2019).

A társadalmi felelősség tehát nem egyetlen szabály elfogadását vagy magatartásforma követését jelenti. Olyan komplex orientációról van szó, amelyben erkölcsi értékek, érzelmi és társas képességek, viselkedési szándékok, valamint az egyéni és közösségi következmények mérlegelése egyaránt szerepet játszik.

3.1.2. A társadalmi felelősségorientáció mint többdimenziós konstrukció

A jelen kutatás elméleti feltevése szerint a társadalmi felelősségorientáció nem egyetlen attitűdben vagy viselkedésformában ragadható meg. Olyan többdimenziós értékkonstrukcióként értelmezhető, amely különböző társadalmi helyzetekben eltérő módon jelenhet meg, miközben megnyilvánulásai részben közös erkölcsi és motivációs alapokra épülhetnek.

Schwartz értékelmélete szerint az alapvető emberi értékek nem elszigetelt kategóriákat alkotnak, hanem egymással összefüggő motivációs rendszerben helyezkednek el. A jóindulat és az univerzalizmus például mások jóllétéhez, a társadalmi igazságossághoz és a természeti környezet iránti érzékenységhez kapcsolódik, míg más értékek – például a hatalom vagy a személyes teljesítmény – eltérő motivációs célokat fejezhetnek ki (Schwartz, 1992; Schwartz et al., 2012). Az értékek között ezért egyaránt kialakulhat összhang és feszültség.

Ez a megközelítés különösen alkalmas a jelen kérdőív elméleti megalapozására. A társadalmi felelősséget érintő döntésekben ugyanis gyakran több szempont egyidejű mérlegelésére van szükség. A személyes kényelem ütközhet a környezeti felelősséggel, a gazdasági érdek az erőforrások hosszú távú megőrzésével, a csoporthoz való alkalmazkodás pedig a kirekesztett személy melletti kiállással. A felelősségorientáció ezért nem egyszerűen annak ismeretét jelenti, hogy mi tekinthető társadalmilag helyes válasznak, hanem azt is, hogy az egyén miként rendezi egymáshoz a különböző értékeket és érdekeket.

A jelen kutatásban társadalmi felelősségorientációnak nevezzük azt az értékelő és mérlegelő beállítódást, amely befolyásolja, hogy az egyén miként viszonyul:

- más emberek méltóságához és jóllétéhez;
- az állatokhoz és más élőlényekhez;

- a közösen használt anyagi erőforrásokhoz;
- a közösség kulturális és tárgyi értékeihez;
- a békés együttéléshez és konfliktuskezeléshez;
- a természeti környezethez és a jövő generációk érdekeihez.

A fogalom ebben az értelemben magában foglalja az empátiát és a gondoskodást, a személyes felelősségvállalást, a közösségi együttműködés támogatását, valamint a hosszabb távú és jövőorientált következmények figyelembevételét. E komponensek elméletileg elkülöníthetők, de a mindennapi döntési helyzetekben rendszerint egymással összekapcsolódva jelennek meg.

A hazai szociális kompetencia-kutatások szintén arra utalnak, hogy a társas működés nem vezethető vissza egyetlen képességre. Érzelmi, kognitív, motivációs és viselkedési elemek együttesen befolyásolják, hogy az egyén miként értelmez társas helyzeteket, hogyan viszonyul másokhoz, és milyen cselekvést választ (Zsolnai, 2019). A serdülők körében végzett, bántalmazásmegelőzéssel és előítélet-csökkentéssel foglalkozó hazai pedagógiai munka ugyancsak a társas tanulás, a közösségi normák, a szociális kompetencia és a felelős cselekvés összekapcsolódását emeli ki (Sipos, 2023).

A kérdőívben vizsgált hat tématerület első pillantásra eltérő társadalmi problémákat jelenít meg. Közös vonásuk azonban, hogy mindegyikben felmerül az egyéni vagy közösségi felelősség, mások érdekeinek figyelembevétele, illetve a cselekvések rövid vagy hosszú távú következményeinek mérlegelése. A kutatás ezért nem hat teljesen független értéket kíván mérni, hanem azt vizsgálja, hogy egy feltételezett, magasabb rendű társadalmi felelősségorientáció miként jelenik meg különböző társadalmi kontextusokban.

3.1.3. A társadalmi felelősségorientáció megjelenése serdülő- és fiatal felnőttkorban

A serdülő- és fiatal felnőttkor a társadalmi felelősségorientáció vizsgálata szempontjából kitüntetett életszakasz. Az identitás, az erkölcsi ítéletalkotás és a társas kapcsolatok intenzív változásai következtében a fiatalok egyre önállóbban alakítják ki álláspontjukat társadalmi és erkölcsi kérdésekben (Erikson, 1968; Kohlberg, 1984). A családi értékminták továbbra is jelentősek, de mellettük egyre nagyobb szerepet kapnak a kortárs kapcsolatok, az iskolai közösségek, a média és a digitális nyilvánosság.

A fiatalok ebben az életkorban már képesek arra, hogy egy-egy helyzetet több nézőpontból vizsgáljanak, ugyanakkor döntéseiket továbbra is erőteljesen befolyásolhatja a társas környezet és az adott közösség normarendszere. Az értékorientáció ezért nem egyszerűen az egyén belső meggyőződésének lenyomata, hanem a személy és társadalmi környezete közötti kölcsönhatás eredménye (Bandura, 1986; Bronfenbrenner, 1979).

A hazai neveléstudományi eredmények alapján a szociális és érzelmi készségek fejlesztése pedagógiai szempontból nem tekinthető másodlagosnak. A társas problémák értelmezése, a mások nézőpontjának figyelembevétele, a konfliktuskezelés és a proszociális magatartás olyan tanulható és fejleszthető területek, amelyek az iskolai közösségek működését is befolyásolják (Zsolnai, 2019). A serdülők körében megvalósuló bántalmazásmegelőző és előítélet-csökkentő programok ugyancsak arra épülnek, hogy a társas normák és a közösségi felelősség pedagógiai beavatkozásokkal alakíthatók (Sipos, 2023).

Az OECD Learning Compass 2030 szerint a fiatalok jövőbeni boldogulásához nem elegendő a tantárgyi tudás megszerzése. Szükségük van arra is, hogy felelősséget tudjanak vállalni saját döntéseikért, együttműködjenek másokkal, és aktívan részt vegyenek környezetük alakításában (OECD, 2019). Az UNESCO globális állampolgárságra nevelési kerete ehhez hozzáteszi a helyi és globális összefüggések felismerését, a társadalmi igazságosság, az emberi méltóság, a béke és a fenntarthatóság iránti érzékenységet (UNESCO, 2015, 2021).

A jelen kutatás abból indul ki, hogy a társadalmi felelősségorientáció a fiatalok mindennapi életéhez közel álló kérdésekben is megmutatkozik. Az állatokkal való bánásmód, a kortársak kirekesztésének megítélése, az élelmiszerrel való gazdálkodás, a közösségi értékek védelme, a konfliktusok kezelése és a természeti erőforrások használata mind olyan területek, amelyekben az értékek konkrét véleményekben, mérlegelésekben és viselkedési szándékokban fejeződhetnek ki.

A 14–20 éves korosztály vizsgálata ezért kettős szempontból indokolt. Egyrészt ebben az életkorban az értékorientáció már kérdőíves módszerrel vizsgálható formában jelenik meg. Másrészt az értékek és társas attitűdök még alakíthatók pedagógiai, közösségi és szemléletformáló programok révén. A kutatás eredményei így nemcsak leíró információkat szolgáltathatnak, hanem támpontot adhatnak fejlesztő programok megtervezéséhez is.

3.1.4. A jelen kutatás elméleti modellje

A szakirodalmi háttér alapján a társadalmi felelősségorientáció a jelen kutatásban olyan feltételezett, magasabb rendű konstrukcióként jelenik meg, amely több erkölcsi, társas és környezeti területen megnyilvánuló attitűdöt foglalhat egységbe. A modell nem azt állítja, hogy a kérdőív hat blokkja bizonyítottan egyetlen pszichológiai faktort mér. Inkább olyan elméleti keretet biztosít, amely alapján a tématerületek kiválasztása és egymáshoz való kapcsolata értelmezhető.

A kutatás elméleti modellje három átfogó összetevőt különít el:

1. **Empátia és gondoskodás:** más emberek és más élőlények szükségleteinek, méltóságának és sérülékenységének felismerése, valamint ezek figyelembevétele az értékítéletekben.
2. **Személyes felelősségvállalás:** annak felismerése, hogy az egyéni döntéseknek következményei vannak, továbbá a saját cselekvési lehetőségek és kötelezettségek mérlegelése.
3. **Közösségi és jövőorientált szemlélet:** a közösen használt erőforrások, a kulturális értékek, a békés együttélés és a jövő generációk érdekeinek figyelembevétele.

A három összetevő nem rendelhető kizárólagosan egy-egy kérdőívblokkhoz. Az empátia például hangsúlyosan jelenik meg az állatokkal való bánásmód és a társadalmi elfogadás kérdéseiben, de a békéhez vagy a fenntarthatósághoz való viszonyban is szerepet játszhat. Hasonlóképpen, a személyes felelősségvállalás valamennyi területen megjelenik, jóllehet eltérő konkrét cselekvésekhez kapcsolódik.

A modellben a hat vizsgálati terület a következő:

- állatokkal való bánásmód és felelős állattartás;
- társadalmi elfogadás és a kirekesztés megítélése;

- élelmiszerpazarlás és felelős erőforrás-gazdálkodás;
- közösségi terek és kulturális örökség megőrzése;
- béke és konfliktuskezelés;
- természeti erőforrásokkal való felelős gazdálkodás.

A modell elméleti feltevése szerint e területek ugyanazon tágabb felelősségi orientáció eltérő kontextusait reprezentálják. A dimenziók közötti empirikus összefüggések, belső konzisztenciájuk és esetleges közös szerkezetük nem tekinthetők előzetesen bizonyított ténynek. Ezek vizsgálata a mérőeszköz későbbi, nagyobb mintán történő pszichometriai értékelésének feladata (1. ábra).

1. ábra. A társadalmi felelősségorientáció elméleti és mérési modellje

3.1.5. A társadalmi felelősségorientáció operacionalizálása

A társadalmi felelősségorientáció összetett és közvetlenül nem megfigyelhető konstrukció. Az ilyen látens fogalmak vizsgálata a társadalomtudományi kutatásokban rendszerint megfigyelhető indikátorokon, például attitűdökön, véleményeken és viselkedési szándékokon keresztül történik (Ajzen, 1991; DeVellis, 2017).

A jelen kutatás mérőeszköze nem közvetlenül azt kérdezi a fiataloktól, hogy társadalmilag felelősnek tartják-e magukat. Egy ilyen kérdés különösen érzékeny lenne a társadalmi kívánatossági torzításra, és kevés információt adna arról, hogy a felelősség milyen helyzetekben és milyen módon jelenik meg. A kérdőív ezért a célcsoport számára értelmezhető, konkrét társadalmi és erkölcsi helyzeteket jelenít meg.

A hat tematikus blokk a társadalmi felelősségorientáció eltérő megnyilvánulási területeit reprezentálja. Az állítások között általános értékelvi tételek, személyes vagy közösségi felelősséget érintő kijelentések, valamint értékkonfliktust vagy mérlegelési helyzetet

megjelenítő tételek egyaránt szerepelnek. Ez a felépítés arra szolgál, hogy a válaszok ne kizárólag egy általános erkölcsi norma elfogadását tükrözzék, hanem lehetőség szerint az attitűdök eltérő összetevőit is megjelenítsék.

Az operacionalizálás során ugyanakkor különbséget kell tenni az attitűd és a tényleges viselkedés között. Ajzen (1991) elmélete szerint a viselkedési szándék és a cselekvés kapcsolatát az attitűdök mellett a társas normák és az észlelt cselekvési kontroll is befolyásolja. A kérdőív eredményeiből ezért nem lehet közvetlenül következtetni arra, hogy a válaszadó egy valós helyzetben biztosan a megjelölt értéknek megfelelően fog cselekedni. A mérőeszköz az egyetértést, az értékelést és egyes esetekben a jelzett cselekvési hajlandóságot méri, nem pedig tényleges magatartást.

A kérdőív egyes blokkjai témánként négy állítást tartalmaznak, ami lehetővé teszi a tématerületenkénti válaszmintázatok áttekintését. A jelen vizsgálatban ugyanakkor nem képeztünk blokkpontszámokat vagy alskálapontszámokat, és nem vizsgáltuk az egyes blokkok pszichometriai megbízhatóságát. A mérőeszköz belső konzisztenciájának, szerkezeti érvényességének és esetleges alskáláinak vizsgálata későbbi, nagyobb mintán végzett kutatás feladata lehet (DeVellis, 2017).

3.1.6. Összegzés és kapcsolódás a jelen kutatáshoz

A társadalmi felelősségorientáció a jelen dolgozatban olyan többdimenziós, elméletileg kialakított kutatási konstrukció, amely az egyén más emberekhez, más élőlényekhez, közösségi értékekhez, természeti erőforrásokhoz és a jövő generációkhoz való viszonyát rendezi közös értelmezési keretbe. Központi összetevői az empátia és gondoskodás, a személyes felelősségvállalás, valamint a közösségi és jövőorientált szemlélet.

A vizsgált hat tématerület nem azonos egymással, és nem feltételezhető automatikusan, hogy empirikusan is egyetlen egységes faktort alkotnak. A kutatás elméleti feltevése szerint azonban valamennyi olyan helyzetet jelenít meg, amelyben az egyénnek saját érdekein túlmutató szempontokat, mások jóllétét vagy a döntések hosszabb távú következményeit kell mérlegelnie.

A kérdőív ezt az összetett konstrukciót konkrét attitűdök és viselkedési szándékok segítségével operacionalizálja. A mérés nem erkölcsi minősítést ad a válaszadókról, hanem azt vizsgálja, hogy a társadalmi felelősséghez kapcsolódó értékek milyen válaszmintázatokban jelennek meg a 14–20 éves fiatalok körében. A következő alfejezetek a hat vizsgálati terület elméleti, empirikus és szakpolitikai hátterét, majd az egyes kérdőívtételek kiválasztásának indokait mutatják be.

A modell a jelen kutatás elméleti keretét szemlélteti. A három átfogó összetevő és a hat tematikus terület közötti kapcsolatok hipotetikusak; szerkezeti és pszichometriai alátámasztásuk további, nagyobb mintán végzett vizsgálatot igényel.

3.2. Az állatokkal való bánásmód mint a társadalmi felelősségorientáció egyik dimenziója

3.2.1. Az ember és az állatok kapcsolata mint erkölcsi és társadalmi kérdés

Az ember és az állatok kapcsolata az emberi civilizáció történetével egyidős, azonban annak társadalmi és erkölcsi megítélése jelentős változásokon ment keresztül. A korai társadalmakban az állatok elsődlegesen a létfenntartás eszközei voltak: élelmiszerforrást, munkaerőt, közlekedési lehetőséget vagy védelmet biztosítottak az ember számára. A modern társadalmakban e funkciók mellett egyre hangsúlyosabbá vált az állatok érző lényként történő elismerése, valamint az a szemlélet, hogy az ember erkölcsi felelősséggel tartozik azok jólétéért (Fraser, 2008).

Az állatokkal való bánásmód megítélése ma már nem kizárólag állatvédelmi vagy jogi kérdés. A neveléstudomány, a pszichológia és a szociológia egyaránt olyan területként tekint rá, amely tükrözi az egyén empatikus készségeit, erkölcsi érzékenységét és társadalmi felelősségvállalását (Ascione, 2005; Serpell, 2008). Az állatokkal kapcsolatos attitűdök vizsgálata ezért túlmutat azon, hogy valaki kedveli-e az állatokat vagy sem. Sokkal inkább arra irányul, hogy milyen értékek mentén gondolkodik más élőlényekkel való kapcsolatáról, és milyen felelősséget tulajdonít saját döntéseinek.

Az elmúlt évtizedekben az állatjóllét (animal welfare) fogalma vált a nemzetközi szakirodalom egyik meghatározó kategóriájává. A World Organisation for Animal Health (WOAH, 2023) meghatározása szerint az állat jólléte azt fejezi ki, hogy az állat milyen fizikai és mentális állapotban van saját életkörülményei között. Ez magában foglalja egészségi állapotát, viselkedési szükségleteinek kielégítését, valamint azt, hogy mentes legyen a szükségtelen fájdalomtól, félelemtől és szenvedéstől. A korszerű állatjólléti szemlélet tehát nem pusztán az állatok életben tartását tekinti célnak, hanem életminőségük biztosítását is.

Ez a szemlélet jelentős hatással volt a pedagógiai gondolkodásra is. A felelős állattartásra nevelés egyre inkább a fenntarthatóságra nevelés, az erkölcsi nevelés és az állampolgári nevelés részévé vált, mivel az állatokkal való bánásmód olyan értékeket közvetít, mint a gondoskodás, az együttérzés, a felelősségvállalás és a más élőlények iránti tisztelet (UNESCO, 2021).

A jelen kutatás szempontjából az állatokkal való bánásmód azért tekinthető kiemelt jelentőségű vizsgálati területnek, mert az ember és az állatok kapcsolata olyan erkölcsi döntési helyzeteket jelenít meg, amelyekben a válaszadó értékorientációja közvetlenül megmutatkozik. A kérdőív első blokkja ezért nem az állatvédelemmel kapcsolatos ismereteket méri, hanem azt vizsgálja, hogy a fiatalok milyen felelősséget tulajdonítanak az embernek más élőlényekkel szemben.

Hazai pedagógiai összefüggések

A hazai neveléstudományi gondolkodásban az állatokkal való bánásmód elsősorban a környezeti nevelés, a fenntarthatóságra nevelés és az erkölcsi nevelés metszéspontjában jelenik meg. A Nemzeti alaptanterv kiemelt fejlesztési területei között szerepel a

felelősségvállalás, a természeti környezet iránti érzékenység, valamint a fenntarthatóságra nevelés, amelyek közvetve megalapozzák a felelős állattartással és az állatjólléttel kapcsolatos attitűdök kialakulását is (Magyar Közlöny, 2020).

A környezeti neveléssel foglalkozó hazai szakirodalom hangsúlyozza, hogy a természeti környezethez való pozitív viszony és a más élőlények iránti felelősség kialakulása már gyermek- és serdülőkorban megkezdődik, és ebben az iskola, a család, valamint a közvetlen természeti tapasztalatok egyaránt meghatározó szerepet játszanak (Varga, 2004). A felelős állattartásra nevelés ennek megfelelően nem önálló pedagógiai célként, hanem a környezettudatos és felelős állampolgári magatartás részterületeként értelmezhető.

3.2.2. Az állatjóllét és a One Welfare szemlélet

Az állatokkal való bánásmód tudományos megközelítésében az elmúlt évek egyik legjelentősebb szemléletváltását a **One Welfare** koncepció megjelenése jelentette. A megközelítés abból indul ki, hogy az emberek jólléte, az állatok jólléte és a környezet állapota nem egymástól független rendszerek, hanem szoros kölcsönhatásban állnak egymással (Garcia Pinillos et al., 2016).

A One Welfare szemlélet a korábban elsősorban az egészségügyben alkalmazott **One Health** megközelítés továbbfejlesztéseként jelent meg. Míg a One Health elsősorban az emberi és állati egészség kapcsolatára összpontosít, addig a One Welfare ennél szélesebb perspektívát képvisel: hangsúlyozza, hogy az állatokkal való bánásmód hatással van a társadalmi jólétre, a közösségi kapcsolatokra, a mentális egészségre és a fenntartható fejlődésre is (Garcia Pinillos et al., 2016).

A pedagógia szempontjából ez a szemlélet különösen jelentős. A felelős állattartásra nevelés nem önálló célként jelenik meg, hanem olyan komplex nevelési folyamat részeként, amely hozzájárulhat az empátia fejlődéséhez, a társadalmi felelősségvállalás erősödéséhez és a fenntarthatóság iránti elköteleződés kialakulásához. Ennek megfelelően az állatokkal kapcsolatos attitűdök vizsgálata nem kizárólag az állatvédelem iránti érzékenységről nyújt információt, hanem közvetetten arról is, hogy a fiatalok miként gondolkodnak a gondoskodásról, a felelősségről és az élővilág egészéhez fűződő kapcsolatukról.

A jelen kutatásban alkalmazott kérdőív első blokkja e szemlélettel összhangban készült. Az állítások nem egyetlen állatvédelmi kérdésre fókuszálnak, hanem arra törekednek, hogy feltárják a válaszadók erkölcsi megítélését, felelősségérzetét és cselekvési hajlandóságát olyan helyzetekben, amelyek más élőlények jólétét érintik. Ez a megközelítés összhangban áll a társadalmi felelősségorientáció jelen dolgozatban alkalmazott értelmezésével, amely szerint az empátia és a felelősség nem csupán az emberi kapcsolatokban, hanem az élővilághoz való viszonyban is megnyilvánul.

Kritikai megközelítés

Az állatokkal kapcsolatos attitűdök vizsgálata ugyanakkor nem mentes a módszertani nehézségektől. A szakirodalom rámutat arra, hogy az emberek erkölcsi megítélése jelentősen eltérhet az egyes állatfajok között, és ezt kulturális hagyományok, vallási meggyőződések, gazdasági szempontok, valamint személyes tapasztalatok egyaránt befolyásolják (Fraser, 2008). Emiatt az állatokkal kapcsolatos pozitív attitűdök nem minden esetben értelmezhetők

általános erkölcsi érzékenységként. A jelen kutatás ezért nem kíván általános következtetéseket levonni a válaszadók személyiségére vonatkozóan, hanem kizárólag az adott társadalmi helyzetekhez kapcsolódó értékorientációkat vizsgálja.

3.2.3. Az állatokkal való bánásmód és az empátia kapcsolata

Az empátia a proszociális viselkedés egyik legfontosabb pszichológiai meghatározója. Olyan képességet jelent, amely lehetővé teszi mások – illetve tágabb értelemben más élőlények – érzéseinek, szükségleteinek és szenvedésének felismerését, valamint ezek figyelembevételét a döntések és cselekvések során (Eisenberg et al., 2015). A modern empátiakutatások egyre inkább hangsúlyozzák, hogy az empátia nem kizárólag az emberek közötti kapcsolatokban jelenik meg, hanem az állatokhoz való viszonyban is megfigyelhető, és e két terület között számos összefüggés mutatható ki.

Az állatok iránti empátia vizsgálatának egyik úttörője Frank R. Ascione, aki kutatásaiban rámutatott arra, hogy az állatokkal szembeni bánásmód és az emberekkel szembeni viselkedés között szoros kapcsolat áll fenn (Ascione, 2005). Vizsgálatai szerint az állatokkal szembeni kegyetlenség gyakrabban fordul elő olyan családi és társadalmi környezetben, ahol más agresszív vagy bántalmazó viselkedésformák is jelen vannak. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy ez az összefüggés nem jelent egyszerű ok-okozati kapcsolatot. Az állatokkal szembeni agresszió önmagában nem tekinthető későbbi erőszakos viselkedés előrejelzőjének, ugyanakkor olyan figyelmeztető jel lehet, amely fokozott pedagógiai vagy pszichológiai figyelmet indokol.

A pozitív oldalról közelítve Serpell (2008) és Melson (2001) kutatásai arra mutatnak rá, hogy az állatokkal kialakított kapcsolat elősegítheti az együttérzés, a gondoskodás és a felelősségérzet fejlődését. A háziállatokkal való mindennapi kapcsolat olyan ismétlődő helyzeteket teremt, amelyekben a fiatalok megtapasztalják, hogy egy másik élőlény jóléte részben saját döntéseiktől és cselekedeteiktől függ. Ez a tapasztalat hozzájárulhat a felelősségteljes viselkedés belsővé válásához.

Az empátia és az állatokhoz való viszony kapcsolatát vizsgáló kutatások ugyanakkor arra is rámutatnak, hogy az emberek gyakran különbséget tesznek az egyes állatcsoportok között. A házi kedvencek, a haszonállatok és a vadon élő állatok erkölcsi megítélése sok esetben eltér egymástól, amit kulturális hagyományok, gazdasági szempontok és személyes tapasztalatok egyaránt befolyásolnak (Fraser, 2008). Ez a jelenség különösen érdekessé teszi annak vizsgálatát, hogy a fiatalok mennyiben alkalmaznak következetes erkölcsi mércét az állatokkal kapcsolatos kérdésekben.

A jelen kutatásban ezért az állatokkal való bánásmód nem önmagában jelenik meg, hanem az empátia egyik megnyilvánulási területeként. A kérdőív első blokkja arra keresi a választ, hogy a válaszadók milyen erkölcsi felelősséget tulajdonítanak az embernek más élőlényekkel szemben, illetve milyen mértékben tekintik saját feladatuknak a más élőlények jólétének védelmét.

3.2.4. A serdülők állatokhoz való viszonya és a felelős állattartás nevelési jelentősége

A serdülőkor az identitásformálódás, az erkölcsi gondolkodás fejlődésének és az önálló értékrend kialakulásának meghatározó időszaka (Erikson, 1968). Ebben az életkorban a fiatalok már képesek elvont erkölcsi kérdések mérlegelésére, ugyanakkor értékeik még formálhatók, ezért a család, az iskola és a kortárscsoportok nevelő hatása továbbra is kiemelkedő jelentőségű (Bronfenbrenner, 1979; Kohlberg, 1984).

Az állatokhoz való viszonyulás ebben az életkorban sajátos pedagógiai jelentőséggel bír. A felelős állattartás megtapasztalása olyan mindennapi helyzeteket teremt, amelyek során a fiatalok nem csupán ismereteket szereznek, hanem gyakorolják a rendszerességet, a következetességet és a más élőlények iránti felelősségvállalást is. Ezek a tapasztalatok hosszabb távon hozzájárulhatnak a proszociális magatartás és a közösségi felelősség fejlődéséhez (Melson, 2001).

A korszerű pedagógiai megközelítések ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy a felelős állattartás nem szűkíthető le a házi kedvencek gondozására. A fenntarthatóságra nevelés és a globális állampolgárságra nevelés keretében egyre inkább előtérbe kerül az a szemlélet, amely szerint az ember felelősséggel tartozik valamennyi olyan élőlény iránt, amelynek életkörülményeit közvetlenül vagy közvetve befolyásolja (UNESCO, 2021; WOAH, 2023). Ez a megközelítés hozzájárulhat annak felismeréséhez, hogy az állatokkal való bánásmód nem pusztán egyéni döntés, hanem társadalmi és etikai kérdés is.

A 14–20 éves korosztály vizsgálata ezért különösen indokolt. Ebben az életkorban már megjelenik az a képesség, hogy a fiatalok különbséget tegyenek jogi, erkölcsi és társadalmi felelősség között, valamint saját álláspontot alakítsanak ki olyan kérdésekben, amelyek túlmutatnak személyes érdekeiken. A kérdőív első blokkjának célja ennek megfelelően nem az állatvédelmi ismeretek mérése, hanem annak feltárása, hogy a válaszadók milyen értékorientáció mentén ítélik meg az állatokkal kapcsolatos erkölcsi helyzeteket.

3.2.5. Összegzés és kapcsolódás a jelen kutatáshoz

Az állatokkal való bánásmód a jelen kutatásban a társadalmi felelősségorientáció első vizsgálati dimenzióját jelenti. A nemzetközi és hazai szakirodalom egyaránt arra utal, hogy az állatok iránti felelősség, az empátia és a gondoskodó magatartás között szoros kapcsolat áll fenn, ugyanakkor az állatokkal kapcsolatos attitűdöket kulturális és társadalmi tényezők is befolyásolják. Ez indokolja, hogy a kérdőív nem az állatok szeretetét vagy az állatvédelmi ismereteket méri, hanem azokat az értékorientációkat vizsgálja, amelyek az állatokkal kapcsolatos erkölcsi helyzetek megítélésében jelennek meg.

A blokk négy állítása együttesen arra keresi a választ, hogy a válaszadók milyen mértékben ismerik el az ember felelősségét más élőlények iránt, mennyiben utasítják el az állatkínzást, hogyan viszonyulnak a felelős állattartáshoz, valamint saját szerepüket miként értelmezik az állatok védelmét érintő helyzetekben. A vizsgálat így nem önálló állatvédelmi attitűdöket kíván feltárni, hanem a társadalmi felelősségorientáció egyik, empátiára és gondoskodásra épülő megnyilvánulási formáját.

3.3. A társadalmi kirekesztés és az elfogadás mint a társadalmi felelősségorientáció dimenziója

3.3.1. A társadalmi kirekesztés fogalma és értelmezési keretei

Az ember társas lény, ezért a közösséghez tartozás alapvető pszichológiai szükségletnek tekinthető. A társas kapcsolatok nem csupán az egyéni jóllétet befolyásolják, hanem meghatározó szerepet játszanak az identitás, az önértékelés és a társadalmi normák kialakulásában is (Baumeister & Leary, 1995). Ennek megfelelően a társadalmi kirekesztés vagy kiközösítés nem pusztán átmeneti kellemetlenséget jelenthet, hanem olyan pszichológiai és társadalmi következményekkel járhat, amelyek hosszabb távon is befolyásolják az egyén fejlődését és közösségi beilleszkedését.

A társadalmi kirekesztés (social exclusion) olyan folyamatként értelmezhető, amely során egy személy vagy csoport részben vagy teljes mértékben kiszorul a közösségi életből, illetve korlátozott hozzáféréssel rendelkezik a társadalmi részvétel lehetőségeihez (Silver, 2015). Az iskolai környezetben ennek leggyakoribb megjelenési formája a kortársak általi kiközösítés, a verbális vagy fizikai bántalmazás, valamint az egyre nagyobb jelentőségű online zaklatás (cyberbullying) (UNESCO, 2019).

A társadalmi kirekesztés nem kizárólag az áldozatot érinti. A kortárscsoport egészének működésére hatással van, mivel alakítja a közösségi normákat, a bizalom szintjét és az együttműködési hajlandóságot. Azokban a közösségekben, ahol a bántalmazás vagy a kiközösítés elfogadottá válik, gyengül a kölcsönös felelősségvállalás és a társas kohézió, ami hosszabb távon az iskolai légkör romlásához és a közösségi részvétel csökkenéséhez vezethet (OECD, 2019).

Neveléstudományi szempontból ezért a társadalmi elfogadás nem csupán az egyéni tolerancia kérdése, hanem a demokratikus közösségek működésének alapfeltétele. Az inkluzív nevelés szemlélete abból indul ki, hogy minden tanulónak joga van olyan tanulási környezethez, amely biztosítja méltóságának tiszteletben tartását, az egyenlő részvétel lehetőségét és a közösséghez tartozás élményét (UNESCO, 2020). Az elfogadó iskolai kultúra kialakítása ezért ma már nemcsak pedagógiai cél, hanem nemzetközi oktatáspolitikai prioritás is.

A jelen kutatásban a társadalmi kirekesztés vizsgálata nem a bántalmazási esetek gyakoriságának feltárását szolgálja. A kérdőív arra keresi a választ, hogy a fiatalok milyen erkölcsi és társadalmi értékek mentén ítélik meg a kiközösítés, a verbális bántalmazás és a segítségnyújtás kérdését. Ez a megközelítés lehetővé teszi annak vizsgálatát, hogy a társadalmi felelősségorientáció miként jelenik meg az emberi kapcsolatok egyik legérzékenyebb területén.

3.3.2. A bullying jelensége mint társadalmi és pedagógiai probléma

Az iskolai bántalmazás (bullying) a nemzetközi szakirodalom egyik legtöbbet kutatott iskolai jelensége. Olweus (1993) klasszikus meghatározása szerint bullyingról akkor beszélhetünk, ha egy tanulót ismétlődően és szándékosan negatív cselekedetek érnek olyan helyzetben,

amelyben a felek között erőegyensúlyhiány áll fenn. A jelenség magában foglalhat fizikai, verbális, kapcsolati vagy digitális bántalmazást is.

Az elmúlt két évtized kutatásai rámutattak arra, hogy a bullying nem tekinthető kizárólag az elkövető és az áldozat közötti konfliktusnak. Salmivalli (2010) szerint a kortárscsoport egésze szerepet játszik a folyamat fenntartásában vagy megszüntetésében. A szemlélők (bystanders) viselkedése különösen meghatározó: a hallgatólagos elfogadás erősítheti a bántalmazó magatartást, míg az áldozat melletti kiállás jelentősen csökkentheti annak fennmaradását. Ez a felismerés alapvetően változtatta meg a bullying-megelőző programok szemléletét, amelyek ma már a teljes közösséget célozzák.

A WHO és az UNESCO jelentései szerint az iskolai bántalmazás nemcsak a tanulmányi teljesítményre, hanem a mentális egészségre, az önértékelésre és a társas kapcsolatokra is jelentős hatással van (UNESCO, 2019; WHO, 2020). A következmények gyakran túlmutatnak az iskolai éveken, és felnőttkorban is befolyásolhatják a társadalmi részvételt, a bizalom kialakulását és a közösségi aktivitást.

A jelen kutatás szempontjából különösen fontos a szemlélők szerepe. A társadalmi felelősségorientáció egyik meghatározó eleme ugyanis az, hogy az egyén miként reagál olyan helyzetekben, amikor másokat igazságtalanság vagy bántalmazás ér. A segítségnyújtási hajlandóság, a verbális agresszió megítélése és az elfogadó közösség támogatása ezért nem csupán a bullying kutatásának, hanem a társadalmi felelősség vizsgálatának is lényeges indikátorai.

3.3.3. Az elfogadás kultúrája és az inkluzív közösségek szerepe

Az inkluzív szemlélet napjaink oktatáspolitikájának egyik alapelve. Az inklúzió nem egyszerűen a különböző társadalmi vagy kulturális háttérrel rendelkező tanulók együttnevelését jelenti, hanem olyan iskolai kultúra kialakítását, amely minden tanuló számára biztosítja a részvétel, az elfogadás és a méltóság tiszteletben tartásának lehetőségét (UNESCO, 2020).

Az elfogadó közösségek kialakulásának alapját az empátia, a kölcsönös tisztelet és az aktív felelősségvállalás képezi. A társadalmi felelősségorientáció szempontjából különösen fontos, hogy a fiatalok ne csupán elutasítsák a bántalmazást, hanem saját szerepüket is felismerjék a támogató közösségi légkör kialakításában. Ez a szemlélet összhangban áll az UNESCO Global Citizenship Education programjával, amely szerint a demokratikus társadalmak működésének alapja az emberi méltóság tisztelete, az együttműködés és a mások iránti felelősségvállalás (UNESCO, 2021).

A jelen kutatás kérdőívének második blokkja ezt a szemléletet kívánja mérni. Az állítások nem a válaszadók személyes tapasztalataira kérdeznek rá, hanem arra, hogy miként ítélik meg a kiközösítést, a verbális bántalmazást, a segítségnyújtást és az iskolai elfogadás jelentőségét. Ezáltal a blokk alkalmas lehet annak feltárására, hogy a társadalmi felelősségorientáció hogyan jelenik meg a kortárskapcsolatok világában.

3.3.4. Összegzés és kapcsolódás a jelen kutatáshoz

A társadalmi elfogadás és a kirekesztéshez való viszony a társadalmi felelősségorientáció egyik alapvető dimenziója, mivel közvetlenül kapcsolódik az emberi méltóság tiszteletéhez, az empátiához és a közösségi felelősségvállaláshoz. A nemzetközi és hazai szakirodalom egyaránt rámutat arra, hogy a kortárs kapcsolatok minősége, az iskolai közösségek befogadó jellege, valamint a bántalmazással és kirekesztéssel szembeni attitűdök meghatározó szerepet játszanak a serdülők társas fejlődésében és jóllétében (Olweus, 1993; Salmivalli, 2010; Zsolnai, 2019).

A jelen kutatásban a társadalmi elfogadás nem kizárólag az iskolai bántalmazás jelenségére korlátozódik. A kérdőív állításai tágabb értelemben azt vizsgálják, hogy a válaszadók milyen jelentőséget tulajdonítanak mások elfogadásának, a verbális bántalmazás megítélésének, a kirekesztett személyek melletti kiállásnak, valamint annak az alapelvnek, hogy minden közösség tagját megilleti a tiszteletteljes bánásmód. A blokk így a társadalmi felelősségorientáció emberi kapcsolatokhoz kötődő dimenzióját jeleníti meg, amelyben az empátia, a szolidaritás és a közösségi normák iránti elkötelezettség egyaránt szerepet kap.

3.4. Az élelmiszerpazarlás és a felelős erőforrás-gazdálkodás mint a társadalmi felelősségorientáció dimenziója

3.4.1. Az élelmiszer mint természeti és társadalmi erőforrás

Az élelmiszer az emberi élet alapvető feltétele, ugyanakkor előállítása jelentős természeti, gazdasági és társadalmi erőforrásokat igényel. Az élelmiszer-termeléshez termőföldre, vízre, energiára, munkaerőre és különböző természeti erőforrásokra van szükség, ezért az elfogyasztott vagy elpazarolt élelmiszer nem kizárólag gazdasági értéket képvisel, hanem a felhasznált természeti javakat is magában hordozza (FAO, 2019).

A fenntartható fejlődés szemlélete szerint az emberiség egyik legfontosabb feladata, hogy a rendelkezésre álló erőforrásokkal úgy gazdálkodjon, hogy azok a jövő generációk számára is rendelkezésre álljanak (World Commission on Environment and Development [WCED], 1987). E megközelítés alapján az élelmiszer nem tekinthető korlátlanul rendelkezésre álló fogyasztási cikknek, hanem olyan erőforrásnak, amelynek előállítása és felhasználása erkölcsi felelősséget is jelent.

Az elmúlt évtizedekben a fenntarthatóság fogalma fokozatosan túllépett a környezetvédelem szűkebb értelmezésén. A nemzetközi szakirodalomban egyre hangsúlyosabban jelenik meg az a szemlélet, hogy a fenntarthatóság nem a természeti erőforrások teljes érintetlenségét jelenti, hanem azok felelős, hosszú távon is fenntartható használatát. Ez különösen fontos olyan globális társadalmi kihívások mellett, mint a népességnövekedés, az élelmiszer-biztonság vagy az éghajlatváltozás (UNEP, 2021).

A jelen kutatás értelmezésében az élelmiszerrel való bánásmód ezért nem pusztán fogyasztói szokásként jelenik meg. Sokkal inkább annak indikátoraként, hogy a fiatalok miként viszonyulnak a közösen rendelkezésre álló erőforrásokhoz, felismerik-e azok korlátozott jellegét, valamint felelősséget éreznek-e azok tudatos felhasználásáért.

3.4.2. Az élelmiszerpazarlás mint globális társadalmi kihívás

Az élelmiszerpazarlás napjaink egyik legsúlyosabb fenntarthatósági problémája. Az ENSZ Élelmezésügyi és Mezőgazdasági Szervezetének (FAO) becslése szerint a világon megtermelt élelmiszer jelentős része soha nem kerül elfogyasztásra, miközben emberek százmilliói élnek alultápláltan vagy élelmezési bizonytalanságban (FAO, 2019).

Az élelmiszer-veszteség és az élelmiszerpazarlás fogalma ugyan nem teljesen azonos, mégis közös jellemzőjük, hogy szükségtelenül terhelik a természeti környezetet. Az el nem fogyasztott élelmiszer előállítása során felhasznált víz, energia, termőföld és egyéb erőforrások szintén elvesznek, miközben a hulladékká váló élelmiszer további környezeti terhelést jelent (UNEP, 2021).

A probléma jelentőségét felismerve az ENSZ Fenntartható Fejlődési Céljai (Sustainable Development Goals) között önálló célként jelenik meg az élelmiszerpazarlás csökkentése. A 12. Fenntartható Fejlődési Cél (Felelős fogyasztás és termelés) egyik konkrét alcélja, hogy 2030-ra jelentősen csökkenjen az egy főre jutó élelmiszerhulladék mennyisége a kiskereskedelemben és a háztartásokban (United Nations, 2015). Ez jól mutatja, hogy a kérdés már nem kizárólag környezetvédelmi vagy gazdasági problémaként jelenik meg, hanem a globális társadalmi felelősség egyik fontos területeként.

A fiatalok szerepe ebben a folyamatban kiemelkedő. A fogyasztási szokások jelentős része serdülőkorban alakul ki, ezért a tudatos élelmiszer-felhasználásra nevelés hosszú távon hozzájárulhat a fenntarthatóbb fogyasztói magatartás kialakulásához (UNESCO, 2021).

3.4.3. A felelős erőforrás-gazdálkodás pedagógiai jelentősége

A fenntarthatóságra nevelés egyik alapvető célja annak felismerése, hogy az emberi szükségletek kielégítése és a természeti erőforrások megőrzése nem egymással ellentétes célok, hanem egymást feltételező folyamatok. A korszerű fenntarthatósági szemlélet nem a gazdasági tevékenység vagy az erőforrások felhasználásának elutasítására ösztönöz, hanem azok tudatos és felelős kezelésére (UNESCO, 2020).

Ez a megközelítés különösen fontos a jelen kutatás szempontjából. A kérdőív nem azt kívánja vizsgálni, hogy a válaszadók mennyire tekintik elsődlegesnek a környezetvédelmet minden más társadalmi cél előtt, hanem azt, hogy felismerik-e a természeti erőforrásokkal való felelős gazdálkodás jelentőségét. Ez összhangban áll a fenntartható fejlődés klasszikus meghatározásával, amely szerint a jelen szükségleteinek kielégítése nem veszélyeztetheti a jövő generációk lehetőségeit (WCED, 1987).

A pedagógiai szakirodalomban egyre hangsúlyosabb szerepet kap az a szemlélet, hogy a fenntarthatóságra nevelésnek a mindennapi döntések szintjén kell megjelennie. Az olyan egyszerűnek tűnő döntések, mint az étel mennyiségének megtervezése, a maradékok felhasználása vagy a tudatos vásárlás, hosszabb távon hozzájárulhatnak a felelős fogyasztói magatartás kialakulásához (UNESCO, 2020).

A jelen kutatás ezért az élelmiszerrel kapcsolatos attitűdöket nem elszigetelt fogyasztói szokásként kezeli, hanem a társadalmi felelősségorientáció egyik fontos megnyilvánulási formájaként értelmezi.

3.4.4. Összegzés és kapcsolódás a jelen kutatáshoz

Az élelmiszerrel való felelős gazdálkodás napjainkban nem csupán gazdasági vagy környezetvédelmi kérdés, hanem egyre inkább társadalmi és erkölcsi felelősségként jelenik meg. A szakirodalom hangsúlyozza, hogy az élelmiszerpazarlás egyszerre érinti a természeti erőforrások fenntartható használatát, az élelmezésbiztonságot és a társadalmi igazságosság kérdését (FAO, 2019; UNEP, 2021). A fiatalok fogyasztási szokásainak formálása ezért a fenntarthatóságra nevelés egyik fontos célterülete.

A jelen kutatás kérdőívének harmadik blokkja nem a válaszadók fogyasztási szokásait kívánja részletesen feltárni, hanem azt vizsgálja, hogy milyen értékorientáció mentén viszonyulnak az élelmiszerrel való felelős gazdálkodáshoz. Az állítások a pazarlás megítélésére, a tudatos fogyasztásra, az élelmiszerpazarlás társadalmi jelentőségének felismerésére, valamint a személyes és közösségi felelősség vállalására irányulnak. A blokk ezáltal a társadalmi felelősségorientáció erőforrásokkal való felelős gazdálkodást kifejező dimenzióját reprezentálja.

3.5. A kulturális örökség megőrzése mint a társadalmi felelősségorientáció dimenziója

3.5.1. A kulturális örökség fogalma és társadalmi jelentősége

A kulturális örökség egy közösség múltjából fennmaradt tárgyi és szellemi értékek összessége, amely meghatározó szerepet játszik az identitás, a történelmi emlékezet és a közösségi összetartozás kialakulásában. Ide tartoznak a műemlékek, történelmi épületek, régészeti emlékek, műalkotások, valamint a hagyományok, szokások és kulturális gyakorlatok is (UNESCO, 1972; UNESCO, 2003).

A kulturális örökség azonban nem csupán a múlt emlékeinek megőrzését szolgálja. A nemzetközi szakirodalomban egyre inkább olyan közösségi erőforrásként jelenik meg, amely hozzájárul a társadalmi kohézió erősítéséhez, a helyi identitás kialakulásához és a generációk közötti kapcsolatok fenntartásához (Council of Europe, 2005). Az örökség megőrzése ezért nem kizárólag kulturális vagy muzeológiai feladat, hanem társadalmi felelősség is.

A 21. században a kulturális örökség fogalma jelentősen kibővült. A hangsúly egyre inkább a közösségek aktív részvételére és a közösen létrehozott értékek megőrzésére helyeződik. Ez a szemlélet abból indul ki, hogy az örökség valódi jelentőségét nem csupán történeti vagy művészeti értéke adja, hanem az is, hogy miként járul hozzá az emberek közösségi identitásához és felelősségérzetéhez (Council of Europe, 2005).

3.5.2. Kulturális örökség és közösségi identitás

A közösségek működésének egyik alapvető feltétele a közösen vallott értékek és szimbólumok megléte. A kulturális örökség ilyen közös referenciapontot jelent, amely összekapcsolja a múltat, a jelent és a jövőt. Az örökséghez való pozitív viszonyulás erősítheti a helyi közösségekhez való kötődést, a társadalmi bizalmat és az állampolgári felelősségvállalást (Smith, 2006).

A pedagógiai kutatások szerint azok a fiatalok, akik aktívan találkoznak kulturális értékekkel – például múzeumlátogatások, helytörténeti programok vagy közösségi örökségvédelmi kezdeményezések során –, nagyobb valószínűséggel tekintenek közös felelősségként a kulturális javak megőrzésére (UNESCO, 2021). Ez nem pusztán ismeretbővítést jelent, hanem olyan értékorientáció kialakulását is elősegítheti, amelyben a közös értékek tisztelete és a közösségi felelősség összekapcsolódik.

A kulturális örökséghez való viszony ezért túlmutat a műemlékek vagy történelmi emlékhelyek megítélésén. Annak indikátora is lehet, hogy az egyén miként viszonyul a közösség által létrehozott és fenntartott közjavakhoz, illetve mennyire érzi saját felelősségének azok megóvását.

3.5.3. A rongálás társadalmi megítélése és a közjavak védelme

A közterületek, műemlékek és közösségi terek szándékos rongálása nem csupán anyagi károkat okoz, hanem a közösségi normák megsértését is jelenti. A vandalizmus a társadalomtudományi kutatásokban gyakran a közösségi felelősség hiányának, az alacsony társadalmi bizalomnak vagy a közösséghez való gyenge kötődésnek egyik megnyilvánulásaként jelenik meg (Cohen, 1973).

A Broken Windows elmélet (Wilson & Kelling, 1982) szerint a látható rongálások és az elhanyagolt közterek hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a normaszegő viselkedés elfogadottabbá váljon egy közösségben. Bár az elméletet az elmúlt évtizedekben több kritika is érte, alapvető felismerése – miszerint a közös környezet állapota hatással van a társadalmi normákra – ma is fontos kiindulópont a közösségi felelősség vizsgálatában.

A jelen kutatásban a rongálás kérdése nem büntetőjogi megközelítésben jelenik meg. Sokkal inkább arra irányul, hogy a fiatalok milyen erkölcsi felelősséget tulajdonítanak a közösségi értékek megőrzésének, illetve miként viszonyulnak azok szándékos károsításához.

3.5.4. A kulturális örökség szerepe a társadalmi felelősségorientációban

A kulturális örökség vizsgálata a jelen kutatásban a társadalmi felelősségorientáció közösségi dimenzióját reprezentálja. Míg az előző fejezetek elsősorban az emberekhez, az állatokhoz és a természeti erőforrásokhoz való viszonyt vizsgálták, addig ez a tématerület a közösen létrehozott értékek iránti felelősséget helyezi előtérbe.

A kérdőív állításai ennek megfelelően nem a művészettörténeti ismereteket vagy a kulturális intézmények látogatottságát mérik. Céljuk annak feltárása, hogy a válaszadók miként ítélik meg a közterületek rongálását, a kulturális örökség megőrzésének jelentőségét, valamint saját felelősségüket a közös környezet állapotának alakításában.

Ez a megközelítés összhangban áll a társadalmi felelősségorientáció jelen dolgozatban alkalmazott értelmezésével, amely szerint a felelős állampolgári magatartás nem kizárólag az emberek közötti kapcsolatokban, hanem a közösen létrehozott értékekhez való viszonyban is megnyilvánul.

3.5.5. Összegzés és kapcsolódás a jelen kutatáshoz

A kulturális örökséghez és a közösségi értékekhez való viszony a társadalmi felelősségorientáció közösségi dimenzióját jeleníti meg. A kulturális javak megőrzése, a közterületek állapotának tiszteletben tartása és a közösen létrehozott értékek védelme olyan attitűdöket tükröz, amelyek túlmutatnak az egyéni érdekeken, és a közösség iránt érzett felelősségre épülnek (Council of Europe, 2005; Smith, 2006).

A kérdőív negyedik blokkja ennek megfelelően nem a kulturális ismereteket vagy a művészeti érdeklődést méri, hanem azt vizsgálja, hogy a fiatalok miként ítélik meg a közterületek rongálását, a kulturális örökség megőrzésének jelentőségét, valamint saját felelősségüket a közösségi értékek megóvásában. Ez a dimenzió a társadalmi felelősségorientáció azon aspektusát ragadja meg, amely a közjavak tiszteletében, a közösségi normák elfogadásában és a közösen létrehozott értékek iránti felelősségben nyilvánul meg.

3.6. A béke és a konfliktusok békés rendezése mint a társadalmi felelősségorientáció dimenziója

3.6.1. A béke fogalmának pedagógiai értelmezése

A béke fogalma a köznyelvben gyakran a háború hiányával azonosul, a modern társadalomtudományi és neveléstudományi megközelítések azonban ennél lényegesen összetettebb értelmezést alkalmaznak. A béke nem csupán a fegyveres konfliktusok hiányát jelenti, hanem olyan társadalmi állapotot, amelyben az emberek közötti kapcsolatok az együttműködésre, a kölcsönös tiszteletre, az igazságosságra és a konfliktusok erőszakmentes kezelésére épülnek (Galtung, 1969).

Galtung klasszikus elmélete különbséget tesz negatív és pozitív béke között. A negatív béke a közvetlen erőszak hiányát jelenti, míg a pozitív béke olyan társadalmi viszonyokat foglal magában, amelyek elősegítik az igazságosságot, az egyenlő bánásmódot és a társadalmi együttműködést (Galtung, 1969). Ez a megközelítés különösen fontos a jelen kutatás szempontjából, mivel a kérdőív nem geopolitikai állásfoglalásokat kíván mérni, hanem azt vizsgálja, hogy a fiatalok milyen értékeket kapcsolnak a konfliktusok kezeléséhez és a békés együttéléshez.

A béke tehát ebben a dolgozatban nem politikai kategóriaként jelenik meg, hanem olyan értékorientációként, amely az emberi kapcsolatokban, a közösségi együttélésben és a társadalmi felelősségvállalásban egyaránt megnyilvánul.

3.6.2. A konfliktusok békés rendezése mint társadalmi kompetencia

A konfliktusok az emberi együttélés természetes velejárói, ugyanakkor azok kezelési módja alapvetően meghatározza a közösségek működését. A konstruktív konfliktuskezelés nem a nézeteltérések elkerülését, hanem azok olyan kezelését jelenti, amely tiszteletben tartja a résztvevők méltóságát, és lehetőséget teremt a kölcsönösen elfogadható megoldások kialakítására (Deutsch, Coleman, & Marcus, 2014).

Az iskolai nevelésben a konfliktuskezelés fejlesztése ma már az állampolgári nevelés, a szociális kompetenciák fejlesztése és a demokratikus nevelés egyik alapvető célkitűzése. A tanulók nemcsak saját konfliktusaik kezelését tanulják meg, hanem azt is, hogy a nézetkülönbségek nem feltétlenül vezetnek ellenségeskedéshez vagy erőszakhoz. Ez a szemlélet hozzájárulhat a társadalmi bizalom, az együttműködés és a közösségi felelősség erősödéséhez.

A jelen kutatás ezért nem azt vizsgálja, hogy a fiatalok miként ítélik meg egyes történelmi vagy aktuális fegyveres konfliktusokat. A kérdőív célja annak feltárása, hogy mennyiben tekintik értéknek a békés konfliktusrendezést, valamint mennyire érzik saját felelősségüknek a békés együttélés támogatását.

3.6.3. Békére nevelés a nemzetközi oktatáspolitikában

A békére nevelés (peace education) az UNESCO és az ENSZ oktatási programjainak egyik kiemelt területe. A békére nevelés célja olyan tudás, készségek, attitűdök és értékek fejlesztése, amelyek elősegítik a konfliktusok békés kezelését, az emberi jogok tiszteletét, a kulturális sokszínűség elfogadását és az aktív állampolgári részvételt (UNESCO, 2024).

Az UNESCO szerint a béke kultúrája nem spontán módon alakul ki, hanem tudatos nevelési folyamat eredménye. Ennek során a fiatalok megtanulják felismerni az előítéletek, a diszkrimináció és az erőszak különböző formáit, valamint elsajátítják azokat a kommunikációs és együttműködési készségeket, amelyek a konfliktusok konstruktív kezeléséhez szükségesek (UNESCO, 2024).

Hasonló célokat fogalmaz meg az ENSZ Fenntartható Fejlődési Céljai közül a **16. cél (Peace, Justice and Strong Institutions)**, amely a békés, igazságos és befogadó társadalmak kialakítását tekinti a fenntartható fejlődés egyik alapfeltételének (United Nations, 2015). A béke tehát nem csupán nemzetközi politikai kérdés, hanem a társadalmi fejlődés és a demokratikus állampolgárság alapvető feltétele.

3.6.4. A békeorientáció szerepe a társadalmi felelősségorientációban

A jelen kutatás elméleti modelljében a békéhez való viszony a társadalmi felelősségorientáció globális dimenzióját jeleníti meg. Míg a korábbi fejezetek az egyén közvetlen környezetében megjelenő felelősségformákat vizsgálták, addig a béke kérdése már a társadalmak közötti együttműködés, a közös jövő és a globális felelősség szintjére emeli a vizsgálatot.

A kérdőív állításai ennek megfelelően nem politikai véleményeket vagy aktuális nemzetközi konfliktusokkal kapcsolatos állásfoglalásokat kívánnak feltárni. Sokkal inkább arra irányulnak, hogy a válaszadók milyen jelentőséget tulajdonítanak a békés konfliktusrendezésnek, a háborúk következményeinek megismerésének és a béke fenntartásában vállalt közös felelősségnek.

Ez a megközelítés összhangban áll a társadalmi felelősségorientáció jelen dolgozatban alkalmazott értelmezésével, amely szerint a felelős gondolkodás nem áll meg a közvetlen környezet határainál, hanem kiterjed a tágabb társadalmi és globális közösségre is.

3.6.5. Összegzés és kapcsolódás a jelen kutatáshoz

A békéhez és a konfliktusok békés rendezéséhez való viszony a társadalmi felelősségorientáció globális dimenzióját képviseli. A béke a jelen kutatás értelmezésében nem csupán a fegyveres konfliktusok hiányát jelenti, hanem olyan értékorientációt, amely az együttműködést, a kölcsönös tiszteletet és a konfliktusok erőszakmentes kezelését helyezi előtérbe (Galtung, 1969; UNESCO, 2024).

A kérdőív ötödik blokkja azt vizsgálja, hogy a válaszadók milyen jelentőséget tulajdonítanak a békés konfliktusrendezésnek, a háborúk következményeinek megismerésének, valamint a béke fenntartásában vállalt közös felelősségnek. A blokk nem politikai állásfoglalásokat vagy aktuális nemzetközi események megítélését méri, hanem a társadalmi együttélés és a globális felelősség szempontjából meghatározó értékekhez való viszonyulást tárja fel.

3.7. A természeti erőforrásokkal való felelős gazdálkodás mint a társadalmi felelősségorientáció dimenziója

3.7.1. A fenntarthatóság és a természeti erőforrásokkal való felelős gazdálkodás

A 21. század egyik legjelentősebb globális kihívása a természeti erőforrások fenntartható használata. A népességnövekedés, a gazdasági fejlődés, az urbanizáció és a fogyasztás bővülése következtében egyre nagyobb nyomás nehezedik a Föld természeti rendszereire, ami szükségessé teszi az erőforrások hosszú távú és felelős kezelését (IPCC, 2023; UNEP, 2021).

A fenntartható fejlődés klasszikus meghatározása szerint olyan fejlődési pályát kell követni, amely biztosítja a jelen generációk szükségleteinek kielégítését anélkül, hogy veszélyeztetné a jövő generációk lehetőségeit (WCED, 1987). Ez a meghatározás ugyanakkor nem a természeti erőforrások érintetlen állapotának megőrzését írja elő, hanem azok tudatos, igazságos és hosszú távon is fenntartható hasznosítását.

Ennek megfelelően a jelen kutatás sem a környezetvédelem abszolút elsődlegességét kívánja vizsgálni. A kérdőív abból az alapfeltevésből indul ki, hogy a természeti erőforrások használata elengedhetetlen az emberi társadalom működéséhez, ugyanakkor azokkal úgy szükséges gazdálkodni, hogy hosszú távon is biztosítsák az emberi élet és a természeti rendszerek fennmaradását. Ez a megközelítés különösen fontos a fejlődő országok szempontjából, ahol a természeti erőforrások hasznosítása gyakran a megélhetés alapfeltétele.

A fenntarthatóság tehát ebben a dolgozatban nem tiltások rendszereként jelenik meg, hanem olyan felelősségi szemléletként, amely az emberi szükségletek és a természeti környezet hosszú távú egyensúlyának megteremtésére törekszik.

3.7.2. Környezeti felelősség és fenntartható gondolkodás

A környezeti felelősség a társadalmi felelősségorientáció egyik legösszetettebb dimenziója, mivel az egyéni döntések következményei gyakran hosszú idő elteltével és globális léptékben jelentkeznek. Az energiafogyasztás, a vízhasználat, a hulladékkezelés vagy a fogyasztási

szokások olyan mindennapi döntések, amelyek egyenként csekély hatásúnak tűnhetnek, összességükben azonban jelentős környezeti következményekkel járhatnak (UNESCO, 2020).

A környezeti felelősség ugyanakkor nem kizárólag ökológiai kérdés. A természeti erőforrásokhoz való hozzáférés, azok igazságos elosztása és fenntartható használata szorosan kapcsolódik a társadalmi igazságossághoz, az élelmezésbiztonsághoz, a gazdasági fejlődéshez és a nemzedékek közötti szolidaritáshoz is (United Nations, 2015). A fenntarthatóság ezért egyre inkább társadalmi értékként jelenik meg a nemzetközi szakirodalomban.

Az UNESCO *Education for Sustainable Development* programja hangsúlyozza, hogy a fenntarthatóságra nevelés nem elsősorban környezetvédelmi ismeretek átadását jelenti, hanem olyan kompetenciák fejlesztését, amelyek elősegítik a felelős döntéshozatalt, a rendszerszintű gondolkodást és a jövő generációk iránti felelősség kialakulását (UNESCO, 2020).

3.7.3. A környezeti felelősség a nemzetközi szakpolitikai dokumentumokban

A fenntarthatóság kérdése napjainkra a nemzetközi oktatáspolitika egyik meghatározó területévé vált. Az ENSZ 2030-ig szóló Fenntartható Fejlődési Keretrendszere a környezeti, gazdasági és társadalmi fenntarthatóságot egymástól elválaszthatatlan célként kezeli (United Nations, 2015).

Kiemelt jelentőségű a **4. Fenntartható Fejlődési Cél (Minőségi oktatás)**, amelynek egyik alcélja előírja, hogy valamennyi tanuló szerezzen olyan ismereteket és kompetenciákat, amelyek elősegítik a fenntartható fejlődést, a felelős életmódot, az emberi jogok tiszteletét, a nemek közötti egyenlőséget, a béke kultúráját és a globális állampolgárságot.

Hasonló szemlélet jelenik meg az OECD Learning Compass 2030 dokumentumaiban is, amelyek szerint a jövő társadalmainak sikeres működéséhez olyan állampolgárokra van szükség, akik képesek előre látni döntéseik hosszú távú következményeit, felelősséget vállalni azokért, valamint együttműködni a fenntartható jövő megteremtése érdekében (OECD, 2019).

A jelen kutatás koncepciója szorosan kapcsolódik ezekhez a nemzetközi törekvésekhez. A környezeti dimenzió beemelése a kérdőívbe nem önálló témaként, hanem a társadalmi felelősségorientáció egyik globális megnyilvánulási formájaként történik.

3.7.4. Összegzés

A természeti erőforrásokkal való felelős gazdálkodás a jelen kutatásban a társadalmi felelősségorientáció legátfogóbb dimenzióját képviseli. Míg az előző fejezetek az egyén közvetlen környezetében megjelenő felelősségi formákat vizsgálták, addig ez a tématerület már a globális összefüggések, a nemzedékek közötti igazságosság és a hosszú távú gondolkodás jelentőségére irányítja a figyelmet.

A kérdőív környezeti blokkja nem a környezetvédelmi ismereteket méri, hanem azt kívánja feltárni, hogy a fiatalok milyen értékorientáció mentén viszonyulnak a természeti erőforrások használatához, a fenntarthatósághoz és a közös jövő iránti felelősséghez. Ennek megfelelően a

blokk szervesen illeszkedik a dolgozat központi elméleti konstrukciójához, amely a társadalmi felelősségorientációt több, egymással összefüggő dimenzióban vizsgálja.

3.8. A III. fejezet összegzése

A jelen fejezet célja a társadalmi felelősségorientáció elméleti keretének bemutatása, valamint a kérdőívben vizsgált hat értékdimenzió szakirodalmi megalapozása volt. Az áttekintett nemzetközi és hazai szakirodalom alapján megállapítható, hogy a társadalmi felelősség nem egyetlen attitűdben vagy viselkedésformában ragadható meg, hanem olyan összetett értékorientációként értelmezhető, amely különböző társadalmi helyzetekben eltérő módon nyilvánul meg.

A kutatás elméleti modellje abból a feltevésből indul ki, hogy az állatokkal való bánásmód, a társadalmi elfogadás, az élelmiszerrel való felelős gazdálkodás, a kulturális örökség megőrzése, a békéhez való viszony, valamint a természeti erőforrásokkal való felelős gazdálkodás közös értékalapokra vezethetők vissza. Ezek közé tartozik az empátia, a személyes felelősségvállalás, a közösségi szemlélet és a jövő generációk iránti felelősség figyelembevétele. A jelen dolgozatban ezeket a közös elemeket a társadalmi felelősségorientáció fogalma fogja össze.

A hat vizsgálati dimenzió ugyanakkor nem tekinthető automatikusan egyetlen empirikus konstrukció megnyilvánulásának. A jelen kutatás az egyes tématerületeken megjelenő válaszmintázatok feltárásához szolgáltat empirikus adatokat; a modell szerkezeti és pszichometriai alátámasztása további kutatást igényel. Ennek megfelelően a kérdőív a társadalmi felelősségorientáció különböző aspektusait reprezentáló attitűdök és értékítéletek feltárására szolgál.

A III. fejezetben bemutatott elméleti háttér egyúttal megalapozza a kutatás módszertani felépítését is. A következő fejezet ennek megfelelően ismerteti a kutatás célját, kérdéseit és hipotéziseit, bemutatja a vizsgálatban részt vevő mintát, a mérőeszköz felépítését, az adatfelvétel folyamatát, valamint az alkalmazott adatfeldolgozási és statisztikai módszereket.

IV. A kutatás módszertana

4.1. A kutatás célja

A jelen kutatás célja a 14–20 éves fiatalok társadalmi felelősségorientációjának vizsgálata egy saját fejlesztésű, értékorientációs kérdőív alkalmazásával. A kutatás abból az elméleti feltevésből indul ki, hogy a társadalmi felelősség nem egyetlen attitűdben vagy viselkedésformában ragadható meg, hanem több, egymással összefüggő értékdimenzióban jelenik meg. Ennek megfelelően a vizsgálat olyan társadalmi és erkölcsi jelentőségű tématerületekre irányul, amelyek a fiatalok mindennapi életében is megjelennek, és amelyekben az egyéni döntések túlmutatnak a személyes érdekeken.

A kutatás központi célja annak feltárása, hogy a vizsgált korosztály milyen értékorientáció mentén viszonyul az állatokkal való bánásmódhoz, a társadalmi elfogadáshoz, az élelmiszerrel való felelős gazdálkodáshoz, a kulturális örökség megőrzéséhez, a békés konfliktuskezeléshez, valamint a természeti erőforrásokkal való felelős gazdálkodáshoz. A

kutatás nem egyes társadalmi problémák ismeretét vagy konkrét viselkedéseket kíván mérni, hanem azt vizsgálja, hogy a válaszadók milyen attitűdöket és értékeket képviselnek ezekben a témakörökben.

A vizsgálat további célja annak elemzése, hogy a kérdőív egyes dimenziói milyen mintázatot mutatnak a válaszadók körében, illetve kimutathatók-e különbségek az egyes értékterületek megítélésében. A kutatás eredményei hozzájárulhatnak ahhoz, hogy pontosabb képet kapjunk a serdülő- és fiatal felnőtt korosztály társadalmi felelősségorientációjáról, valamint támpontot nyújthatnak olyan pedagógiai, prevenciós és szemléletformáló programok kidolgozásához, amelyek a társadalmi felelősségvállalás, az empátia és a fenntartható gondolkodás erősítését célozzák.

A kutatás egyúttal módszertani célkitűzéssel is rendelkezik. A saját fejlesztésű kérdőív első alkalmazása lehetőséget teremt annak vizsgálatára, hogy a kialakított mérőeszköz alkalmas-e a társadalmi felelősségorientáció különböző dimenzióinak feltárására. A mérőeszköz megbízhatóságának és alkalmazhatóságának értékelése ugyanakkor a jelen kutatás keretei között elsősorban feltáró jelleggel történik.

4.2. A kutatás kérdései

A jelen kutatás feltáró jellegű, ezért elsődleges célja nem előre megfogalmazott ok-okozati hipotézisek igazolása, hanem a vizsgált korosztály társadalmi felelősségorientációjának leírása és értelmezése. A kutatás a következő kérdésekre keresi a választ:

K1. Milyen értékorientáció jellemzi a vizsgálatban részt vevő 14–20 éves középiskolás tanulókat a társadalmi felelősség különböző dimenzióiban?

K2. Mely vizsgált értékterületeken figyelhető meg a legerősebb, illetve a leggyengébb egyetértés a válaszadók körében?

K3. Milyen mintázatok rajzolódnak ki az állatokkal való bánásmód, a társadalmi elfogadás, az élelmiszerrel való felelős gazdálkodás, a kulturális örökség megőrzése, a békéhez való viszony és a természeti erőforrásokkal való felelős gazdálkodás megítélésében?

K4. A saját fejlesztésű kérdőív alkalmasnak bizonyul-e arra, hogy a társadalmi felelősségorientáció különböző dimenzióit egy középiskolás mintán feltárja?

4.3. A kutatás típusa és módszere

A jelen kutatás kvantitatív kutatási megközelítésben valósult meg, kérdőíves adatfelvétel alkalmazásával. A kvantitatív kutatások célja a vizsgált jelenségek számszerű leírása, az adatok rendszerezése, valamint az azokban megfigyelhető összefüggések feltárása szabványosított adatgyűjtési eljárások segítségével (Babbie, 2021). A kutatás során alkalmazott módszer lehetővé tette, hogy a vizsgálatban részt vevő tanulók azonos kérdésekre, egységes válaszadási feltételek mellett reagáljanak, ezáltal biztosítva az eredmények összehasonlíthatóságát.

A kutatás keresztmetszeti (cross-sectional) vizsgálatnak tekinthető, mivel az adatfelvétel egy meghatározott időszakban történt, és célja a vizsgált célcsoport értékorientációjának adott

időpontban történő feltárása volt. A vizsgálat nem longitudinális jellegű, ezért nem teszi lehetővé az értékorientáció időbeli változásának nyomon követését, ugyanakkor alkalmas arra, hogy átfogó képet adjon a vizsgált korosztály értékválasztásairól és attitűdjeiről.

A kutatás feltáró (exploratív) jellegű. Elsődleges célja nem valamely korábban megfogalmazott elméleti modell statisztikai igazolása vagy ok-okozati összefüggések bizonyítása volt, hanem a 14–20 éves középiskolás tanulók társadalmi felelősségorientációjának leírása, valamint a vizsgált értékdimenziók mentén kirajzolódó válaszmintázatok bemutatása. A feltáró kutatások különösen alkalmasak olyan területeken, ahol a vizsgálni kívánt jelenségről kevés empirikus adat áll rendelkezésre, vagy ahol új mérőeszköz első alkalmazására kerül sor (Creswell & Creswell, 2018).

Az adatgyűjtés önkitöltős, anonim kérdőív segítségével történt. A mérőeszköz a dolgozat II. és III. fejezetében ismertetett elméleti megfontolások alapján készült, és a társadalmi felelősségorientáció hat dimenzióját vizsgálta. A kérdőív összesen 24 állítást tartalmazott, amelyek hat tematikus blokkba rendeződtek: az állatokkal való bánásmód, a társadalmi elfogadás, az élelmiszerrel való felelős gazdálkodás, a kulturális örökség megőrzése, a békéhez való viszony, valamint a természeti erőforrásokkal való felelős gazdálkodás témakörei szerint.

Az egyes állításokra a válaszadók ötfokú Likert-skálán adhatták meg egyetértésük mértékét, ahol az **1 = egyáltalán nem értek egyet**, az **5 = teljes mértékben egyetértek** értéket jelentette. A skála alkalmazása lehetővé tette az attitűdök intenzitásának számszerű kifejezését, valamint az egyes kérdésekre adott válaszok összehasonlítását és összesítését.

A kérdőív összeállítása során törekedtünk arra, hogy az állítások a vizsgált korosztály számára egyértelműek, életkori sajátosságaiknak megfelelőek és közérthetőek legyenek. Ennek érdekében a tételek rövid, hétköznapi megfogalmazást kaptak, ugyanakkor mindegyikük egy-egy, a szakirodalomban is azonosított értékdimenzióhoz kapcsolódott. A kérdőív pozitív és fordított irányú állításokat egyaránt tartalmazott, ami hozzájárulhat a válaszadási rutin és az automatikus egyetértési hajlam (acquiescence bias) mérsékléséhez (DeVellis, 2017).

Az adatfeldolgozás során a válaszok összesített elemzésére került sor. A kutatás nem a különböző tanulói csoportok összehasonlítására vagy reprezentatív következtetések levonására irányult, hanem a vizsgált középiskolás korosztály értékorientációjának feltárását célozta. Ennek megfelelően az eredmények értelmezése elsősorban leíró statisztikai mutatók és grafikus megjelenítések alapján történik.

4.4. A kutatás mintája

A kutatás célcsoportját egy Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei gimnázium 9–12. évfolyamán tanuló diákok alkották. A vizsgálat a 14–20 éves korosztály társadalmi felelősségorientációjának feltárására irányult, ezért a mintába a középiskola valamennyi évfolyamáról kerültek be tanulók.

A minta kialakítása során arra törekedtünk, hogy az egyes évfolyamok azonos arányban képviseltessék magukat a vizsgálatban. Ennek megfelelően minden évfolyamról 30–30 tanuló vett részt az adatfelvételben, így a teljes minta **120 főből** állt (n = 120).

A mintavétel célzott (nem valószínűségi) mintavételi eljárással történt. A kutatás nem országos reprezentatív vizsgálatként valósult meg, ezért az eredmények nem általánosíthatók a teljes magyar középiskolás populációra. A kutatás célja ugyanakkor nem reprezentatív következtetések levonása volt, hanem egy jól körülhatárolható középiskolai tanulói közösség társadalmi felelősségorientációjának feltárása egy saját fejlesztésű mérőeszköz alkalmazásával.

A minta összetétele (1. táblázat) lehetővé tette, hogy a vizsgálat a középiskolai képzés teljes négyéves időszakát lefedje, ezáltal képet adjon a 9–12. évfolyamos tanulók értékorientációjáról. Mivel a kutatás célja a teljes minta válaszainak összesített elemzése volt, az adatfeldolgozás során nem történt külön évfolyamonkénti vagy egyéb alcsoportok szerinti összehasonlítás.

A résztvevők önkéntesen vettek részt a kutatásban, a kérdőív kitöltése anonim módon történt. Az adatgyűjtés során kizárólag a kutatás céljának megvalósításához szükséges adatokat rögzítettük, a válaszadók személyének azonosítására alkalmas információ nem került gyűjtésre.

1. *táblázat – A kutatás mintájának összetétele*

Jellemző	**Leírás**
Kutatás helyszíne	Kisvárdai Bessenyei György Gimnázium és Kollégium
Célcsoport	9–12. évfolyamos tanulók
Vizsgált korosztály	14–20 év
Mintavételi eljárás	Célzott (nem valószínűségi) mintavétel
Évfolyamok száma	4
Évfolyamonkénti elemszám	30 fő
Teljes minta	**120 fő (n = 120)**
Adatfelvétel módja	Anonim, önkitöltős kérdőív

Forrás: Saját szerkesztés.

4.5. A mérőeszköz bemutatása

A kutatás adatfelvételéhez egy saját fejlesztésű, strukturált kérdőív készült, amelynek célja a 14–20 éves középiskolás tanulók társadalmi felelősségorientációjának feltárása volt. A mérőeszköz kialakítását a dolgozat II. fejezetében ismertetett szerkesztési alapelvek, valamint a III. fejezetben bemutatott elméleti háttér és szakirodalmi eredmények alapozták meg. A kérdőív összeállítása során arra törekedtünk, hogy a vizsgált értékdimenziók a célcsoport számára életközeli, közérthető és egyértelmű állításokon keresztül jelenjenek meg.

A kérdőív hat tematikus blokkból áll, amelyek a társadalmi felelősségorientáció hat elméletileg kijelölt vizsgálati területét reprezentálják. A vizsgált területek a következők:

1. állatokkal való bánásmód és felelős állattartás;
2. társadalmi kirekesztés és elfogadás;
3. élelmiszerpazarlás és felelős erőforrás-gazdálkodás;
4. kulturális örökség és közösségi értékek védelme;
5. béke és konfliktuskezelés;

6. környezetkárosítás és felelős természeti erőforrás-gazdálkodás.

Mindegyik tematikus blokk négy állítást tartalmaz, így a kérdőív összesen 24 attitűdállításból épül fel. Az állítások megfogalmazásánál elsődleges szempont volt, hogy ne lexikális tudást vagy konkrét ismereteket mérjenek, hanem a válaszadók értékítéleteit és attitűdjeit tükrözzék. Ennek érdekében a kérdések olyan mindennapi erkölcsi és társadalmi helyzeteket jelenítenek meg, amelyekkel a fiatalok közvetlenül vagy közvetve találkozhatnak.

A válaszadás ötfokú Likert-skálán történt, amelyen a válaszadók az egyes állításokkal való egyetértésük mértékét jelölhették meg. A skála értékei a következők voltak:

- **1 – egyáltalán nem értek egyet**
- **2 – inkább nem értek egyet**
- **3 – nem tudom eldönteni / semleges**
- **4 – inkább egyetértek**
- **5 – teljes mértékben egyetértek**

Az ötfokú Likert-skála alkalmazása széles körben elfogadott módszer az attitűdök mérésében, mivel lehetővé teszi a válaszadók egyetértésének intenzitását is kifejező adatok gyűjtését (Likert, 1932; Boone & Boone, 2012).

A kérdőív összeállítása során pozitív és fordított irányú állítások egyaránt szerepeltek. A fordított tételek alkalmazásának célja az volt, hogy mérsékelje az automatikus egyetértési hajlamot (acquiescence bias), valamint elősegítse a válaszadók tudatosabb mérlegelését az egyes állítások értékelése során (DeVellis, 2017).

A kérdőív első alkalmazása feltáró jellegű volt, ezért a mérőeszköz fejlesztése során elsősorban annak szakirodalmi és tartalmi megalapozottságára törekedtünk. Az állítások kiválasztása és megfogalmazása a releváns nemzetközi és hazai szakirodalom, valamint a kutatás célkitűzéseinek figyelembevételével történt. A mérőeszköz pszichometriai jellemzőinek – különösen a belső megbízhatóság és a szerkezeti érvényesség – részletes vizsgálata további kutatások feladata lehet.

A kérdőív teljes terjedelmében a dolgozat mellékletében található.

4.6. Az adatfelvétel folyamata és etikai szempontjai

Az adatfelvétel a kutatás céljának megfelelően, kérdőíves módszer alkalmazásával valósult meg egy Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei gimnáziumban. A kérdőív kitöltésére a tanulók számára biztosított, egységes körülmények között került sor. A válaszadás önkéntes volt, a résztvevők a kérdőív kitöltéséről szabadon dönthettek.

A kutatás során kiemelt figyelmet fordítottunk a kutatásetikai alapelvek érvényesítésére. A kérdőív nem tartalmazott olyan kérdéseket, amelyek a válaszadók személyazonosságának megállapítására alkalmasak lettek volna, így az adatfelvétel teljes mértékben anonim módon történt. A kitöltők neve, elérhetősége vagy egyéb személyes adata nem került rögzítésre, az összegyűjtött információk kizárólag a kutatás céljait szolgálták.

A vizsgálat témája nem érintett különösen érzékeny személyes adatokat, ugyanakkor több olyan társadalmi és erkölcsi kérdést tartalmazott – például a kirekesztés, az állatokkal való

bánásmód vagy a környezeti felelősség témáját –, amelyek véleményformálást igényeltek a válaszadóktól. Ennek megfelelően a kérdőív megfogalmazásánál törekedtünk arra, hogy az állítások közérthetőek, életkornak megfelelőek és értékítéletet nem sugalló módon kerüljenek megfogalmazásra.

Az adatfelvétel során keletkezett adatállomány feldolgozása összesített formában történt. Az elemzés során kizárólag csoportszintű eredmények kerültek értékelésre és bemutatásra, így egyetlen válaszadó sem volt azonosítható a kutatás során készült dokumentumok vagy a dolgozat alapján. Az eredmények közlése ezért megfelel a személyes adatok védelmére, valamint a tudományos kutatások etikai követelményeire vonatkozó általános alapelveknek (BERA, 2024; KSH, 2021).

4.7. Az alkalmazott adatfeldolgozási és statisztikai módszerek

A kitöltött kérdőívek adatait elektronikus adatbázisba rögzítettük, majd az adatfeldolgozás Microsoft Excel program segítségével történt. Az elemzés elsődleges célja a válaszok összesített bemutatása, valamint a vizsgált értékdimenziókhoz kapcsolódó attitűdök leíró statisztikai jellemzése volt.

Az egyes állításokra adott válaszok gyakoriságát és százalékos megoszlását határoztuk meg, majd az eredményeket a hat tematikus blokk szerint rendeztük és értelmeztük. Az eredmények szemléltetésére elsősorban 100%-os halmozott vízszintes sávdiagramokat alkalmaztunk, amelyek lehetővé teszik az ötfokú Likert-válaszok százalékos megoszlásának összehasonlítását.

Az elemzés során nem végeztünk hipotézisvizsgálatot vagy következtető statisztikai eljárásokat, mivel a kutatás célja nem különböző csoportok összehasonlítása vagy országos érvényű következtetések levonása volt. Az alkalmazott módszerek a vizsgált minta értékorientációjának leírását és a válaszmintázatok feltárását szolgálták.

Az eredmények bemutatása során minden kérdőívblokk önálló egységet alkot. Az egyes tématerületekhez kapcsolódó válaszok elemzését rövid szöveges értelmezés egészíti ki, amely a legfontosabb tendenciákra, valamint a szakirodalomban ismertetett elméleti összefüggésekre reflektál. Ez a megközelítés lehetővé teszi, hogy a kvantitatív adatok bemutatása ne csupán leíró jellegű legyen, hanem hozzájáruljon a kutatási kérdések megválaszolásához is.

V. A kutatás eredményei

A kutatás eredményeinek bemutatása során elsőként a vizsgált minta főbb jellemzőit ismertetjük, ezt követően pedig a kérdőív hat tematikus blokkjához kapcsolódó válaszmintázatokat elemezzük. Az eredmények feldolgozása feltáró és leíró jellegű: az elemzés középpontjában az egyes állításokra adott válaszok gyakorisága és százalékos megoszlása, valamint az ezekből kirajzolódó általános tendenciák állnak.

A vizsgálat célja nem az egyes válaszadók értékorientációjának minősítése, hanem annak feltárása, hogy a vizsgált középiskolás mintában milyen attitűdök és válaszmintázatok jelennek meg az állatokkal való bánásmód, a társadalmi elfogadás, az élelmiszerrel való

felelős gazdálkodás, a kulturális és közösségi értékek védelme, a béke és konfliktuskezelés, valamint a környezetvédelem területén.

5.1. A vizsgált minta jellemzői

A kutatásban összesen 120 középiskolás tanuló vett részt. A vizsgálati minta egy Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei gimnázium 9–12. évfolyamos tanulóiból állt. A mintavétel célzott, nem valószínűségi eljárással történt, ezért a kutatás eredményei nem tekinthetők reprezentatívnak a teljes magyar középiskolás populációra nézve. Az eredmények a vizsgált tanulói közösség attitűdjeinek és értékorientációs mintázatainak leírására alkalmasak.

A válaszadók közül 72 fő (60,0%) lány és 48 fő (40,0%) fiú volt. Az „egyéb / nem szeretném megadni” válaszlehetőséget egyetlen résztvevő sem választotta. A mintában tehát mérsékelt női többség figyelhető meg.

Az évfolyamok szerinti eloszlás teljesen kiegyensúlyozott volt. A 9., 10., 11. és 12. évfolyamról egyaránt 30–30 tanuló vett részt a kutatásban, így mindegyik évfolyam a teljes minta 25,0%-át képviselte. Ez biztosította, hogy a középiskolai képzés mind a négy vizsgált évfolyama azonos elemszámmal jelenjen meg a mintában. A kutatás ugyanakkor nem irányult az egyes évfolyamok közötti különbségek statisztikai vizsgálatára, ezért az eredmények értékelése a teljes minta összesített válaszai alapján történik.

Az otthoni állattartásra vonatkozó háttérkérdés alapján 79 tanuló (65,83%) jelezte, hogy tart otthon valamilyen állatot, míg 41 fő (34,17%) nem rendelkezett otthon tartott állattal. Az állattartásra vonatkozó adat a minta egyik háttérjellemzőjeként került rögzítésre; jelen elemzés nem vizsgálja külön az állattartó és nem állattartó tanulók attitűdjei közötti eltéréseket.

A kérdőív az iskolai bántalmazással (bullying) kapcsolatos korábbi tapasztalatokra is rákérdezett. A válaszadók közül 71 fő (59,17%) jelezte, hogy nem találkozott iskolai bántalmazással. Szemlélőként 18 fő (15,0%), elszenvedőként 11 fő (9,17%), míg egyszerre elszenvedőként és szemlélőként 8 fő (6,67%) számolt be ilyen tapasztalatról. További 12 tanuló (10,0%) nem kívánt válaszolni a kérdésre.

A három érintettségi kategóriát – elszenvedő, szemlélő, illetve mindkét szerep – együttesen figyelembe véve 37 tanuló, a teljes minta 30,83%-a számolt be arról, hogy valamilyen formában találkozott iskolai bántalmazással. Ez az adat a vizsgált minta fontos háttérjellemzője, ugyanakkor önmagában nem teszi lehetővé az érintettség és a társadalmi elfogadással kapcsolatos attitűdök közötti kapcsolat megállapítását.

2. táblázat – A vizsgált minta főbb jellemzői

Háttérváltozó	Kategória	n	%
Nem	Fiú	48	40,00
	Lány	72	60,00
Évfolyam	9. évfolyam	30	25,00
	10. évfolyam	30	25,00
	11. évfolyam	30	25,00

Háttérváltozó	Kategória	n	%
	12. évfolyam	30	25,00
Otthoni állattartás	Igen	79	65,83
	Nem	41	34,17
Bullying-tapasztalat	Igen, elszenvedőként	11	9,17
	Igen, szemlélőként	18	15,00
	Igen, mindkettő	8	6,67
	Nem	71	59,17
	Nem szeretne válaszolni	12	10,00

Forrás: saját szerkesztés a kérdőíves adatfelvétel alapján.

5.2. Az eredmények elemzésének és értelmezésének szempontjai

A kérdőív hat tematikus blokkban összesen 24 attitűdállítást tartalmazott. A válaszadók minden állítás esetében ötfokú Likert-skálán jelölhették egyetértésük mértékét, ahol az 1-es érték az „egyáltalán nem értek egyet”, a 2-es az „inkább nem értek egyet”, a 3-as a „semleges”, a 4-es az „inkább egyetértek”, az 5-ös pedig a „teljesen egyetértek” válaszkategóriát jelentette.

A kérdőív tételei nem lexikális tudást vagy valamely előre meghatározott „helyes” válasz ismeretét mérik, hanem társadalmi és etikai kérdésekkel kapcsolatos attitűdöket és értékítéleteket. Ennek megfelelően az eredmények értékelése során a válaszokat nem helyes és helytelen kategóriákba soroltuk, és nem alkalmaztunk az egyes válaszadók minősítésére szolgáló dichotóm pontozási rendszert.

Az elemzés első szintjén az egyes állításokra adott öt válaszkategória gyakoriságát és százalékos megoszlását vizsgáltuk. Az eredmények áttekinthetősége érdekében az értelmezés során az 1-es és 2-es értékek együttesen elutasító, a 3-as érték semleges, míg a 4-es és 5-ös értékek együttesen egyetértő válasziránykénti is értelmezhetők. Az összevont kategóriák alkalmazása nem helyettesíti az eredeti ötfokú válaszmegoszlás bemutatását, hanem annak könnyebb értelmezését szolgálja.

A válaszirányok értelmezése során figyelembe kell venni az egyes állítások megfogalmazását. A kérdőív pozitív és fordított irányú tételeket egyaránt tartalmaz. Pozitív irányú állítások esetében az egyetértés az adott társadalmi felelősségi érték támogatását jelzi. Fordított megfogalmazású tételeknél ugyanakkor az állítás elutasítása fejezheti ki ugyanezt az orientációt. Ennek megfelelően önmagában sem a magasabb, sem az alacsonyabb Likert-érték nem tekinthető valamennyi tételnél egységesen kedvezőbb vagy kedvezőtlenebb válasznak.

Egyes tételek ezen túlmenően értékkonfliktust vagy mérlegelést igénylő helyzetet jelenítenek meg. Ilyen például a fegyveres konfliktus bizonyos helyzetekben való elkerülhetetlenségére, illetve a gazdasági fejlődés és a környezetvédelem egymáshoz viszonyított fontosságára

vonatkozó állítás. Ezeknél a tételeknél az eredmények értelmezésének célja nem egy előzetesen meghatározott kívánatos válasz azonosítása, hanem annak bemutatása, hogy a vizsgált mintában milyen álláspontok és értékprioritások jelennek meg.

Különös óvatosságot igényel a „A természeti erőforrásokat mindenáron meg kell védeni" állítás értékelése is. A „mindenáron" megfogalmazás abszolút prioritást fejez ki, ezért az erre adott válaszokat nem célszerű egyszerűen egy lineáris „gyengébb–erősebb" környezetvédelmi értékorientáció mentén minősíteni. A tétel inkább azt mutatja meg, hogy a válaszadók milyen mértékben fogadják el a környezetvédelem feltétlen elsődlegességét.

Az eredmények bemutatása a továbbiakban a kérdőív eredeti hat tematikus blokkjának sorrendjét követi. Minden blokkban először az egyes tételek válaszmegoszlását mutatjuk be, majd röviden összegezzük a blokkon belül kirajzolódó főbb tendenciákat. A fejezet végén a hat értékterület összehasonlító értékelésére, majd a kutatási kérdések összegző megválaszolására kerül sor.

Az eredmények kizárólag a vizsgált 120 fős mintára vonatkoznak. A célzott, nem valószínűségi mintavétel miatt azokból a magyar középiskolás tanulók teljes populációjára vonatkozó reprezentatív következtetés nem vonható le. Hasonlóképpen, az attitűdállításokkal való egyetértés nem azonos a tényleges viselkedéssel: az eredmények azt mutatják meg, hogy a résztvevők a kérdőív kitöltésekor hogyan viszonyultak a bemutatott társadalmi és etikai állításokhoz.

5.3. Állatkínzás és felelős állattartás

Az első tematikus blokk az állatokkal való bánásmódhoz és a felelős állattartáshoz kapcsolódó attitűdöket vizsgálta. A négy állítás az állatokkal szembeni emberi felelősség, az állatok közötti erkölcsi különbségtétel, a felelős állattartás, valamint az észlelt állatkínzás esetén vállalt személyes felelősség kérdését érintette. A kérdőívben szereplő állítások pontos megfogalmazását a kérdőív 2–3. oldala tartalmazza.

Az első állítás – *„Az embereknek felelősséggel tartoznak azért, ahogyan az állatokkal bánnak"* – esetében valamennyi válaszadó az egyetértő válaszkategóriák valamelyikét választotta. A 120 tanulóból 94 fő (78,33%) teljesen, további 26 fő (21,67%) inkább egyetértett az állítással. Semleges vagy elutasító válasz nem fordult elő. Az eredmény az ember állatokkal szembeni felelősségének egyértelmű és általános elfogadottságát mutatja a vizsgált mintában.

A második állítás fordított irányú megfogalmazást alkalmazott: *„A vadon élő vagy haszonállatokkal szembeni rossz bánásmód kevésbé súlyos, mint egy házi kedvenc bántalmazása."* Az állítással 109 fő (90,83%) egyáltalán nem, további 11 fő (9,17%) inkább nem értett egyet. Semleges vagy egyetértő választ egyetlen résztvevő sem adott. A válaszadók tehát teljes körűen elutasították azt a vélekedést, amely az állattal szembeni rossz bánásmód súlyosságát az állat szerepe vagy az emberhez fűződő kapcsolata alapján relativizálná.

A harmadik állítás – *„Az állattartás nemcsak jogokat, hanem kötelezettségeket is jelent"* – ugyancsak rendkívül erős konszenzust eredményezett. A válaszadók közül 99 fő (82,50%) teljesen, 21 fő (17,50%) pedig inkább egyetértett az állítással. Elutasító vagy semleges válasz

ebben az esetben sem jelent meg. Az eredmények alapján a felelős állattartáshoz kapcsolódó kötelezettségek elfogadása általánosnak tekinthető a vizsgált mintában.

A negyedik tétel már közvetlenebb cselekvési helyzetet fogalmazott meg: *„Ha állatkínzásra utaló jelet látok, fontosnak tartom jelezni azt a megfelelő személy vagy a hatóság felé."* A válaszadók közül 98 fő (81,67%) teljesen, 13 fő (10,83%) inkább egyetértett az állítással. Kilenc tanuló (7,50%) semleges álláspontot jelölt meg, elutasító választ pedig senki sem adott. Összességében tehát a válaszadók 92,50%-a egyetértő álláspontot képviselt az észlelt állatkínzás jelzésével kapcsolatban.

A négy tétel együttes vizsgálata alapján az állatokkal való felelős bánásmódhoz kapcsolódó normák nagyon erős támogatottságot mutattak a vizsgált mintában. Különösen figyelemre méltó, hogy az első három állítás esetében egyetlen semleges válasz sem született, és valamennyi válaszadó a felelős állattartás értékrendjével összhangban álló válasziránt választotta. A második, fordított irányú tétel eredménye azt is jelzi, hogy a válaszadók nemcsak általánosságban támogatták az állatokkal szembeni felelősséget, hanem következetesen elutasították az állatok közötti, bánásmódot relativizáló különbségtételt is.

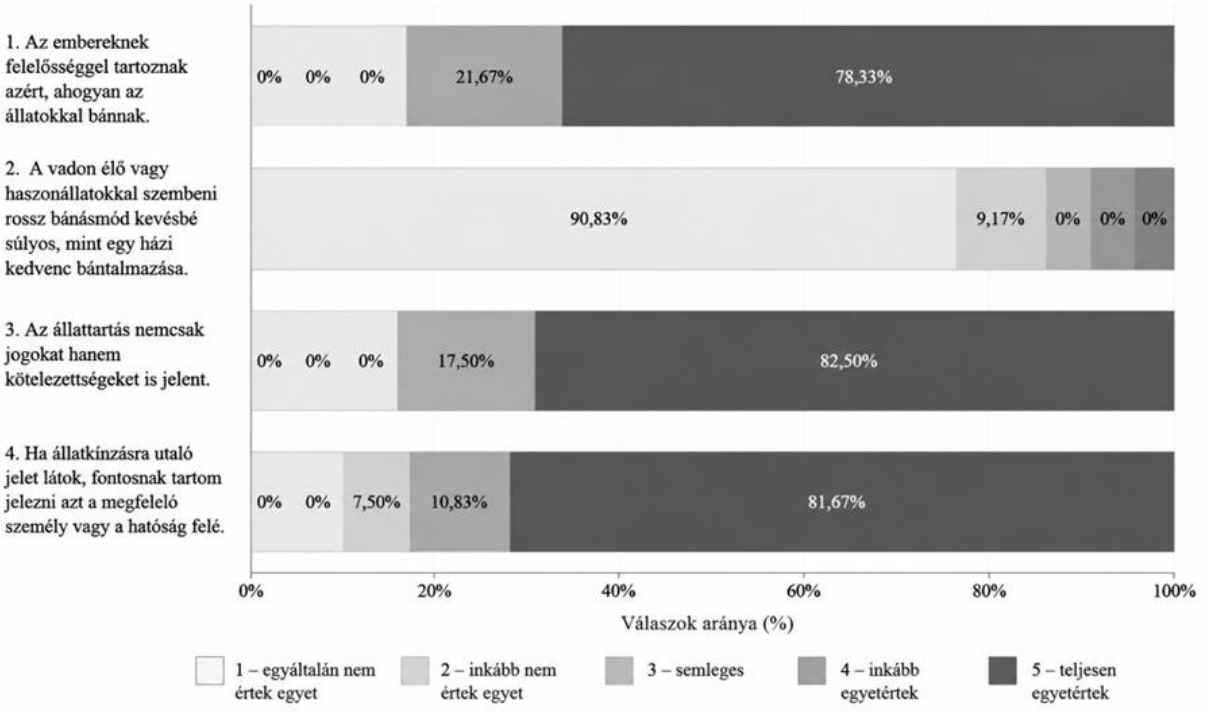
A személyes cselekvési felelősséget konkrétabban megjelenítő negyedik tételnél ugyanakkor valamivel differenciáltabb válaszmintázat jelent meg. Bár az egyetértés itt is igen magas volt (92,50%), a válaszadók 7,50%-a semleges álláspontot választott. Ez arra utalhat, hogy az általános felelősségi normák elfogadása egységesebb, mint a konkrét beavatkozási vagy jelzési helyzetben vállalt cselekvési felelősség**.** Az aggregált adatok alapján ennek oka nem állapítható meg, ezért az eredmény további magyarázata a megbeszélés során csak óvatosan lehetséges. Összességében az első tematikus blokk eredményei arra utalnak, hogy a vizsgált középiskolások körében az állatokkal való felelős bánásmódhoz kapcsolódó attitűdök erős normatív konszenzust mutatnak. A felelősség általános elvének, az állattartói kötelezettségeknek és az állatkínzás elutasításának támogatottsága gyakorlatilag teljes körű, miközben a konkrét jelzési hajlandóság esetében csekély mértékű bizonytalanság is megjelenik.

3. táblázat – Az állatkínzással és felelős állattartással kapcsolatos állításokra adott válaszok megoszlása (N = 120)

Tétel	Egyáltalán nem	Inkább nem	Semleges	Inkább igen	Teljesen igen
1. Felelősség az állatokkal való bánásmódért	0%	0%	0%	21,67%	**78,33%**
2. A vadon élő/haszonállat bántalmazása kevésbé súlyos	**90,83%**	9,17%	0%	0%	0%
3. Az állattartás kötelezettségekkel is jár	0%	0%	0%	17,50%	**82,50%**
4. Állatkínzás jelzése megfelelő személy/hatóság felé	0%	0%	7,50%	10,83%	**81,67%**

Forrás: saját szerkesztés a kérdőíves adatfelvétel alapján

A kérdőívben szereplő állításokra adott válaszokat a 2. ábra szemlélteti.

2. ábra. Az állatkínzással és felelős állattartással kapcsolatos állításokra adott válaszok megoszlása (N = 120)
Forrás: saját szerkesztés a kérdőíves adatfelvétel alapján.

5.4. Társadalmi kirekesztettség, bántalmazás és elfogadás

A kérdőív második tematikus blokkja a társadalmi kirekesztettséggel, a bántalmazással és a közösségi elfogadással kapcsolatos attitűdöket vizsgálta. A négy állítás különböző nézőpontokból közelítette meg a társas együttélés kérdését: az elfogadás nehézségeinek megítélését, a környezet felelősségét bántalmazás esetén, a verbális bántalmazás súlyosságát, valamint a közösség tagjainak biztonságát. A blokk tételei tehát nem kizárólag a bullying közvetlen megítélésére irányultak, hanem tágabban a közösségi felelősség és a biztonságos társas környezet értékelését is érintették (3. ábra).

Az ötödik állítás – *„Egy közösségben természetes, hogy vannak olyanok, akiket nehezebb elfogadni”* – esetében a válaszadók 72,5%-a teljes mértékben, további 23,3%-a pedig inkább egyetértett. Az egyetértő válaszok együttes aránya így **95,8%** volt. Semleges válasz nem érkezett, míg az elutasító válaszkategóriák valamelyikét összesen a tanulók 4,2%-a választotta.

Ennek az állításnak az értelmezése különös körültekintést igényel. Az egyetértés ugyanis nem tekinthető automatikusan a kirekesztés támogatásának. Az állítás nem azt kérdezi, elfogadható-e valakinek a kiközösítése vagy bántalmazása, hanem azt, hogy a válaszadók természetesnek tekintik-e, hogy egy közösségben egyes személyek elfogadása nehezebb lehet. A magas egyetértési arány ezért elsősorban a társas kapcsolatokban megjelenő különbségek és nehézségek felismeréseként értelmezhető. Önmagában ebből a tételből nem következtethetünk arra, hogy a válaszadók helyeselnék a kirekesztést.

A hatodik állítás – *„Ha valakit rendszeresen bántanak, abban a környezetének nagy felelőssége van”* – szintén erős támogatottságot kapott. A tanulók 73,3%-a teljes mértékben,

16,7%-a inkább egyetértett az állítással, így az egyetértő válaszok együttes aránya **90,0%** volt. A válaszadók 7,5%-a semleges álláspontot jelölt meg, míg 2,5%-uk inkább nem értett egyet.

Ez a válaszmintázat arra utal, hogy a vizsgált tanulók döntő többsége a rendszeres bántalmazást nem kizárólag az érintett személyek közötti magánügyként értelmezi, hanem felelősséget tulajdonít annak a társas környezetnek is, amelyben a bántalmazás megtörténik. Az állítás esetében ugyanakkor megjelenik bizonyos mértékű véleménykülönbség: a válaszadók 10,0%-a nem választott egyetértő kategóriát. Ez az első blokk rendkívül homogén válaszmintázatához képest valamivel nagyobb differenciálódást jelez.

A hetedik állítás – *„A gúnyolódás vagy rendszeres beszólogatás ugyanolyan káros, mint bármilyen más bántalmazás”* – a verbális bántalmazás megítélésére irányult. A rendelkezésre álló összesítés alapján a teljes egyetértés aránya meghaladta a 70%-ot, az egyetértő válaszok együttes aránya pedig a válaszadók több mint négyötödét tette ki. Az eredmények alapján tehát a tanulók nagy többsége a verbális bántalmazást is jelentős problémának tekinti, és nem kizárólag a fizikai agressziót értelmezi károkozó magatartásként.

A nyolcadik állítás – *„Egy közösség akkor működik jól, ha minden tagja biztonságban érezheti magát”* – a közösségi biztonság normájára irányult. A rendelkezésre álló összesítés szerint ez a blokk egyik legnagyobb támogatottságot mutató tétele volt: a válaszadók döntő többsége egyetértett az állítással, míg az elutasító válaszok aránya alacsony maradt.

A blokkon belül kirajzolódó mintázat

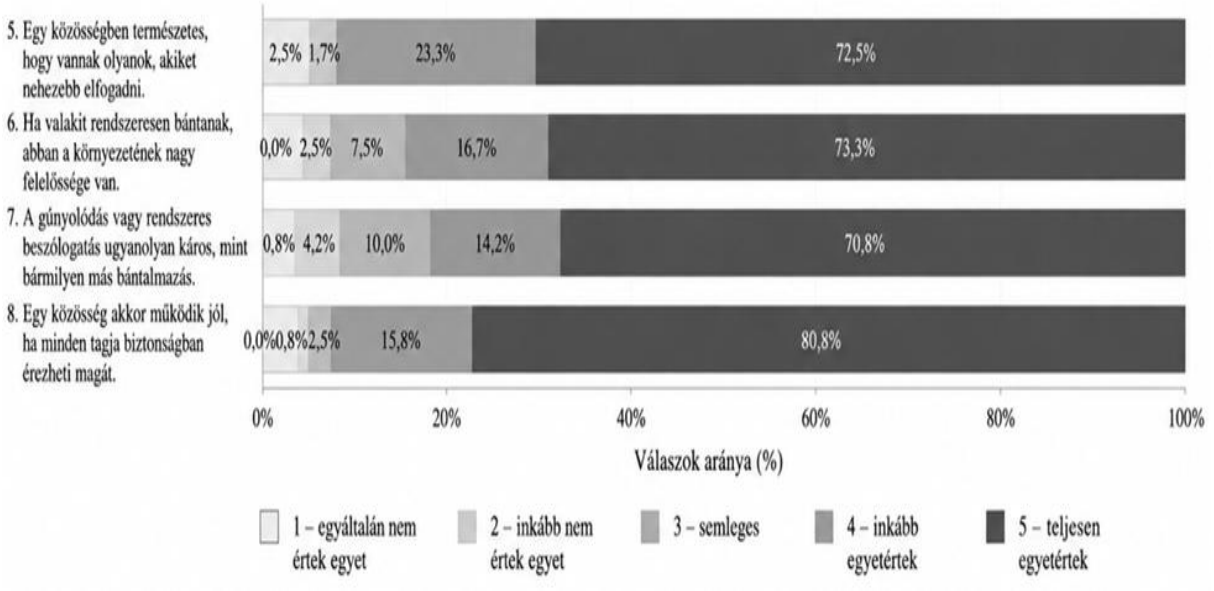
A négy állítás együttes értékelése alapján a társadalmi elfogadás, a bántalmazással kapcsolatos közösségi felelősség és a biztonságos közösségi környezet támogatása összességében erőteljesen megjelenik a vizsgált mintában.

Az eredmények ugyanakkor **árnyaltabb mintázatot mutatnak, mint az állatvédelemmel kapcsolatos első blokk**. Különösen fontos az ötödik tétel sajátos megfogalmazása. A válaszadók 95,8%-a elfogadta azt a kijelentést, hogy egy közösségben lehetnek olyan személyek, akiket nehezebb elfogadni, miközben a további tételeknél magas támogatottságot kapott a bántalmazással kapcsolatos környezeti felelősség, a verbális bántalmazás súlyosságának felismerése és a közösségi biztonság követelménye is. Ezek az eredmények nem feltétlenül ellentmondásosak: arra utalhatnak, hogy a válaszadók különbséget tesznek az elfogadás szubjektív nehézsége és a másik személlyel szembeni bántalmazó vagy kirekesztő magatartás elfogadhatósága között**.**

A hatodik tételnél megjelenő semleges és kisebb arányú elutasító válaszok arra is felhívják a figyelmet, hogy a bántalmazás esetén fennálló közösségi felelősség megítélése valamivel kevésbé egységes**,** mint a biztonságos közösség vagy a bántalmazás elutasításának általános normája. Ennek okairól az aggregált adatok alapján nem lehet következtetést levonni.

Összességében a második tematikus blokk eredményei arra utalnak, hogy a vizsgált középiskolások körében erős támogatottságot élvez a biztonságos és felelősségteljes közösségi működés normája. A válaszadók nagy többsége felismeri a társas környezet felelősségét a rendszeres bántalmazás esetén, valamint a verbális agresszió káros jellegét is. Az eredmények ugyanakkor azt is jelzik, hogy az elfogadás kérdése nem teljesen

egydimenziós: annak felismerése, hogy egyes személyek elfogadása nehezebb lehet, együtt jelenhet meg a bántalmazás elutasításával és a közösségi biztonság támogatásával.

3. ábra. A társadalmi kirekesztettséggel, bántalmazással és elfogadással kapcsolatos állításokra adott válaszok megoszlása (N = 120)
Forrás: saját szerkesztés a kérdőíves adatfelvétel alapján.

5.5. Élelmiszerpazarlás és felelős gazdálkodás

A kérdőív harmadik tematikus blokkja az élelmiszerpazarlással és a felelős erőforrás-gazdálkodással kapcsolatos attitűdöket vizsgálta. A négy állítás a megmaradt élelmiszer kezelésére, a saját fogyasztás tudatos szabályozására, az élelmiszerpazarlás környezeti következményeinek felismerésére, valamint a pazarlás csökkentésével kapcsolatos egyéni cselekvési lehetőségek megítélésére irányult. Az egyes állításokra adott válaszok megoszlása alapján a blokk egészében a pazarlás elutasítása és a felelős erőforrás-használat támogatása dominált, ugyanakkor az egyes tételek között számottevő különbségek is megfigyelhetők.

A kilencedik állítás – *„Előfordul, hogy egyszerűbb kidobni a megmaradt ételt, mint felhasználni később”* – esetében 51 tanuló (42,50%) egyáltalán nem, további 39 fő (32,50%) inkább nem értett egyet. Az állítást tehát a válaszadók 75,00%-a elutasította. Semleges álláspontot 24 fő (20,00%) képviselt, míg 6 tanuló (5,00%) inkább egyetértett az állítással. Teljes egyetértést egyetlen válaszadó sem jelölt meg.

A válaszmintázat alapján a vizsgált tanulók többsége nem tekinti elfogadható vagy természetes megoldásnak a megmaradt étel egyszerű kidobását. Ugyanakkor ennél a tételnél figyelhető meg a blokk legnagyobb bizonytalansága: minden ötödik válaszadó semleges álláspontot választott, 5,00% pedig bizonyos mértékben elfogadhatónak tartotta a megmaradt étel kidobását. A tétel így lényegesen differenciáltabb válaszokat eredményezett, mint a pazarlás környezeti következményeire vonatkozó általánosabb állítások.

A tizedik állítás – *„Vásárláskor vagy étkezéskor csak annyit választok, amennyire valóban szükségem van”* – közvetlenül a válaszadók saját fogyasztói gyakorlatára irányult. A tanulók közül 88 fő (73,33%) inkább, 15 fő (12,50%) pedig teljes mértékben egyetértett az állítással.

Az egyetértő válaszok együttes aránya így **85,83%** volt. Hat tanuló (5,00%) semleges választ adott, 11 fő (9,17%) pedig inkább nem értett egyet. Az „egyáltalán nem értek egyet" kategóriát senki sem választotta.

Az eredmények alapján a válaszadók jelentős többsége saját bevallása szerint törekszik arra, hogy fogyasztását tényleges szükségleteihez igazítsa. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy ennél a személyes magatartásra vonatkozó tételnél a mérsékelt egyetértés dominált: 73,33% választotta az „inkább egyetértek", és mindössze 12,50% a „teljesen egyetértek" kategóriát. Ez arra utal, hogy a tudatos fogyasztás támogatása széles körű, de annak következetes személyes megvalósításáról a tanulók jóval visszafogottabban nyilatkoztak.

A tizenegyedik állítás – *„Az élelmiszerpazarlás a környezetet jelentősen terheli"* – esetében rendkívül erős konszenzus mutatkozott. A válaszadók közül 99 fő (82,50%) teljes mértékben, további 18 fő (15,00%) inkább egyetértett az állítással. Így az egyetértő válaszok összesített aránya **97,50%** volt. Három tanuló (2,50%) egyáltalán nem értett egyet, míg semleges vagy „inkább nem értek egyet" válasz nem született.

Az eredmény azt mutatja, hogy az élelmiszerpazarlás környezeti terheinek felismerése szinte általános a vizsgált mintában. Ez az egyik legerősebb konszenzust mutató tétel a blokkban.

A tizenkettedik állítás – *„A pazarlás csökkentéséért mindenki tud tenni a mindennapjaiban"* – a személyes cselekvési lehetőség és felelősség megítélésére irányult. A tanulók közül 97 fő (80,83%) teljes mértékben egyetértett az állítással. Huszonegy fő (17,50%) semleges álláspontot jelölt meg, míg 2 fő (1,67%) egyáltalán nem értett egyet. Az „inkább nem értek egyet" és az „inkább egyetértek" válaszkategóriát egyetlen résztvevő sem választotta.

A tétel sajátos válaszmegoszlást eredményezett. Egyrészt a válaszadók több mint négyötöde határozottan elfogadta azt, hogy az egyén mindennapi döntéseivel hozzájárulhat a pazarlás mérsékléséhez. Másrészt 17,50% semleges választ adott, ami a személyes cselekvési lehetőségek megítélésében bizonytalanságot jelezhet. Az aggregált adatok alapján ugyanakkor nem állapítható meg, hogy ennek hátterében a saját lehetőségek korlátozottságának érzése, a felelősség megosztásának kérdése vagy más tényező áll-e.

A blokkon belül kirajzolódó mintázat

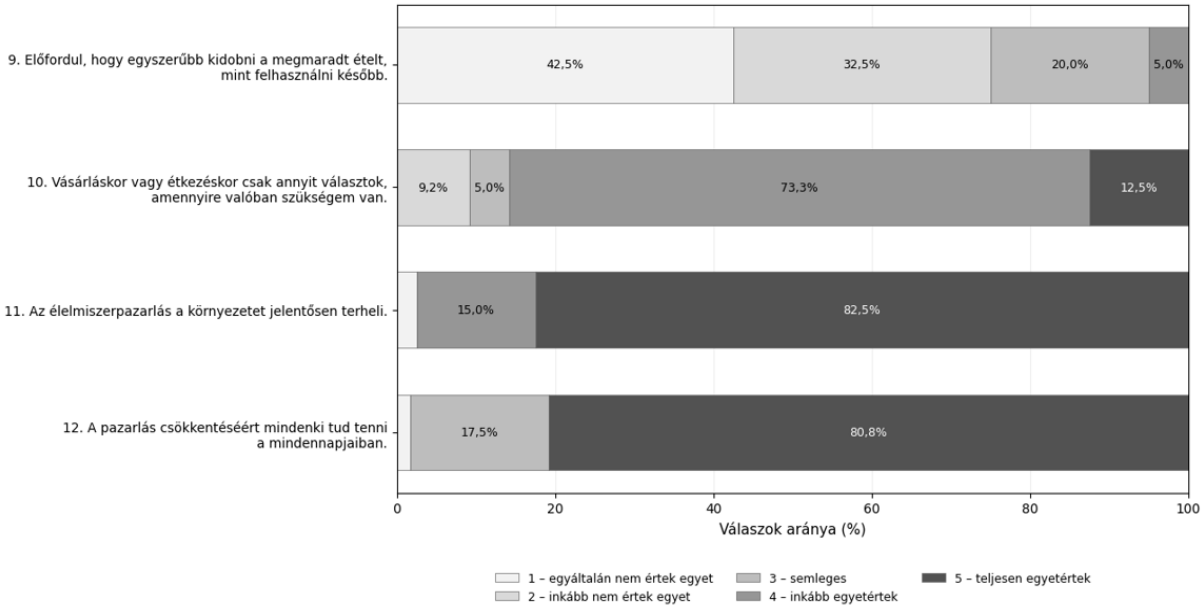
A négy tétel együttes vizsgálata alapján az élelmiszerpazarlás csökkentéséhez kapcsolódó attitűdök összességében kedvező irányúak, ugyanakkor az általános értékelvek és a személyes gyakorlat között jól érzékelhető különbség rajzolódik ki**.**

A legerősebb konszenzus az élelmiszerpazarlás környezeti következményeinek felismerésénél jelent meg: a válaszadók 97,50%-a egyetértett azzal, hogy a pazarlás jelentősen terheli a környezetet. Ezzel szemben a saját fogyasztás tudatos korlátozására vonatkozó állításnál ugyan 85,83% volt az egyetértés, de a válaszadók többsége nem a teljes, hanem az „inkább egyetértek" kategóriát választotta.

Hasonlóan figyelemre méltó a kilencedik tétel 20,00%-os semleges válaszaránya, valamint a tizenkettedik tételnél megjelenő 17,50%-os semlegesség. A blokk eredményei tehát arra utalnak, hogy a pazarlás problémájának és környezeti következményeinek felismerése egységesebb, mint a saját mindennapi gyakorlat vagy az egyéni cselekvési lehetőségek megítélése**.**

Ez az eltérés önmagában nem tekinthető az attitűd és a tényleges viselkedés közötti különbség bizonyítékának, hiszen a kutatás nem végzett viselkedéses megfigyelést. A válaszmintázatok alapján azonban indokolt elkülöníteni egymástól a probléma felismerését, a felelős fogyasztás normatív támogatását és a személyes cselekvésről adott önbeszámolót**.**

Összességében a harmadik tematikus blokk eredményei azt mutatják, hogy a vizsgált középiskolások körében magas az élelmiszerpazarlás környezeti jelentőségének felismerése, és többségük a pazarlás mérséklését személyes szinten is releváns kérdésnek tekinti. A személyes fogyasztási gyakorlattal és a mindennapi cselekvési lehetőségekkel kapcsolatos válaszok ugyanakkor differenciáltabbak, mint az általános környezeti normák megítélése. Ez a különbség a blokk egyik legfontosabb eredményének tekinthető.

4. ábra. Az élelmiszerpazarlással és a felelős gazdálkodással kapcsolatos állításokra adott válaszok megoszlása (N = 120)
Forrás: saját szerkesztés a kérdőíves adatfelvétel alapján.

5.6. Kulturális és közösségi értékek védelme

A kérdőív negyedik tematikus blokkja a kulturális és közösségi értékek védelméhez kapcsolódó attitűdöket vizsgálta. A négy állítás a közterületek állapotának közösségi jelentőségére, a rongálás megítélésére, a történelmi és kulturális emlékek megőrzésére, valamint a közterek állapotáért viselt egyéni és közösségi felelősségre irányult. A blokk így egyszerre vizsgálta a közösen használt fizikai környezet és a kulturális örökség értékként való megjelenését.

Az első állítás – *„A közterületek állapota sokat elárul egy közösségről”* – esetében teljes egyetértés mutatkozott. A 120 válaszadóból 109 fő (90,83%) teljesen, további 11 fő (9,17%) inkább egyetértett az állítással. Semleges vagy elutasító válasz egyáltalán nem fordult elő. Az egyetértő válaszok együttes aránya tehát **100%** volt.

A válaszmintázat alapján a vizsgált tanulók egységesen kapcsolatot látnak a közterületek fizikai állapota és az adott közösség között. Az eredmény ugyanakkor önmagában nem

mutatja meg, hogy a válaszadók a közterületek állapotát pontosan milyen közösségi jellemzőkkel kapcsolják össze; csupán azt állapíthatjuk meg, hogy annak közösségi jelentőségét egyöntetűen elfogadják.

A második állítás fordított irányú megfogalmazást alkalmazott: *„Ha egy rongálás senkinek sem okoz közvetlen kárt, nem érdemes különösebben foglalkozni vele."* Az állítással 101 fő (84,17%) egyáltalán nem, további 5 fő (4,17%) inkább nem értett egyet. Az elutasító válaszok együttes aránya így **88,34%** volt. Tizenegy tanuló (9,17%) semleges választ adott, míg 3 fő (2,50%) inkább egyetértett az állítással. Teljes egyetértést egyetlen résztvevő sem jelölt meg.

Az eredmények szerint a tanulók jelentős többsége akkor sem tekinti jelentéktelennek a rongálást, ha annak nincs azonnal azonosítható, közvetlen károsultja. Ez arra utal, hogy a közösségi értékek sérelmét a válaszadók többsége nem kizárólag a közvetlen egyéni károkozás szempontjából ítéli meg. Ugyanakkor ennél a tételnél már differenciáltabb válaszmintázat jelent meg: a semleges és egyetértő válaszok együttes aránya 11,67% volt.

A harmadik állítás – *„A történelmi és kulturális emlékek megőrzése a következő generációk számára is fontos"* – szintén erőteljes támogatottságot kapott. A válaszadók közül 102 fő (85,00%) teljes mértékben, 3 fő (2,50%) pedig inkább egyetértett az állítással. Az egyetértő válaszok együttes aránya így **87,50%** volt. Tizenkét tanuló (10,00%) semleges választ adott, további 3 fő (2,50%) pedig inkább nem értett egyet. Az „egyáltalán nem értek egyet" kategóriát senki sem választotta.

A válaszok alapján a kulturális örökség generációkon átívelő megőrzése a tanulók döntő többsége számára fontos értékként jelenik meg. Figyelemre méltó ugyanakkor a 10,00%-os semleges válaszarány, amely azt mutatja, hogy ezen a területen valamivel kisebb a konszenzus, mint a közterületek közösségi jelentőségének megítélésénél.

A negyedik állítás – *„A közterek állapotának megóvása nemcsak az önkormányzat, hanem a lakosság feladata is"* – a személyes és közösségi felelősség megoszlását vizsgálta. A tanulók közül 105 fő (87,50%) teljes mértékben egyetértett az állítással. Két fő (1,67%) semleges választ adott, 11 fő (9,17%) inkább nem, további 2 fő (1,67%) pedig egyáltalán nem értett egyet. Az „inkább egyetértek" kategóriát egyetlen válaszadó sem választotta.

Ez a tétel sajátos, polarizáltabb válaszmintázatot mutat. Miközben a tanulók 87,50%-a határozottan elfogadja a lakosság felelősségét**,** 10,84%-uk elutasító választ adott. Vagyis a többségi álláspont nagyon erős, ugyanakkor egy kisebb csoport a közterek állapotának megóvását nem vagy kevésbé tekinti a lakosság feladatának. Az aggregált adatokból nem állapítható meg, hogy e válaszok mögött az intézményi felelősség hangsúlyozása, a személyes cselekvési lehetőségek eltérő megítélése vagy más tényező áll.

A blokkon belül kirajzolódó mintázat

A négy tétel együttes értékelése alapján a kulturális és közösségi értékek védelme magas támogatottságot mutat a vizsgált mintában**,** de az egyes kérdések között jól értelmezhető különbségek jelennek meg.

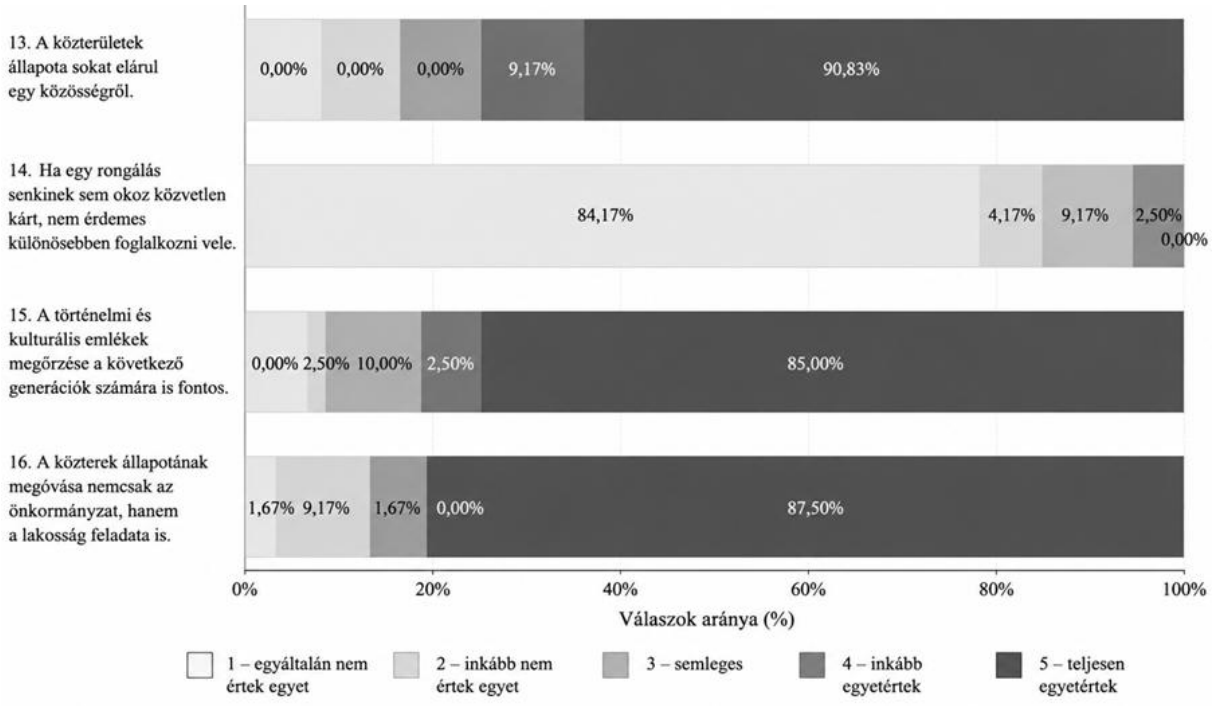
A legerősebb konszenzus a közterületek közösségi jelentőségére vonatkozó általános állításnál figyelhető meg: valamennyi válaszadó egyetértett azzal, hogy a közterületek állapota sokat elárul egy közösségről. A rongálást relativizáló, fordított tételt szintén nagy

többség, 88,34% utasította el. A kulturális örökség jövő generációk számára történő megőrzését 87,50% támogatta.

Különösen érdekes a negyedik tétel eredménye. A közterek közösségi jelentőségének felismerése teljes konszenzust mutatott, miközben a lakosság konkrét felelősségét már a válaszadók egy kisebb része elutasította. Ez hasonló mintázatra hívja fel a figyelmet, mint amit az élelmiszerpazarlással kapcsolatos blokkban is megfigyelhettünk: egy általános közösségi érték elfogadottsága nem feltétlenül jár együtt ugyanolyan mértékű konszenzussal a cselekvési felelősség megítélésében**.**

Ezt azonban nem célszerű „attitűd–viselkedés résként" értelmezni, hiszen a kérdőív itt sem tényleges viselkedést mér. Pontosabban úgy fogalmazhatunk, hogy az általános értékítéletek és a felelősség konkrétabb hozzárendelése eltérő válaszmintázatot eredményezett**.**

Összességében a negyedik tematikus blokk eredményei arra utalnak, hogy a vizsgált középiskolások körében a közösségi terek és a kulturális örökség megóvása széles körben támogatott értékként jelenik meg. A válaszadók döntő többsége elutasítja a rongálás jelentőségének relativizálását, fontosnak tartja a történelmi és kulturális emlékek generációkon átívelő megőrzését, valamint nagy többségben a lakosságnak is felelősséget tulajdonít a közterek állapotának megóvásában. Az eredmények ugyanakkor arra is rámutatnak, hogy a személyes és közösségi felelősség konkrét megítélése valamivel differenciáltabb, mint az általános értékek támogatása**.**

5.ábra. A kulturális és közösségi értékekkel kapcsolatos állításokra adott válaszok megoszlása (N = 120)
Forrás: saját szerkesztés a kérdőíves adatfelvétel alapján.

5.7. Háború és béke

A kérdőív ötödik tematikus blokkja a háborúhoz, a békéhez és a konfliktuskezeléshez kapcsolódó attitűdöket vizsgálta. A négy állítás a nemzetközi konfliktusok tárgyalásos rendezésére, a katonai fellépés esetleges elkerülhetetlenségére, a háború emberi következményeinek iskolai megismertetésére, valamint az állampolgárok béke megőrzésében betöltött szerepére irányult. A blokk sajátossága, hogy nem kizárólag általános békeorientált értékállításokat tartalmazott, hanem olyan dilemmajellegű tételt is, amely a békés konfliktusrendezés és a katonai fellépés viszonyának árnyaltabb megítélését tette lehetővé.

Az első állítás – *„A legtöbb nemzetközi konfliktust tárgyalásokkal is rendezhető lenne”* – esetében a válaszadók döntő többsége egyetértő álláspontot képviselt. A 120 tanulóból 98 fő (81,67%) teljes mértékben, további 2 fő (1,67%) inkább egyetértett az állítással. Az egyetértő válaszok együttes aránya így **83,34%** volt. Tizenegy tanuló (9,17%) semleges választ adott, 9 fő (7,50%) pedig inkább nem értett egyet. Az „egyáltalán nem értek egyet” kategóriát egyetlen résztvevő sem választotta.

Az eredmények alapján a tárgyalásos konfliktusrendezés erős támogatottságot élvez a vizsgált mintában. Ugyanakkor a válaszok nem mutatnak teljes konszenzust: a semleges és elutasító álláspontok együttes aránya 16,67%. A tételből nem állapítható meg, hogy e válaszadók milyen konkrét nemzetközi konfliktusokra vagy körülményekre gondoltak, ezért az eredmény kizárólag általános attitűdként értelmezhető.

A második állítás – *„Vannak helyzetek, amikor egy ország számára a katonai fellépés elkerülhetetlen”* – eredményezte a blokk legegyértelműbb válaszmintázatát. Mind a 120 válaszadó (100,00%) a „teljesen egyetértek” kategóriát választotta. Más válaszkategóriában egyetlen válasz sem jelent meg.

Ennek a tételnek az értelmezése különös körültekintést igényel. A teljes egyetértés nem értelmezhető önmagában háborúpárti attitűdként**,** mivel az állítás nem a katonai fellépés kívánatosságára vagy általános támogatására, hanem bizonyos helyzetekben való *elkerülhetetlenségére* kérdez rá. Az eredmény ezért inkább arra utal, hogy a vizsgált tanulók valamennyien elképzelhetőnek tartanak olyan körülményt, amelyben véleményük szerint a katonai fellépés nem kerülhető el.

Különösen fontos ezt az eredményt az előző tétellel együtt értelmezni. Miközben 83,34% egyetértett azzal, hogy a legtöbb nemzetközi konfliktus tárgyalásokkal is rendezhető lenne, valamennyi válaszadó elfogadta azt is, hogy létezhetnek olyan helyzetek, amelyekben a katonai fellépést elkerülhetetlennek tekintik. A két eredmény tehát nem szükségszerűen zárja ki egymást: a válaszadók többségének álláspontjában egyszerre jelenhet meg a tárgyalásos rendezés elsődlegessége és a kivételes helyzetek lehetőségének elfogadása.

A harmadik állítás – *„Fontos, hogy az iskolában szó essen a háború emberi következményeiről”* – szintén rendkívül erős támogatottságot mutatott. A tanulók közül 111 fő (92,50%) teljes mértékben, 7 fő (5,83%) pedig inkább egyetértett. Az egyetértő válaszok együttes aránya **98,33%** volt. Két válaszadó (1,67%) inkább nem értett egyet, míg semleges vagy teljesen elutasító válasz nem született.

Az eredmény alapján a vizsgált tanulók szinte teljes körűen fontosnak tartják, hogy az iskola ne kizárólag a háborúk történeti vagy politikai vonatkozásaival foglalkozzon, hanem azok

emberi következményei is megjelenjenek az oktatásban. Ennél többet azonban az állítás alapján nem célszerű következtetni arra, hogy milyen tartalmakat vagy pedagógiai módszereket tartanának megfelelőnek.

A negyedik állítás – *„A béke megőrzéséhez az állampolgárok együttműködése is hozzájárulhat”* – esetében 92 tanuló (76,67%) teljes mértékben egyetértett. Tizennégy fő (11,67%) semleges álláspontot jelölt meg, 3 fő (2,50%) inkább nem, további 11 fő (9,17%) pedig egyáltalán nem értett egyet. Az „inkább egyetértek” kategóriát egyetlen résztvevő sem választotta.

A tétel tehát 76,67%-os határozott támogatottságot mutat, ugyanakkor a blokk általános értékállításaihoz képest számottevőbb bizonytalanság és elutasítás is megjelenik. A válaszadók 23,34%-a nem választotta valamelyik egyetértő kategóriát. Ebből 11,67% semleges, 11,67% pedig valamilyen mértékben elutasító álláspontot képviselt.

Ez arra utal, hogy az állampolgári együttműködés békefenntartó szerepének megítélése kevésbé egységes, mint például a háború emberi következményeinek iskolai megismertetésére vonatkozó álláspont. Az aggregált adatokból azonban nem állapítható meg, hogy az elutasító vagy semleges válaszok mögött az állampolgári cselekvés korlátozott hatékonyságának érzete, az állami és nemzetközi intézmények elsődleges szerepének hangsúlyozása vagy más megfontolás áll-e.

A blokkon belül kirajzolódó mintázat

A négy tétel együttes vizsgálata alapján a háborúval és békével kapcsolatos attitűdök összetettebb szerkezetet mutatnak, mint pusztán egy „béke–háború” ellentét alapján várható lenne.

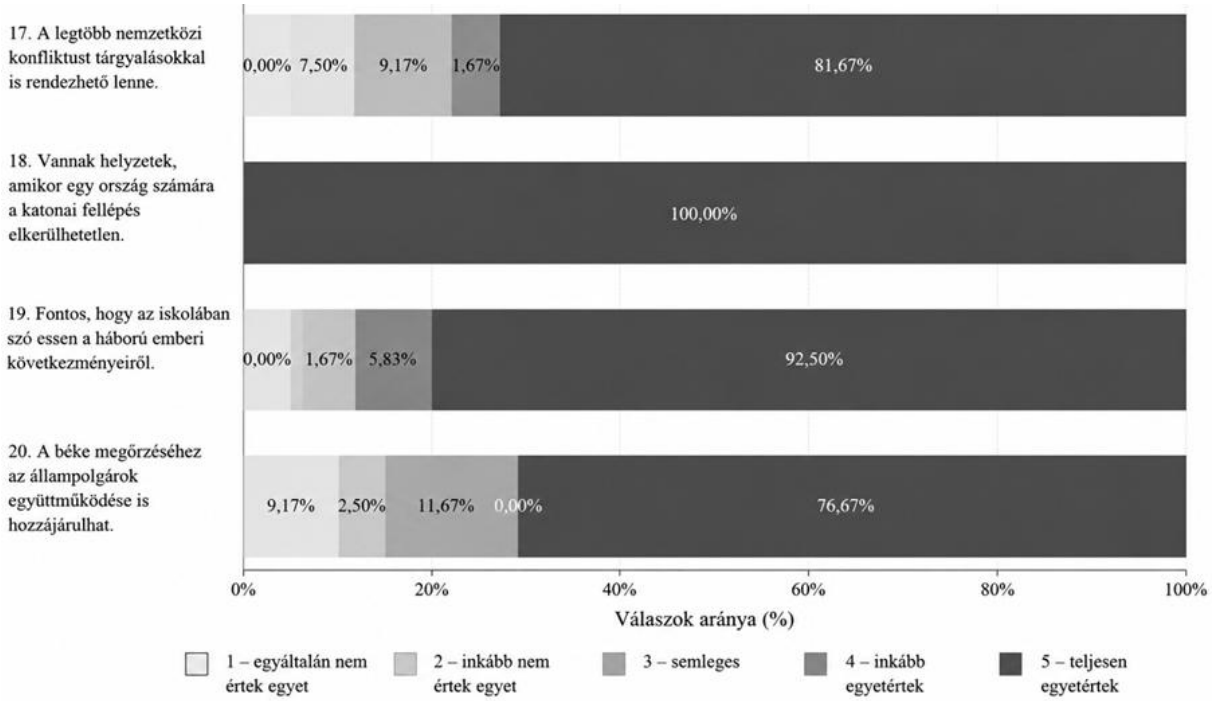
A válaszadók nagy többsége támogatja a tárgyalásos konfliktusrendezést (83,34%), és szinte teljes konszenzus mutatkozik a háború emberi következményeinek iskolai feldolgozása mellett (98,33%). Ugyanakkor valamennyi résztvevő elfogadta azt az állítást is, hogy bizonyos helyzetekben egy ország számára a katonai fellépés elkerülhetetlen lehet.

Ez a kombináció arra utal, hogy a vizsgált tanulók válaszai alapján a békés konfliktusrendezés támogatása nem feltétlenül azonos a katonai fellépés minden körülmények közötti elutasításával**.** A mintában inkább olyan válaszmintázat rajzolódik ki, amelyben a tárgyalásos megoldások széles körű támogatása mellett a kivételes vagy kényszerítő helyzetek lehetőségének elfogadása is jelen van.

A negyedik tétel ugyanakkor egy másik különbségre is felhívja a figyelmet. Míg a háború emberi következményeinek megismerését 98,33% támogatta, az állampolgárok béke megőrzésében betöltött szerepét 76,67% támogatta határozottan. Az általános békéhez kapcsolódó értékek támogatása tehát ebben a blokkban is erősebbnek látszik, mint az állampolgári cselekvőképesség megítélésében mutatkozó konszenzus.

Összességében az ötödik tematikus blokk eredményei arra utalnak, hogy a vizsgált középiskolások körében erőteljesen jelen van a tárgyalásos konfliktusrendezés és a háború emberi következményeinek megismerése iránti támogatás. Ezzel párhuzamosan azonban a katonai fellépés bizonyos körülmények közötti elkerülhetetlenségének elfogadása is általános. A béke fenntartásában tulajdonított állampolgári szerep megítélése ennél differenciáltabb. A

blokk legfontosabb eredménye ezért nem egy egyszerű „békeorientációs pontszám”, hanem a békés rendezés, a realisztikusnak tekintett kivételes helyzetek és az állampolgári felelősség egymás mellett megjelenő értékmintázata.

6.ábra. A háborúval és békével kapcsolatos állításokra adott válaszok megoszlása (N = 120)
Forrás: saját szerkesztés a kérdőíves adatfelvétel alapján.

5.8. Környezettudatosság és felelős erőforrás-gazdálkodás

A kérdőív hatodik tematikus blokkja a környezetvédelemmel és a természeti erőforrásokkal kapcsolatos attitűdöket vizsgálta. A négy állítás a környezetvédelem érdekében vállalt kényelmetlenség elfogadására, a mindennapi szokások környezeti hatásának felismerésére, a gazdasági fejlődés és a környezetvédelem közötti prioritás megítélésére, valamint a természeti erőforrások védelmére irányult. A blokk ezáltal az általános környezetvédelmi értékek mellett két olyan állítást is tartalmazott, amelyek különböző mértékben értékkonfliktust jelenítenek meg.

Az első állítás – *„A környezet védelme akkor is fontos, ha ez kényelmetlenséggel jár”* – esetében valamennyi válaszadó egyetértő álláspontot képviselt. A 120 tanulóból 117 fő (97,50%) teljes mértékben, további 3 fő (2,50%) inkább egyetértett az állítással. Semleges vagy elutasító válasz nem fordult elő, így az egyetértő válaszok együttes aránya **100,00%** volt.

Az eredmény rendkívül erős környezetvédelmi normát jelez a vizsgált mintában. Különösen figyelemre méltó, hogy az állítás a környezetvédelmet nem következmények nélküli általános értékként fogalmazza meg, hanem bizonyos személyes kényelmetlenség vállalásával kapcsolja össze. A válaszok alapján ennek elfogadása is teljes körű volt.

A második állítás – *„A mindennapi szokásaink hatással vannak a környezet állapotára”* – esetében 83 fő (69,17%) teljes mértékben, további 23 fő (19,17%) inkább egyetértett. Az

egyetértő válaszok együttes aránya így **88,33%** volt. Három tanuló (2,50%) semleges választ adott, míg 11 fő (9,17%) inkább nem értett egyet. Teljes elutasítás nem fordult elő.

A válaszadók jelentős többsége tehát kapcsolatot lát az egyéni, mindennapi szokások és a környezet állapota között. Ugyanakkor ez az eredmény differenciáltabb az első tételnél: a tanulók 11,67%-a semleges vagy elutasító álláspontot képviselt. Ez arra utal, hogy az általános környezetvédelmi norma támogatása egységesebb, mint az egyéni hétköznapi magatartás környezeti jelentőségének megítélése**.**

A harmadik állítás fordított irányú és egyben egyértelmű prioritáskonfliktust fogalmazott meg: *„A gazdasági fejlődés fontosabb, mint a környezet védelme."* A válaszadók közül 113 fő (94,17%) egyáltalán nem, további 3 fő (2,50%) inkább nem értett egyet. Az állítást tehát összesen 116 tanuló, a minta 96,67%-a elutasította. Négy fő (3,33%) semleges választ adott, egyetértő válasz pedig egyáltalán nem született.

Az eredmény alapján a vizsgált tanulók túlnyomó többsége nem fogadja el a gazdasági fejlődés általános elsődlegességét a környezetvédelemmel szemben. Az állítás ugyanakkor nem alkalmas annak megállapítására, hogy a válaszadók milyen konkrét kompromisszumot tartanának elfogadhatónak gazdasági és környezeti érdekek ütközése esetén. Az eredmény ezért pontosabban úgy értelmezhető, hogy a gazdasági fejlődés feltétlen prioritása erős elutasítást váltott ki**,** nem pedig úgy, hogy a tanulók minden helyzetben a környezetvédelmet helyeznék bármely gazdasági szempont elé.

A negyedik állítás – *„A természeti erőforrásokat mindenáron meg kell védeni"* – sajátos válaszmintázatot eredményezett. A tanulók közül 83 fő (69,17%) teljes mértékben, 11 fő (9,17%) pedig inkább egyetértett az állítással. Az egyetértők együttes aránya tehát **78,33%** volt. Hat válaszadó (5,00%) semleges álláspontot jelölt meg, 9 fő (7,50%) inkább nem, további 11 fő (9,17%) pedig egyáltalán nem értett egyet. Az elutasító válaszok együttes aránya így **16,67%** volt.

Ennek a tételnek az értelmezésekor a *„mindenáron"* kifejezésnek kiemelt jelentősége van. Az állítás nem pusztán a természeti erőforrások megóvásának fontosságáról kérdez, hanem azok védelmének feltétlen elsődlegességét fogalmazza meg. Emiatt az egyetértést nem célszerű automatikusan „magasabb", az elutasítást pedig „alacsonyabb" környezettudatosságként értékelni.

A válaszadók többsége elfogadta ezt az erős megfogalmazást, ugyanakkor a 21. és 23. tételhez képest itt lényegesen differenciáltabb válaszmintázat jelent meg. Ez arra utal, hogy miközben a környezetvédelem általános fontosságával kapcsolatban rendkívül erős konszenzus mutatkozik, a környezetvédelem abszolút, más szempontokat felülíró prioritásának megítélése már kevésbé egységes**.**

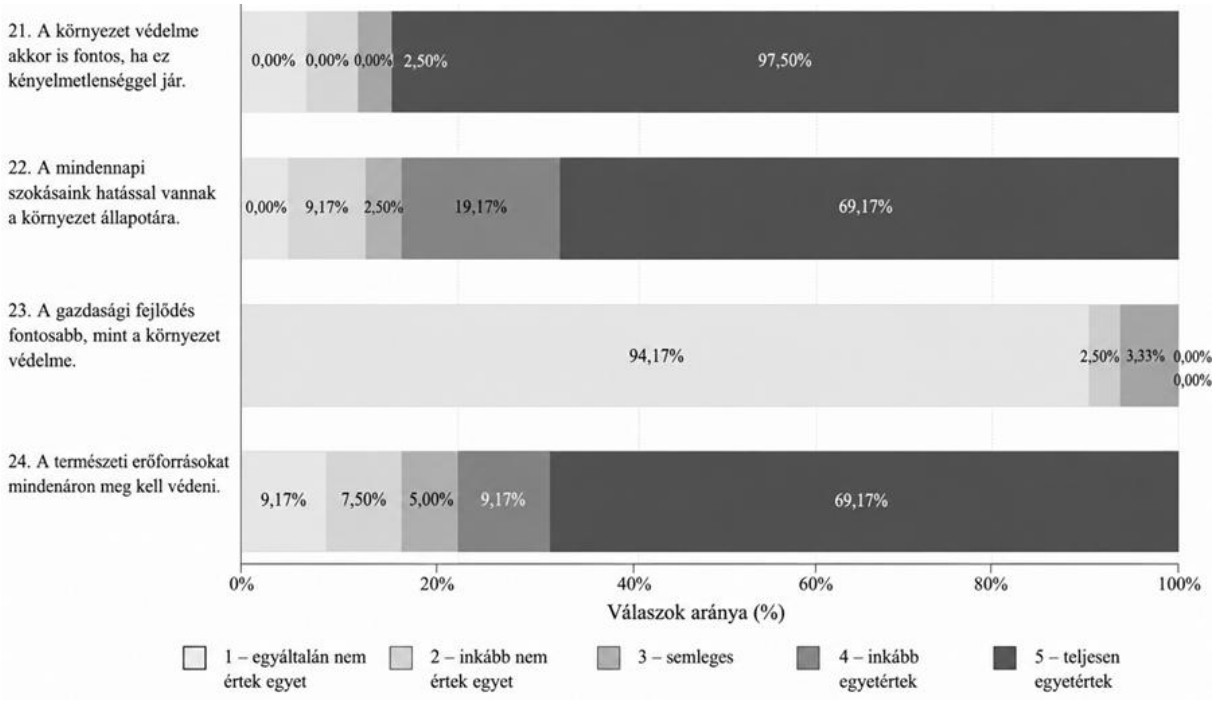
A blokkon belül kirajzolódó mintázat

A négy tétel együttes vizsgálata alapján a környezetvédelem kiemelkedően erős támogatottságot mutat a vizsgált középiskolások körében. Valamennyi válaszadó elfogadta, hogy a környezet védelme akkor is fontos, ha az kényelmetlenséggel jár, és 96,67% elutasította a gazdasági fejlődés általános elsődlegességét a környezetvédelemmel szemben.

Ugyanakkor a blokk eredményei azt is megmutatják, hogy nem minden környezetvédelmi állítás vált ki azonos mértékű konszenzust**.** A mindennapi szokások környezeti hatását 88,33% ismerte el egyetértő válasszal, míg a természeti erőforrások „mindenáron" történő védelmét 78,33% támogatta. Utóbbi tételnél jelent meg a blokk legnagyobb mértékű elutasítás is.

Különösen érdekes a 23. és 24. tétel együttes eredménye. A válaszadók szinte teljes körűen elutasították, hogy a gazdasági fejlődés eleve fontosabb lenne a környezetvédelemnél**,** ugyanakkor ennél kisebb konszenzus mutatkozott amellett, hogy a természeti erőforrásokat minden más szemponttól függetlenül, „mindenáron" védeni kellene**.** A két eredmény együtt arra utal, hogy a válaszadók környezetvédelmi orientációja nem feltétlenül írható le egyszerűen valamely szélsőséges prioritás elfogadásával.

Összességében a hatodik tematikus blokk eredményei erős környezetvédelmi értékorientációt jeleznek a vizsgált mintában. A környezetvédelem fontossága, a személyes kényelmetlenség vállalásának elfogadása és a gazdasági fejlődés feltétlen elsődlegességének elutasítása széles körű konszenzust mutat. A mindennapi szokások környezeti jelentőségének és különösen a természeti erőforrások abszolút védelmének megítélése ugyanakkor differenciáltabb. A blokk egyik legfontosabb eredménye ezért az, hogy az erős környezetvédelmi attitűd mellett az abszolút megfogalmazású értékprioritás esetében már nagyobb véleménykülönbség jelenik meg.

7.ábra. A környezettudatossággal és erőforrás-gazdálkodással kapcsolatos állításokra adott válaszok megoszlása (N = 120)
Forrás: saját szerkesztés a kérdőíves adatfelvétel alapján.

5.9. A vizsgált értékterületek összehasonlító értékelése

A hat tematikus blokk eredményeinek együttes vizsgálata lehetőséget ad arra, hogy az egyes kérdőívtételeken túlmutató, általánosabb válaszmintázatokat is azonosítsunk. Az összehasonlítás során ugyanakkor fontos figyelembe venni, hogy az egyes blokkok eltérő tartalmú és részben eltérő irányú állításokat tartalmaztak. A kutatás nem alkalmazott validált

alskálapontszámokat, ezért az eredmények alapján nem indokolt a hat értékterület számszerű rangsorolása. Az összehasonlító elemzés célja ehelyett annak feltárása, hogy mely területeken jelent meg erősebb konszenzus, hol mutatkoztak differenciáltabb válaszok, illetve milyen általános tendenciák rajzolódnak ki az értékítéletek és a felelősségvállalással kapcsolatos állítások között.

Az általános társadalmi és etikai normák erős támogatottsága

A hat tematikus blokk egészét tekintve az egyik legmarkánsabb eredmény az általános társadalmi, etikai és környezetvédelmi normák magas támogatottsága. Több tételnél teljes vagy ahhoz közeli konszenzus alakult ki.

Az állatokkal való bánásmód területén valamennyi válaszadó egyetértett az ember állatokkal szembeni felelősségével, valamint az állattartáshoz kapcsolódó kötelezettségek fontosságával. Hasonlóan erős konszenzus jelent meg a kulturális és közösségi értékek területén: valamennyi tanuló egyetértett azzal, hogy a közterületek állapota sokat elárul egy közösségről.

A környezettudatosság blokkjában szintén teljes körű volt annak elfogadása, hogy a környezet védelme akkor is fontos, ha az bizonyos kényelmetlenséggel jár. Az élelmiszerpazarlás környezeti terhelését a válaszadók 97,50%-a ismerte el, míg a háború emberi következményeinek iskolai megismertetését 98,33% támogatta.

Az eredmények alapján tehát az általánosan megfogalmazott felelősségi és védelmi normák széles körű támogatottságot élveznek a vizsgált mintában. Ez a tendencia valamennyi vizsgált értékterületen megjelenik, bár eltérő erősséggel.

Az általános normák és a konkrétabb személyes felelősség megítélése

A blokkok összehasonlítása ugyanakkor arra is rámutat, hogy az általános értékek támogatása nem minden esetben jár együtt ugyanolyan mértékű konszenzussal a konkrétabb személyes vagy közösségi felelősség megítélésében.

Az állatvédelemmel kapcsolatos blokkban például az általános felelősségi normák gyakorlatilag teljes támogatottsága mellett az állatkínzás jelzésére vonatkozó konkrétabb állításnál már 7,50%-os semleges válaszarány jelent meg. Az élelmiszerpazarlás területén a környezeti terhelés felismerése 97,50%-os egyetértést eredményezett, miközben a saját fogyasztás szükségletekhez igazításával 85,83% értett egyet, és ezen belül a „teljesen egyetértek” válasz aránya mindössze 12,50% volt.

Hasonló jelenség figyelhető meg a kulturális és közösségi értékeknél. Miközben valamennyi válaszadó kapcsolatot látott a közterületek állapota és a közösség között, a lakosság közvetlen felelősségére vonatkozó állításnál már 10,83% elutasító válasz jelent meg. A háború és béke blokkjában pedig a háború emberi következményeinek iskolai megismertetése közel teljes támogatottságot kapott, míg az állampolgárok béke megőrzésében betöltött szerepével kapcsolatban lényegesen differenciáltabb válaszok születtek.

A környezeti blokkban ugyanez a különbség más formában jelent meg: a környezetvédelem fontosságának elfogadása teljes körű volt, miközben a mindennapi szokások környezeti hatásával 88,33% értett egyet.

A hat terület összehasonlítása alapján ezért kirajzolódik egy visszatérő mintázat: az általános társadalmi és etikai értékek támogatása több esetben egységesebb, mint a személyes vagy közösségi cselekvési felelősség konkrétabb megítélése. Fontos azonban hangsúlyozni, hogy a kérdőív önbeszámolós attitűdmérés, ezért ebből nem következik közvetlenül különbség a vallott értékek és a tényleges viselkedés között.

A fordított állítások eredményei

Az eredmények értelmezését erősíti, hogy több tematikus blokk fordított irányú állítást is tartalmazott. Ezeknél nem az egyetértés, hanem az állítás elutasítása fejezte ki az adott értékorientáció támogatását.

Az állatvédelmi blokkban valamennyi válaszadó elutasította azt az állítást, amely szerint a vadon élő vagy haszonállatokkal szembeni rossz bánásmód kevésbé súlyos, mint egy házi kedvenc bántalmazása. A kulturális értékek blokkjában a válaszadók 88,33%-a utasította el a rongálás jelentőségének relativizálását. Az élelmiszerpazarlás esetében 75,00% nem értett egyet azzal, hogy egyszerűbb lehet kidobni a megmaradt ételt, mint később felhasználni.

A környezetvédelmi blokkban különösen erős volt a gazdasági fejlődés feltétlen elsődlegességének elutasítása: a tanulók **96,67%-a** nem értett egyet azzal, hogy a gazdasági fejlődés fontosabb lenne a környezet védelménél.

A fordított tételek eredményei így összességében megerősítik az általános értékállításoknál megfigyelt tendenciákat. Ugyanakkor az egyes fordított tételek eltérő támogatottsága ismét arra figyelmeztet, hogy a hat területet nem célszerű egyetlen összpontszámmal vagy egyszerű rangsorral leírni.

Az értékkonfliktust megjelenítő tételek differenciáló szerepe

A legösszetettebb válaszmintázatok azoknál a tételeknél jelentek meg, amelyek nem egyszerűen valamely általánosan elfogadott normát fogalmaztak meg, hanem értékek vagy prioritások közötti választást, illetve abszolút megfogalmazást tartalmaztak**.**

A háború és béke blokkjában valamennyi válaszadó teljesen egyetértett azzal, hogy vannak olyan helyzetek, amikor egy ország számára a katonai fellépés elkerülhetetlen. Ez az eredmény a tárgyalásos konfliktusrendezés 83,33%-os támogatottságával együtt azt mutatja, hogy a békés rendezés preferálása és a katonai fellépés kivételes helyzetekben való szükségességének elfogadása a válaszadók értékrendjében egymás mellett is megjelenhet.

Hasonlóan fontos a környezeti blokk két prioritásjellegű tétele. A gazdasági fejlődés környezetvédelemmel szembeni általános elsődlegességét 96,67% elutasította, ugyanakkor a természeti erőforrások „mindenáron” történő védelmét már csak 78,33% támogatta. Utóbbi tételnél 16,67%-os elutasítás és 5,00%-os semleges válaszarány jelent meg.

E két környezeti tétel együttes eredménye különösen jól mutatja, hogy az erős környezetvédelmi orientáció nem feltétlenül azonos a környezetvédelem abszolút, minden más szempontot felülíró prioritásának elfogadásával**.**

A társadalmi elfogadás sajátos mintázata

A társadalmi kirekesztettséggel és elfogadással foglalkozó blokk szintén árnyalt eredményeket mutatott. A válaszadók 95,83%-a egyetértett azzal, hogy egy közösségben természetes módon lehetnek olyan személyek, akiket nehezebb elfogadni. Ugyanakkor 90,00% felelősséget tulajdonított a környezetnek rendszeres bántalmazás esetén, 93,33% egyetértett a verbális bántalmazás káros jellegével, és 99,17% támogatta azt az állítást, hogy egy közösség akkor működik jól, ha minden tagja biztonságban érezheti magát.

E válaszmintázat alapján az elfogadás nehézségének felismerése nem jár együtt a bántalmazás vagy a közösségi biztonság hiányának elfogadásával**.** A vizsgált tanulók válaszaiban tehát elkülönülni látszik a másik ember elfogadásának szubjektív nehézsége és a vele szembeni megfelelő közösségi bánásmód normája.

Összegző értékelés

A hat értékterület összehasonlítása alapján a vizsgált középiskolások válaszaiban összességében erős társadalmi felelősségi és értékvédelmi orientáció rajzolódik ki. Az állatokkal való felelős bánásmód, a biztonságos közösségi környezet, az élelmiszerpazarlás csökkentése, a kulturális és közösségi értékek megőrzése, a békés konfliktusrendezés és a környezetvédelem valamennyi területen magas támogatottságot mutatott.

A vizsgálat egyik legfontosabb eredménye azonban nem pusztán ez a magas támogatottság, hanem a válaszmintázatok belső differenciáltsága. Az általános normatív állítások többnyire erősebb konszenzust eredményeztek, míg a konkrétabb személyes vagy közösségi felelősséget, illetve egymással versengő értékeket megjelenítő tételek több esetben nagyobb válaszszóródást mutattak.

Az eredmények alapján ezért a tanulók értékorientációja nem írható le megfelelően egyetlen összpontszámmal vagy a hat terület egyszerű rangsorolásával. A kérdőív inkább azt teszi láthatóvá, hogy az általános értékek támogatása, a konkrét felelősségvállalás megítélése és az értékkonfliktusokban kialakított álláspont egymással összefüggő, de nem azonos dimenziók**.**

Ez egyben alátámasztja a kutatásban alkalmazott leíró, tételszintű elemzési megközelítés indokoltságát. Egy saját fejlesztésű kérdőív esetében az alskálák vagy összpontszámok használata további pszichometriai vizsgálatot igényelne (Hinkin, 1998).

5.10. A kutatási kérdések megválaszolása

A kutatás célja a vizsgálatban részt vevő 14–20 éves középiskolás tanulók társadalmi felelősségorientációjának feltárása volt hat értékterületen: az állatokkal való bánásmód, a társadalmi elfogadás, az élelmiszerrel való felelős gazdálkodás, a kulturális örökség és közösségi értékek megőrzése, a békéhez és konfliktuskezeléshez való viszony, valamint a természeti erőforrásokkal való felelős gazdálkodás területén. A kutatás négy kutatási kérdésre kereste a választ.

K1. Milyen értékorientáció jellemzi a vizsgálatban részt vevő 14–20 éves középiskolás tanulókat a társadalmi felelősség különböző dimenzióiban?

Az eredmények alapján a vizsgált mintát összességében erős társadalmi felelősségi és értékvédelmi orientáció jellemzi. Mind a hat vizsgált területen magas támogatottságot kaptak azok az állítások, amelyek az állatokkal szembeni felelősséget, a biztonságos közösségi környezetet, a pazarlás mérséklését, a közösségi és kulturális értékek megóvását, a békés konfliktusrendezést, illetve a környezet védelmét hangsúlyozták.

Különösen erős konszenzus jelent meg az állatokkal szembeni emberi felelősség, a felelős állattartás, a közterületek közösségi jelentősége és a környezetvédelem fontossága esetében. Ugyancsak magas támogatottságot mutatott az élelmiszerpazarlás környezeti következményeinek felismerése, a közösségi biztonság, valamint a háború emberi következményeinek iskolai megismertetése.

Az eredmények ugyanakkor azt is mutatják, hogy a társadalmi felelősségorientáció nem teljesen homogén**.** Az általánosan megfogalmazott értékállítások többnyire egységesebb válaszokat eredményeztek, míg a személyes vagy közösségi cselekvési felelősséget, illetve egymással versengő értékeket megjelenítő tételeknél több esetben nagyobb véleménykülönbség jelent meg.

A K1 kutatási kérdésre tehát az a válasz adható, hogy a vizsgált középiskolás mintában összességében erős társadalmi felelősségi orientáció rajzolódik ki, amely azonban az egyes dimenziók és az állítások konkrétsága szerint differenciált mintázatot mutat**.**

K2. Mely vizsgált értékterületeken figyelhető meg a legerősebb, illetve a leggyengébb egyetértés a válaszadók körében?

Erre a kutatási kérdésre csak bizonyos módszertani korlátozással adható válasz. Mivel a kutatás nem alkalmazott pszichometriailag validált alskálapontszámokat, a hat értékterület nem rangsorolható megbízhatóan egyetlen számszerű mutató alapján. A legerősebb és gyengébb konszenzus ezért az egyes tételek válaszmintázatain keresztül értelmezhető.

A legerősebb konszenzus több területen is megjelent. Az állatvédelmi blokkban az állatokkal szembeni emberi felelősség és az állattartással járó kötelezettségek elfogadása teljes körű volt. A kulturális és közösségi értékek területén valamennyi válaszadó egyetértett azzal, hogy a közterületek állapota sokat elárul egy közösségről. A környezeti blokkban ugyancsak 100%-os egyetértés jelent meg annál az állításnál, amely szerint a környezet védelme akkor is fontos, ha az kényelmetlenséggel jár. A háború emberi következményeinek iskolai feldolgozását 98,33%, az élelmiszerpazarlás környezeti terhelését pedig 97,50% támogatta.

A „leggyengébb egyetértés” meghatározása azonban különösen óvatos megfogalmazást igényel, mivel több tétel fordított vagy dilemmajellegű volt. Például a megmaradt étel kidobását megfogalmazó állításnál az alacsony egyetértés éppen a felelős gazdálkodási orientációval áll összhangban. Hasonlóképpen, a gazdasági fejlődés környezetvédelemmel szembeni elsődlegességének 96,67%-os elutasítása nem gyenge környezetvédelmi orientációt, hanem annak ellenkezőjét jelzi.

A válaszok nagyobb differenciáltsága elsősorban a személyes cselekvési lehetőségeket és az abszolút értékprioritásokat megfogalmazó tételeknél jelent meg. Ilyen volt például a

természeti erőforrások „mindenáron” történő védelme, az állampolgárok béke megőrzésében betöltött szerepe, illetve egyes pazarláscsökkentési és közösségi felelősségi állítások.

A K2-re ezért pontosabban úgy válaszolhatunk, hogy a legerősebb konszenzus az általános felelősségi, védelmi és biztonsági normáknál jelent meg, míg differenciáltabb válaszok elsősorban a konkrét cselekvési felelősséget és az egymással versengő vagy abszolút módon megfogalmazott értékprioritásokat érintő tételeknél születtek**.**

K3. Milyen mintázatok rajzolódnak ki a hat vizsgált értékterület megítélésében?

A hat tematikus blokk összehasonlítása több visszatérő mintázatot tárt fel.

Az első és legáltalánosabb tendencia az értékvédelmi normák magas támogatottsága. Az állatok jóllétének, az emberi és közösségi biztonságnak, az élelmiszerrel való felelős gazdálkodásnak, a kulturális örökségnek, a békés konfliktusrendezésnek és a természeti környezetnek a védelme egyaránt hangsúlyosan megjelent a válaszokban.

A második visszatérő mintázat az általános értékek és a konkrétabb cselekvési felelősség megítélése közötti különbség**.** Több blokkban az általános normatív állítások erősebb konszenzust eredményeztek, mint azok a tételek, amelyek az egyén vagy a közösség konkrét felelősségére kérdeztek rá. Ez megfigyelhető volt többek között az állatkínzás jelzésével, a pazarlás csökkentésében betöltött egyéni szereppel, a közterek lakossági megóvásával és az állampolgárok békefenntartó szerepével kapcsolatban.

A harmadik mintázat az értékkonfliktust tartalmazó állítások differenciáló hatása. A válaszadók nagy többsége támogatta a nemzetközi konfliktusok tárgyalásos rendezését, ugyanakkor valamennyien elfogadták annak lehetőségét is, hogy bizonyos helyzetekben a katonai fellépés elkerülhetetlen lehet. A környezetvédelem területén hasonló árnyaltság jelent meg: a gazdasági fejlődés feltétlen elsődlegességét szinte valamennyi tanuló elutasította, a természeti erőforrások „mindenáron” történő védelme azonban már kevésbé egységes támogatást kapott.

A társadalmi elfogadás blokkjában pedig az rajzolódott ki, hogy a válaszadók nagy többsége természetesnek tekinti az elfogadás esetleges nehézségeit, miközben egyidejűleg erősen támogatja a bántalmazás elutasítását és a közösség minden tagjának biztonságát.

A K3-ra így az a válasz adható, hogy a hat értékterületet összességében magas normatív támogatottság, ugyanakkor a konkrét felelősségvállalás és az értékkonfliktusok esetében nagyobb differenciáltság jellemzi**.** A válaszadók értékorientációja ezért nem egyszerű igen–nem logikát, hanem több területen árnyalt mérlegelést tükröz.

K4. A saját fejlesztésű kérdőív alkalmasnak bizonyul-e arra, hogy a társadalmi felelősségorientáció különböző dimenzióit egy középiskolás mintán feltárja?

A kutatás módszertani célja annak első, feltáró vizsgálata is volt, hogy a saját fejlesztésű mérőeszköz alkalmas-e a társadalmi felelősségorientáció különböző dimenzióinak megragadására. A tanulmány ezt eleve nem végleges mérőeszköz-validációként, hanem első alkalmazásként határozta meg.

A jelen adatfelvétel alapján a kérdőív feltáró és leíró célú alkalmazásra ígéretesnek tekinthető. A 24 tétel mind a hat előzetesen meghatározott tématerületen értelmezhető válaszmintázatokat eredményezett, és több tétel alkalmasnak bizonyult a válaszadók közötti különbségek, illetve az általános normák és az összetettebb értékdilemmák eltérő megítélésének megjelenítésére. Ez megfelel a kutatás eredeti módszertani céljának, amely a különböző dimenziók feltárását és a válaszmintázatok bemutatását helyezte előtérbe.

Ugyanakkor az eredmények nem elegendők annak kijelentéséhez, hogy a kérdőív validált mérőeszköz**.** A jelen vizsgálat nem terjedt ki a mérőeszköz teljes pszichometriai ellenőrzésére. A tételek közötti belső összefüggések, a feltételezett dimenziók empirikus szerkezete, a megbízhatóság, valamint az érvényesség különböző formái további vizsgálatot igényelnek. Külön figyelmet érdemelnének azok a tételek is, amelyek rendkívül homogén – akár 100%-os – válaszmegoszlást eredményeztek, mivel ezek értéktartalmuk szempontjából informatívak, ugyanakkor a válaszadók közötti különbségek mérésére kevésbé differenciálnak.

A K4 kutatási kérdésre ezért feltételesen pozitív válasz adható: a saját fejlesztésű kérdőív jelen formájában alkalmasnak mutatkozott arra, hogy egy középiskolás mintában leíró és feltáró módon megjelenítse a társadalmi felelősségorientáció különböző területeihez kapcsolódó attitűdöket és válaszmintázatokat. Validált, egyéni vagy dimenziószintű pontszámok képzésére alkalmas mérőeszközként azonban a jelen kutatás alapján még nem minősíthető.

Összegzés

A négy kutatási kérdésre adott válaszok alapján a vizsgálat fő eredménye, hogy a részt vevő középiskolások körében széles körű támogatottságot élveznek a társadalmi felelősséghez kapcsolódó alapvető értékek**,** ugyanakkor a válaszok az egyéni és közösségi cselekvési felelősség, valamint az egymással versengő értékek megítélésekor árnyaltabbá válnak.

A kutatás így nemcsak azt mutatta meg, hogy mely normák élveznek erős támogatottságot, hanem azt is, hol jelenik meg bizonytalanság, mérlegelés vagy eltérő értékprioritás**.** Ez a differenciáltság a társadalmi felelősségorientáció értelmezése és a saját fejlesztésű kérdőív további fejlesztése szempontjából egyaránt lényeges eredmény.

VI. Következtetések és megbeszélés

6.1. A kutatás főbb eredményeinek értelmezése

A jelen kutatás célja annak feltárása volt, hogy a vizsgálatban részt vevő középiskolás tanulók milyen értékorientáció mentén viszonyulnak a társadalmi felelősség különböző megnyilvánulási formáihoz. A kutatás elméleti kiindulópontja szerint a társadalmi felelősségorientáció nem egyetlen attitűdben vagy viselkedésformában ragadható meg, hanem több, egymással összefüggő dimenzióban jelenik meg. A kérdőív ezért az állatokkal való bánásmód, a társadalmi elfogadás, az élelmiszerrel való felelős gazdálkodás, a kulturális és közösségi értékek védelme, a békéhez és konfliktuskezeléshez való viszony, valamint a természeti erőforrásokkal való felelős gazdálkodás területét egyaránt vizsgálta. Ez megfelel a dolgozat elméleti keretének, amely a társadalmi felelősséget összetett, több társadalmi kontextusban megnyilvánuló értékorientációként értelmezi.

Az eredmények összességében azt mutatják, hogy a vizsgált tanulói mintában erőteljesen jelen vannak a társadalmi felelősséghez kapcsolódó alapvető normák és értékek**.** Mind a hat tématerületen magas támogatottságot kaptak azok az állítások, amelyek más élőlények, más emberek, a közösség, a kulturális értékek, illetve a természeti környezet iránti felelősséget fejezték ki. Ez arra utal, hogy a társadalmi felelősség elméleti modelljében azonosított értékelemek nem kizárólag egy-egy speciális területen jelennek meg, hanem különböző társadalmi és erkölcsi helyzetek megítélésében is felismerhetők.

Az állatokkal való bánásmód esetében különösen erős konszenzus mutatkozott az emberi felelősség, a felelős állattartás és az állatokkal szembeni rossz bánásmód elutasítása mellett. Ez összhangban áll a kutatás elméleti megközelítésével, amely az állatokhoz való viszonyt nem az állatvédelmi ismeretek vagy az „állatszeretet" mérőszámaként, hanem az empátiára, gondoskodásra és más élőlények iránti felelősségre épülő értékorientáció egyik megnyilvánulási formájaként értelmezi.

A társadalmi elfogadás és bántalmazás területén szintén magas támogatottságot kapott a közösségi biztonság, a bántalmazással kapcsolatos környezeti felelősség és a verbális agresszió káros jellegének felismerése. Ezek az eredmények azért jelentősek, mert a tanulmány elméleti kerete szerint a társadalmi felelősség ebben a dimenzióban nem egyszerűen a másik ember passzív elfogadását jelenti, hanem az empátiához, a szolidaritáshoz és a közösségi normák iránti elkötelezettséghez is kapcsolódik. A válaszok alapján a vizsgált tanulók nagy többsége a biztonságos közösségi környezetet fontos normának tekinti.

Az élelmiszerpazarlással kapcsolatos eredmények szintén a felelős erőforrás-használat széles körű támogatottságát mutatták. Különösen erős volt annak felismerése, hogy az élelmiszerpazarlás környezeti terheléssel jár. A tanulmány elméleti kerete az élelmiszert egyszerre természeti és társadalmi erőforrásként értelmezi, amelynek előállítása földet, vizet, energiát és más erőforrásokat igényel. Ebből a szempontból a pazarlás elutasítása nem kizárólag egyéni fogyasztói preferenciaként, hanem a rendelkezésre álló erőforrásokkal kapcsolatos felelősségi orientáció részeként is értelmezhető.

Hasonló tendencia rajzolódott ki a kulturális és közösségi értékek védelmével kapcsolatban. A közterületek állapotának közösségi jelentőségét valamennyi válaszadó elismerte, és magas támogatottságot kapott a kulturális örökség megőrzése is. Ez illeszkedik ahhoz az elméleti megközelítéshez, amely szerint a társadalmi felelősség nem kizárólag személyek közötti kapcsolatokban nyilvánulhat meg, hanem a közösen létrehozott és örökölt értékekhez való viszonyban is.

A békével és konfliktuskezeléssel kapcsolatos eredmények ennél összetettebb értékmintázatot tártak fel. A válaszadók nagy többsége támogatta a tárgyalásos konfliktusrendezést, és szinte teljes körű volt annak elfogadása, hogy az iskolában foglalkozni kell a háború emberi következményeivel. Ugyanakkor valamennyi válaszadó elfogadta azt is, hogy bizonyos helyzetekben a katonai fellépés elkerülhetetlen lehet. E válaszok együttesen arra utalnak, hogy a békeorientáció nem feltétlenül értelmezhető a katonai fellépés minden körülmények közötti elutasításaként. A dolgozat elméleti kerete maga is a békés konfliktusrendezést, a háborúk következményeinek megismerését és a közös felelősséget állítja e dimenzió középpontjába, nem pedig aktuálpolitikai állásfoglalások mérését.

A környezetvédelemmel kapcsolatos blokkban ugyancsak erőteljes felelősségi orientáció jelent meg. A környezetvédelem fontosságának elfogadása és a gazdasági fejlődés feltétlen

elsődlegességének elutasítása különösen magas konszenzust mutatott. Ugyanakkor a természeti erőforrások „mindenáron” történő védelmét megfogalmazó állítás már differenciáltabb válaszokat eredményezett. Ez jól illeszkedik a dolgozat azon megközelítéséhez, amely a környezeti felelősséget a hosszú távú gondolkodás, a globális összefüggések és a jövő generációk iránti felelősség egyik megnyilvánulásaként értelmezi.

Az általános értékek támogatása és a felelősség konkrétabb megítélése

A hat tématerület együttes értelmezésének egyik legfontosabb eredménye, hogy az általánosan megfogalmazott társadalmi és etikai normák támogatottsága több esetben erősebbnek és egységesebbnek mutatkozott, mint a konkrétabb személyes vagy közösségi felelősség megítélése**.**

Ez a tendencia több, egymástól tartalmilag eltérő blokkban is megjelent. Az állatokkal szembeni általános emberi felelősség teljes körű elfogadása mellett az állatkínzás konkrét jelzésére vonatkozó tételnél már semleges válaszok is előfordultak. Az élelmiszerpazarlás környezeti jelentőségének szinte általános felismerése mellett a saját fogyasztás tudatos korlátozására vonatkozó állítás differenciáltabb válaszokat eredményezett. A közterületek közösségi jelentőségét valamennyi válaszadó elfogadta, miközben a lakosság konkrét felelősségének megítélése már kevésbé volt egységes. A békével kapcsolatos blokkban pedig a háború emberi következményeinek megismerése erősebb konszenzust mutatott, mint az állampolgárok béke megőrzéséhez való hozzájárulásának megítélése.

Ezek a különbségek nem bizonyítják, hogy a válaszadók által vallott értékek és tényleges viselkedésük között eltérés állna fenn. A kutatás attitűdöket és értékítéleteket mért, nem tényleges viselkedést**,** és eredeti célkitűzése is ennek megfelelően fogalmazódott meg. Az eredményekből ezért nem vonható le olyan következtetés, hogy a tanulók bizonyos értékeket elméletben támogatnak, de a gyakorlatban nem követik azokat.

A megfigyelt mintázat ennél szűkebben és pontosabban értelmezhető: az absztraktabb értékállítások és a felelősséget konkrétabb szereplőhöz vagy cselekvéshez kötő állítások eltérő mérlegelést válthatnak ki**.** Ez azért lényeges, mert a társadalmi felelősségorientáció dolgozatban alkalmazott fogalma maga is magában foglalja a személyes felelősségvállalást, a közösségi együttműködést és a cselekvések következményeinek mérlegelését.

Az értékorientáció differenciáltsága

A kutatás másik lényeges eredménye, hogy az erős általános felelősségorientáció nem jelent minden kérdésben teljes értékazonosságot**.** Éppen azok a tételek szolgáltattak fontos kiegészítő információt, amelyek valamely értékkonfliktust, kivételes helyzetet vagy abszolút megfogalmazást tartalmaztak.

A katonai fellépés elkerülhetetlenségének elfogadása a tárgyalásos konfliktusrendezés támogatása mellett, illetve a gazdasági fejlődés elsődlegességének elutasítása a természeti erőforrások „mindenáron” történő védelmének differenciáltabb megítélése mellett arra utal, hogy a válaszadók értékítéletei bizonyos kérdésekben nem egyszerű dichotóm logika mentén szerveződnek**.** A társadalmi felelősségorientáció ilyen értelemben nem kizárólag egyes normák elfogadását jelenti, hanem az egymással esetenként feszültségbe kerülő értékek mérlegelését is magában foglalhatja.

Ez az eredmény különösen jól kapcsolódik a tanulmány elméleti kiindulópontjához. A dolgozat Schwartz értékelméletére támaszkodva abból indul ki, hogy az értékek nem elszigetelt kategóriák, hanem egymással összefüggő motivációs rendszert alkotnak, amelyben összhang és feszültség egyaránt kialakulhat. A jelen eredmények ezt az elméleti megközelítést szemléletesen illusztrálják, ugyanakkor a vizsgálat leíró jellege miatt nem teszik lehetővé az egyes értékek közötti pszichológiai kapcsolatok oksági vagy strukturális bizonyítását.

A hat dimenzió együttes értelmezése

Az eredmények alapján indokoltnak látszik a társadalmi felelősségorientáció többdimenziós megközelítésének fenntartása. Az állatokhoz, más emberekhez, az élelmiszerhez, a kulturális javakhoz, a békéhez és a természeti környezethez való viszony tartalmilag különböző helyzeteket jelenít meg, mégis valamennyi területen felismerhetők olyan közös elemek, mint a másokra gyakorolt következmények figyelembevétele, a közösségi értékek védelme, a személyes felelősség és a rövid távú egyéni érdeken túlmutató mérlegelés. Ez megfelel a III. fejezetben kialakított elméleti modellnek.

Ugyanakkor az eredmények nem igazolják önmagukban, hogy a hat dimenzió egyetlen empirikusan egységes látens konstrukciót alkot. Ezt maga az elméleti fejezet is óvatosan fogalmazza meg: a hat terület összekapcsolása elméleti keretet jelent, de empirikus egységük nem tekinthető automatikusnak. Ennek bizonyításához további pszichometriai vizsgálatokra lenne szükség.

A jelen kutatás alapján ezért megalapozottabb úgy fogalmazni, hogy a hat vizsgált terület **a** társadalmi felelősségorientáció különböző, elméletileg összekapcsolható megnyilvánulási formáit jeleníti meg**,** és ezek mindegyikén azonosíthatók felelősségorientált attitűdök. Ez a megközelítés egyszerre veszi figyelembe a kérdőív mögött álló közös elméleti konstrukciót és az egyes tématerületek sajátosságait.

Összességében a kutatás eredményei azt mutatják, hogy a vizsgált középiskolás mintában magas támogatottságot élveznek a társadalmi felelősséghez kapcsolódó alapvető normák**,** ugyanakkor a felelősség konkrétabb megítélése és az egymással versengő értékek mérlegelése árnyaltabb válaszmintázatokat eredményez. A társadalmi felelősségorientáció ezért a jelen vizsgálat alapján sem írható le egyetlen egyszerű attitűddel: inkább olyan összetett értékorientációként értelmezhető, amely különböző társadalmi kontextusokban részben közös, részben sajátos módon jelenik meg.

Ez a következtetés összhangban áll a dolgozat eredeti elméleti álláspontjával is, amely szerint a társadalmi felelősség nem lezárt, egységes pszichológiai tulajdonságként, hanem több összetevőből álló kutatási konstrukcióként kezelendő.

6.2. Az eredmények értelmezése a szakirodalom tükrében

A kutatás eredményeinek szakirodalmi értelmezése során abból célszerű kiindulni, hogy a társadalmi felelősségorientáció a jelen vizsgálatban nem önálló, egydimenziós személyiségjellemzőként, hanem több társadalmi kontextusban megjelenő értékorientációként került meghatározásra. A kérdőív hat tématerülete mögött olyan közös összetevők feltételezhetők, mint az empátia és gondoskodás, a személyes felelősségvállalás, valamint a közösségi és jövőorientált szemlélet.

A vizsgálat egyik legfontosabb eredménye, hogy a társadalmi felelősséghez kapcsolódó alapvető normák mind a hat vizsgált területen magas támogatottságot mutattak. Ez összhangba hozható Schwartz értékelméletével, amely szerint az értékek egymással összefüggő motivációs rendszert alkotnak. E rendszerben az univerzalizmus **és a** jóindulat olyan értékekhez kapcsolódik, mint mások jóllétének figyelembevétele, a társadalmi igazságosság, a tolerancia és a természeti környezet védelme (Schwartz, 1992; Schwartz et al., 2012). A jelen tanulmány elméleti modellje is részben erre az összefüggésre épült.

A Schwartz-féle modell szempontjából különösen figyelemre méltó, hogy a magas támogatottság nem egyetlen tématerületre korlátozódott. Az állatokkal szembeni felelősség, a más emberek biztonságának fontossága, a kulturális örökség megőrzése és a természeti környezet védelme tartalmilag eltérő tárgyakra irányul, mégis mindegyik esetében megjelent a közvetlen önérdeken túlmutató mérlegelés. Ez összeegyeztethető az univerzalizmus és a jóindulat értékeinek tágabb proszociális orientációjával. Ugyanakkor a jelen vizsgálatból nem állapítható meg, hogy a válaszadók magas egyetértése ténylegesen ezekre a látens értékdimenziókra vezethető-e vissza, mivel ehhez külön pszichometriai vizsgálatra lenne szükség.

Társadalmi elfogadás, empátia és közösségi felelősség

A társadalmi elfogadással és bántalmazással kapcsolatos eredmények jól kapcsolódnak a bullying és az iskolai közösségek szakirodalmához. A tanulmány elméleti része Olweus (1993), Salmivalli (2010) és Zsolnai (2019) munkái alapján hangsúlyozza, hogy a kortársbántalmazás nem kizárólag az elkövető és az áldozat közötti kapcsolatként értelmezhető: a kortárscsoport normái, a szemlélők viselkedése és az iskolai közösség működése is lényeges.

Ezzel összhangban értelmezhető, hogy a jelen kutatásban magas támogatottságot kapott a környezet felelőssége rendszeres bántalmazás esetén, a verbális bántalmazás káros jellegének felismerése és az az alapelv, hogy egy jól működő közösségben minden tagnak biztonságban kell éreznie magát. Az eredmények tehát nem pusztán a közvetlen agresszió elutasítását mutatják, hanem a közösségi felelősség normájának széles körű elfogadottságára is utalnak**.**

Salmivalli kortársbántalmazással kapcsolatos megközelítésének egyik lényeges felismerése éppen az, hogy a bullying csoportfolyamat: a szemlélők és más kortársak reakciói hozzájárulhatnak a bántalmazás fennmaradásához vagy visszaszorításához. Ez különösen releváns a jelen kutatás szempontjából, mert a társadalmi felelősségorientáció elméleti modellje nem pusztán az igazságtalanság elutasítását, hanem az egyén közösségben betöltött szerepének felismerését is hangsúlyozza.

Az elfogadás nehézségére vonatkozó tétel ugyanakkor fontos árnyalatot adott az eredményekhez. A tanulók nagy többsége elfogadta, hogy egy közösségben lehetnek olyan személyek, akiket nehezebb elfogadni, miközben szinte egyöntetűen támogatták a közösségi biztonság normáját. Ez arra utal, hogy az elfogadás érzelmi vagy társas nehézségének felismerése és a másik személy méltóságának, illetve biztonságának tiszteletben tartása nem feltétlenül ugyanaz a kérdés**.** Ez a különbségtétel összhangban áll a tanulmány elméleti keretével, amely az inkluzív közösséget nem pusztán pozitív érzelmekkel, hanem tisztelettel, együttműködéssel és felelősségvállalással kapcsolja össze.

Felelős fogyasztás, élelmiszerpazarlás és környezeti felelősség

Az élelmiszerpazarlással kapcsolatos eredmények szintén illeszkednek a fenntarthatóság szakirodalmának alapvető megközelítéséhez. A tanulmány elméleti része az élelmiszert természeti és társadalmi erőforrásként kezeli, és a FAO, illetve az UNEP jelentéseire támaszkodva hangsúlyozza, hogy az élelmiszerpazarlás nem csupán háztartási vagy gazdasági kérdés, hanem jelentős erőforrás- és környezeti probléma is.

A jelen kutatásban az élelmiszerpazarlás környezeti terhelésének felismerése szinte teljes körű volt, és a tanulók többsége saját bevallása szerint fogyasztását is igyekszik a tényleges szükségleteihez igazítani. Ugyanakkor az utóbbi, személyes gyakorlatot megfogalmazó tételnél kisebb volt a határozott egyetértés, mint az általános környezeti állítás esetében.

Ez a különbség jól értelmezhető az attitűdkutatás tágabb elméleti keretében. Ajzen (1991) tervezett viselkedés elmélete szerint a viselkedést nem kizárólag az adott magatartással kapcsolatos pozitív attitűd határozza meg; a társas normák és az észlelt viselkedési kontroll szintén szerepet játszanak. Ezért egy társadalmi vagy környezeti probléma fontosságának felismerése nem jelent automatikusan azonos erősségű cselekvési szándékot vagy tényleges viselkedést**.**

Ez a megkülönböztetés a jelen eredmények értelmezésénél alapvető. Nem állítható, hogy a tanulók környezeti értékei és viselkedése között bizonyított „rés” lenne, mert tényleges magatartást nem mértünk. Az viszont megállapítható, hogy a probléma általános megítélése és a személyes gyakorlatra vonatkozó önbeszámoló eltérő válaszmintázatot eredményezett**.**

Kulturális örökség és a közös javak iránti felelősség

A kulturális és közösségi értékekkel kapcsolatos eredmények a társadalmi felelősség egy további aspektusára mutatnak rá. A Faro-i Egyezmény a kulturális örökséget nem kizárólag megőrzendő tárgyak és épületek összességeként kezeli, hanem hangsúlyozza annak társadalmi értékét és a közösségek szerepét az örökség meghatározásában és fenntartásában. A tanulmány szakirodalmi háttere ezt a megközelítést a kulturális örökség társadalmi konstrukcióként való értelmezésével egészíti ki (Council of Europe, 2005; Smith, 2006).

Ebben a kontextusban értelmezhető a közterületek állapotának közösségi jelentőségével kapcsolatos teljes konszenzus és a kulturális emlékek megőrzésének magas támogatottsága. Az eredmények arra utalnak, hogy a válaszadók számára a közösen használt terek és az örökölt kulturális értékek nem pusztán külső adottságként jelennek meg, hanem közösségi jelentőséggel is rendelkeznek.

Ugyanakkor a lakosság konkrét felelősségének megítélése már valamivel differenciáltabb volt. Ez ismét arra hívja fel a figyelmet, hogy egy közös érték fontosságának felismerése és az érte viselt személyes vagy közösségi felelősség meghatározása két különböző mérlegelési szintet jelenthet**.**

Béke, konfliktuskezelés és állampolgári felelősség

A békéhez kapcsolódó eredmények értelmezésében Galtung klasszikus békefogalma, valamint az UNESCO békére, emberi jogokra és fenntartható fejlődésre irányuló oktatási

megközelítése ad fontos elméleti támpontot. A tanulmány szakirodalmi hátterében Galtung (1969) és az UNESCO (2024) egyaránt megjelenik.

A válaszadók nagy többsége támogatta a tárgyalásos konfliktusrendezést, és szinte egyöntetűen fontosnak tartotta a háború emberi következményeinek iskolai megismertetését. Ez jól illeszkedik a békére nevelés azon megközelítéséhez, amely nem csupán a fegyveres konfliktus hiányára, hanem a konfliktusok konstruktív kezelésére, az emberi méltóságra és a társadalmi felelősségre helyezi a hangsúlyt.

Különösen érdekes azonban, hogy ezzel párhuzamosan valamennyi válaszadó elfogadta: bizonyos helyzetekben egy ország számára a katonai fellépés elkerülhetetlen lehet. Ezt az eredményt nem célszerű a békeorientáció hiányaként értelmezni. Inkább arra utal, hogy a tanulók a békés konfliktusrendezés általános preferenciája mellett kivételes helyzeteket is elképzelhetőnek tartanak**.**

Ez a válaszmintázat jól példázza Schwartz értékelméletének azt a sajátosságát, hogy az értékek nem egymástól elszigetelten működnek, és konkrét döntési helyzetekben egymással feszültségbe is kerülhetnek. A jelen kutatás nem teszi lehetővé annak meghatározását, hogy a katonai fellépés elfogadásakor milyen más érték – például biztonság, önvédelem vagy közösségvédelem – játszott szerepet, de a tétel eredménye arra utal, hogy a békéhez való viszony nem egydimenziós attitűdként jelenik meg.

Környezetvédelem, jövőorientáció és értékprioritások

A környezeti blokk eredményei szorosan kapcsolódnak a társadalmi felelősségorientáció jövőorientált komponenséhez. Az UNESCO és az OECD oktatási keretrendszerei egyaránt hangsúlyozzák, hogy a fiataloknak képesnek kell lenniük döntéseik hosszabb távú társadalmi és környezeti következményeinek felismerésére, valamint a fenntartható közösségekhez való aktív hozzájárulásra.

A jelen vizsgálatban a környezetvédelem fontosságának rendkívül magas támogatottsága, valamint a gazdasági fejlődés feltétlen elsődlegességének szinte teljes elutasítása erős környezeti értékorientációval összeegyeztethető válaszmintázatot mutat. Ez összhangban áll Schwartz univerzalizmusértékének környezeti komponensével is. A Schwartz-értékek újabb áttekintése szerint az önmeghaladáshoz tartozó univerzalizmus és jóindulat értékei általában a mások és a tágabb világ jóllétével kapcsolatos motivációkat fejeznek ki: *Sagiv, L., & Schwartz, S. H. (2022). Personal values across cultures. Annual Review of Psychology, 73, 517–546. Link.*

A „természeti erőforrásokat mindenáron meg kell védeni” állítás ennél differenciáltabb eredménye ugyanakkor arra mutat rá, hogy az általános környezetvédelmi orientáció nem azonos a környezetvédelem feltétel nélküli elsődlegességének elfogadásával. Ez a különbség fontos, mert a fenntarthatósági problémák jellemzően nem egyetlen érték maximalizálását, hanem társadalmi, gazdasági és környezeti szempontok együttes mérlegelését igénylik.

Az eredmények tágabb oktatási értelmezése

A hat vizsgált területen kirajzolódó eredmények tágabb értelemben is összhangban állnak azokkal a nemzetközi oktatási keretekkel, amelyek az oktatás feladatát nem kizárólag tudásátadásként határozzák meg. Az OECD Learning Compass 2030 a felelősségvállalást, az

együttműködést és a döntések következményeinek mérlegelését a jövő szempontjából alapvető tanulói kompetenciák között kezeli, míg az UNESCO globális állampolgárságra nevelési megközelítése az emberi méltóságot, a társadalmi igazságosságot, a békét és a fenntarthatóságot kapcsolja össze. A tanulmány elméleti háttere már ezekre a keretekre épít.

A jelen eredmények fényében ugyanakkor az oktatás feladata nem egyszerűen az lehet, hogy a fiatalokkal elfogadtassa ezeket az alapvető értékeket. A vizsgált mintában ugyanis számos általános felelősségi norma már eleve rendkívül magas támogatottságot mutatott. A pedagógiai kihívás inkább az lehet, hogy az általánosan elfogadott értékeket a tanulók konkrét, összetett és esetenként konfliktusos helyzetekben is képesek legyenek értelmezni, mérlegelni és cselekvési lehetőségekké alakítani.

Ez különösen releváns serdülőkorban, amelyet a tanulmány elméleti része az identitás, az erkölcsi gondolkodás és a társadalmi szerepek formálódásának kitüntetett időszakaként kezel. A társadalmi felelősségre nevelés ebből a szempontból nem pusztán normák közvetítését, hanem mérlegelési képességet, perspektívaváltást, felelősségfelismerést és konkrét társadalmi cselekvési kompetenciát is jelenthet.

Összességében a jelen kutatás eredményei több ponton összhangban állnak a társadalmi felelősség, a proszociális értékek, a globális állampolgárság és a fenntarthatóság szakirodalmi megközelítéseivel. A legerősebb közös vonás az önérdeken túlmutató, más emberek, más élőlények, a közösség és a jövő szempontjait is figyelembe vevő orientáció magas támogatottsága. Ugyanakkor az eredmények azt is megmutatják, hogy a társadalmi felelősség nem redukálható általános értékállítások elfogadására**:** a konkrét felelősség, a cselekvési lehetőségek és az értékkonfliktusok megítélése több területen differenciáltabb.

6.3. Az általános értékek és a konkrét felelősségvállalás viszonya

A kutatás egyik legérdekesebb, több tematikus blokkon keresztül visszatérő eredménye az általánosan megfogalmazott értékek támogatottsága és a konkrétabb személyes vagy közösségi felelősség megítélése közötti különbség. Míg az alapvető etikai, társadalmi és környezeti normákat megfogalmazó állítások több esetben teljes vagy közel teljes konszenzust eredményeztek, addig azoknál a tételeknél, amelyek a válaszadó saját cselekvésére, a közösség konkrét felelősségére vagy valamely gyakorlati döntési helyzetre vonatkoztak, gyakrabban jelentek meg semleges vagy elutasító válaszok.

Ez a mintázat különösen fontos a társadalmi felelősségorientáció jelen kutatásban alkalmazott értelmezése szempontjából. A dolgozat elméleti modellje a társadalmi felelősséget nem pusztán bizonyos értékek elfogadásaként határozza meg, hanem az empátia és gondoskodás mellett a személyes felelősségvállalást**,** valamint a közösségi és jövőorientált szemléletet is a konstrukció lényeges összetevőjének tekinti. A kérdőív eredményei alapján ezért érdemes különbséget tenni egy adott érték fontosságának általános felismerése és aközött, hogy a válaszadó milyen szerepet tulajdonít önmagának vagy más társadalmi szereplőknek annak érvényesítésében.

Az általános normák magas támogatottsága

Az eredmények egyik legkövetkezetesebb jellemzője az általános felelősségi normák magas támogatottsága volt. Az állatokkal való bánásmód területén teljes konszenzus alakult ki az ember állatokkal szembeni felelősségéről és az állattartással járó kötelezettségekről. A társadalmi elfogadás blokkjában szinte valamennyi válaszadó egyetértett azzal, hogy egy jól működő közösségben minden tagnak biztonságban kell éreznie magát. A közterületek állapotának közösségi jelentőségét ugyancsak minden résztvevő elismerte, míg az élelmiszerpazarlás környezeti terhelésének és a környezetvédelem fontosságának megítélésében szintén rendkívül erős konszenzus mutatkozott.

Ezek az eredmények arra utalnak, hogy a vizsgált mintában az alapvető társadalmi, etikai és környezeti értékek jelentős része széles körben elfogadott normaként jelenik meg. A tanulók válaszai alapján az állatok jóllétének, más emberek biztonságának, a közösségi és kulturális értékeknek, valamint a természeti környezetnek a védelme általánosságban fontosnak tekintett érték.

Az általános értékek magas támogatottsága ugyanakkor önmagában nem ad teljes képet a társadalmi felelősségorientációról. A felelősség ugyanis nem kizárólag annak felismerését jelenti, hogy valamely cél vagy érték kívánatos, hanem azt a kérdést is felveti, hogy kinek, milyen helyzetben és milyen módon van szerepe annak megvalósításában**.**

A konkrét felelősség megítélésének differenciáltsága

E különbség több tematikus blokkban is megfigyelhető volt. Az állatokkal szembeni általános emberi felelősség rendkívül magas támogatottsága mellett az állatkínzás hatóságok felé történő jelzésére vonatkozó konkrétabb állításnál már semleges válaszok is megjelentek. Ez nem jelenti az állatvédelem elutasítását, inkább arra utalhat, hogy a konkrét beavatkozási vagy jelzési helyzet megítélése több mérlegelést igényel, mint az általános felelősségi norma elfogadása.

Hasonló különbség jelent meg az élelmiszerpazarlás területén. Az élelmiszerpazarlás környezeti terhelését a válaszadók szinte teljes körűen felismerték, miközben a saját fogyasztási gyakorlatra vonatkozó állítás – vagyis hogy vásárláskor vagy étkezéskor csak annyit választanak, amennyire valóban szükségük van – már differenciáltabb válaszokat eredményezett. Ebben az esetben különösen beszédes, hogy az egyetértők között az „inkább egyetértek” kategória lényegesen gyakoribb volt, mint a teljes egyetértés. A probléma általános jelentőségének felismerése tehát határozottabbnak mutatkozott, mint a saját gyakorlat egyértelműen felelősnek történő megítélése.

A kulturális és közösségi értékek esetében ugyanez a tendencia más formában jelentkezett. Miközben valamennyi válaszadó egyetértett azzal, hogy a közterületek állapota sokat elárul egy közösségről, a közterek megóvásáért viselt lakossági felelősség már nem eredményezett teljes konszenzust. A tanulók nagy többsége ebben az esetben is támogatta a felelősség közösségi megosztását, ugyanakkor egy kisebb csoport elutasító vagy semleges álláspontot képviselt.

A békével kapcsolatos blokkban szintén hasonló eltérés rajzolódott ki. A háború emberi következményeinek iskolai megismertetését szinte valamennyi tanuló fontosnak tartotta, az állampolgárok béke megőrzésében betöltött szerepének megítélése azonban már

differenciáltabb volt. Ez arra utal, hogy egy általános humanitárius vagy oktatási cél elfogadása és az egyéni, illetve állampolgári cselekvőképesség megítélése nem feltétlenül azonos módon szerveződik.

A környezettudatosság területén is felismerhető ez a különbség. A környezet védelmének fontossága teljes konszenzust eredményezett, miközben a mindennapi szokások környezeti hatásának megítélése már kevésbé volt egységes. A válaszadók nagy többsége itt is felismerte az egyéni életmód és a környezet állapota közötti kapcsolatot, de az általános környezetvédelmi norma támogatottságához képest több bizonytalan és elutasító válasz jelent meg.

Az attitűd és a viselkedés megkülönböztetése

A fenti eredmények értelmezésekor különösen fontos elkerülni azt a következtetést, hogy a vizsgálat az általánosan vallott értékek és a tényleges viselkedés közötti eltérést bizonyította volna. A jelen kutatás önbeszámolós attitűdvizsgálat, és nem tartalmazott tényleges viselkedés megfigyelésére vagy objektív mérésére szolgáló eljárást. A kutatás módszertani kerete maga is azt hangsúlyozza, hogy a kérdőív attitűdöket és értékorientációkat vizsgál, nem tényleges viselkedést.

Ezért a jelen eredmények alapján nem indokolt klasszikus értelemben vett attitűd–viselkedés résről beszélni. A megfigyelt különbség pontosabban az általános normatív értékítéletek és a konkrétabb cselekvési vagy felelősségi helyzetekre vonatkozó önbeszámolók eltéréseként írható le.

E módszertani különbségtétel Ajzen tervezett viselkedés elmélete szempontjából is lényeges. Az elmélet szerint valamely viselkedéssel kapcsolatos attitűd önmagában nem azonos a viselkedési szándékkal, és különösen nem azonos a tényleges viselkedéssel. A viselkedési szándékot az attitűd mellett a szubjektív normák és az észlelt viselkedési kontroll is alakítja, míg a tényleges cselekvés megvalósulásában további körülmények is szerepet játszhatnak.

A jelen kutatás szempontjából ez azért releváns, mert egy tanuló például egyetérthet azzal, hogy az állatkínzást nem szabad figyelmen kívül hagyni, miközben egy konkrét jelzési helyzetben bizonytalan lehet abban, hogy neki kell-e intézkednie, kihez fordulhat, vagy rendelkezik-e ehhez megfelelő lehetőséggel. Hasonlóképpen felismerheti az élelmiszerpazarlás környezeti jelentőségét anélkül, hogy saját fogyasztását minden helyzetben teljes mértékben képes lenne ehhez igazítani.

A kutatás ezeket a háttérmechanizmusokat nem mérte, ezért nem állapítható meg, hogy a konkrétabb tételeknél megjelenő bizonytalanságot az észlelt cselekvési lehetőségek, a társas normák, a tudás, a személyes tapasztalatok vagy más tényezők magyarázzák-e. Ez a kérdés további vizsgálatok egyik lehetséges iránya lehet.

A normatív egyetértés értelmezésének korlátai

Az általános értékállítások rendkívül magas támogatottsága egy további módszertani kérdést is felvet. Több tételnél közel teljes vagy teljes konszenzus alakult ki. Ez egyrészt érdemi kutatási eredmény: azt mutatja, hogy bizonyos társadalmi és etikai normák a vizsgált mintában igen széles körben elfogadottak. Másrészt mérőeszköz-fejlesztési szempontból arra is utalhat, hogy egyes tételek korlátozottan differenciálnak a válaszadók között**.**

Ezzel összefüggésben számolni kell az önbeszámolós értékkutatásokban megjelenő társadalmi kívánatosság lehetőségével is. Az olyan állítások esetében, amelyeknél a társadalmilag elfogadott válaszirány könnyen felismerhető – például az állatkínzás elutasítása vagy a közösségi biztonság támogatása –, a válaszadók választásait részben az is befolyásolhatja, hogy mit érzékelnek társadalmilag helyes vagy elvárt válasznak. A rendelkezésre álló adatokból azonban nem dönthető el, hogy a magas egyetértésben mekkora szerepet játszott ilyen válaszadási tendencia, mivel a kutatás nem alkalmazott külön társadalmi kívánatosságot mérő skálát.

Ezért a magas konszenzust nem célszerű sem pusztán mérési torzításként, sem a válaszadók tényleges viselkedésének bizonyítékaként kezelni. A jelen vizsgálat keretei között az állapítható meg biztonsággal, hogy a tanulók önbeszámolóik alapján nagy arányban azonosultak az adott társadalmi felelősségi normákkal**.**

Pedagógiai szempontból mit jelenthet a különbség?

Az általános normák és a konkrét felelősségi helyzetek közötti eltérés pedagógiai szempontból is figyelemre méltó. Ha bizonyos alapértékek – például mások biztonsága, az állatok védelme vagy a környezet megóvása – már magas támogatottságot élveznek, akkor az értékorientáció fejlesztése nem feltétlenül kizárólag ezen normák további deklaratív közvetítését igényli.

Az eredmények alapján indokoltnak látszik olyan pedagógiai helyzetek kialakítása is, amelyekben a tanulóknak azt kell mérlegelniük, hogyan alkalmazható egy általánosan elfogadott érték konkrét, összetett helyzetben. Ilyenek lehetnek például a dilemmákra épülő beszélgetések, esetelemzések, viták, projektfeladatok vagy közösségi problémamegoldási helyzetek. Ezek lehetőséget teremthetnek arra, hogy az értékek ne kizárólag elvont normaként jelenjenek meg, hanem összekapcsolódjanak a döntéssel, a következmények mérlegelésével és a személyes vagy közösségi felelősség kérdésével.

Ez a megközelítés jól illeszkedik a tanulmányban bemutatott OECD Learning Compass és UNESCO globális állampolgárságra nevelési szemléletéhez is, amelyek a tudás mellett az önálló cselekvést, az együttműködést, a felelősségvállalást és a döntések következményeinek mérlegelését is hangsúlyozzák.

Összegzés

A kutatás eredményei alapján az általános társadalmi, etikai és környezetvédelmi értékek támogatottsága a vizsgált középiskolás mintában kiemelkedően magas. Ugyanakkor több tématerületen megfigyelhető, hogy a konkrétabb személyes vagy közösségi felelősségre vonatkozó állítások differenciáltabb válaszokat váltottak ki**.**

E különbség nem értelmezhető automatikusan a vallott értékek és a tényleges viselkedés közötti eltérésként. A vizsgálat nem tényleges cselekvéseket, hanem attitűdöket és értékítéleteket mért. Az eredmények inkább arra mutatnak rá, hogy egy társadalmi norma általános elfogadása és annak konkrét helyzetben történő alkalmazása, illetve a személyes cselekvési felelősség megítélése egymással összefüggő, de analitikusan elkülöníthető szintek**.**

A társadalmi felelősségorientáció pedagógiai fejlesztésének szempontjából ezért nemcsak az értékek közvetítése lehet lényeges, hanem annak támogatása is, hogy a fiatalok ezeket az

értékeket konkrét döntési helyzetekben felismerjék, mérlegeljék és lehetséges cselekvésekhez kapcsolják**.**

6.4. Az értékkonfliktusok és dilemmahelyzetek jelentősége

A kutatás eredményeinek értelmezése során külön figyelmet érdemelnek azok a tételek, amelyek nem valamely általánosan elfogadott társadalmi vagy etikai norma egyszerű támogatására kérdeztek rá, hanem egymással potenciálisan feszültségbe kerülő értékeket, prioritásokat vagy kivételes helyzeteket jelenítettek meg. Ezek a kérdések azért bizonyultak különösen informatívnak, mert a társadalmi felelősségorientáció nem feltétlenül abban mutatkozik meg, hogy az egyén egy-egy értéket önmagában fontosnak tart-e, hanem abban is, hogyan viszonyul olyan helyzetekhez, amelyekben több legitim szempont egyidejű mérlegelése válhat szükségessé.

Ez a megközelítés összhangban áll a dolgozat elméleti alapját képező Schwartz-féle értékelmélettel. Schwartz modelljében az értékek nem egymástól független tulajdonságok, hanem egymással dinamikus kapcsolatban álló motivációs célok. Egyes értékek egymást erősíthetik, míg mások között feszültség alakulhat ki, ezért egy konkrét döntési helyzetben az egyénnek több érték relatív fontosságát is mérlegelnie kell (Schwartz, 1992; Schwartz et al., 2012). A társadalmi felelősségorientáció szempontjából ezért az értékek közötti viszony legalább olyan lényeges lehet, mint egy-egy érték önmagában mért támogatottsága.

A békés konfliktusrendezés és a katonai fellépés megítélése

A háború és béke témakörében mutatkozott meg az egyik legszembetűnőbb, első pillantásra akár ellentmondásosnak tűnő válaszmintázat. A válaszadók nagy többsége egyetértett azzal, hogy a legtöbb nemzetközi konfliktus tárgyalások útján is rendezhető lenne. Ezzel párhuzamosan azonban valamennyi résztvevő teljes mértékben egyetértett azzal az állítással is, hogy vannak olyan helyzetek, amikor egy ország számára a katonai fellépés elkerülhetetlen.

A két eredményt nem indokolt egymást kizáró álláspontként értelmezni. Az első tétel a konfliktusok többségére vonatkozó általános preferenciát fogalmaz meg, míg a második kivételes helyzetek létezésének lehetőségét állítja. Logikai értelemben tehát valaki egyszerre tarthatja kívánatosnak és a legtöbb esetben lehetségesnek a tárgyalásos rendezést, miközben elképzelhetőnek tart olyan körülményeket is, amelyekben a katonai fellépést elkerülhetetlennek ítéli.

Az eredmények alapján ezért nem az állapítható meg, hogy a vizsgált tanulók egyszerre „béke- és háborúpártiak”, hanem az, hogy a békés konfliktusrendezés széles körű támogatása mellett a katonai fellépés kivételes szükségességének lehetősége is megjelenik értékítéleteikben**.**

A békével kapcsolatos attitűdök ilyen összetett értelmezése összhangban áll a dolgozat elméleti keretével is. A béke itt nem pusztán a háború hiányaként jelenik meg, hanem a konfliktusok békés kezelésével, az emberi következmények felismerésével és a közösségi felelősséggel kapcsolódik össze. Galtung klasszikus megközelítése ugyancsak túlmutat a béke kizárólag fegyveres konfliktus hiányaként történő meghatározásán.

A katonai fellépésre vonatkozó 100%-os teljes egyetértést ugyanakkor módszertani szempontból is érdemes óvatosan kezelni**.** A tétel nem határozta meg, hogy milyen helyzetet kell „elkerülhetetlennek" tekinteni. A válaszadók ezért eltérő helyzeteket – például önvédelmet, közvetlen támadást vagy más, általuk szélsőségesnek ítélt körülményt – képzelhettek az állítás mögé. Az aggregált kérdőíves adatokból ezek a mögöttes értelmezések nem rekonstruálhatók.

A teljes konszenzus ezért nem teszi lehetővé annak megállapítását, hogy milyen feltételek mellett és milyen indokok alapján tartanák a tanulók elfogadhatónak vagy elkerülhetetlennek a katonai fellépést. A kérdőív továbbfejlesztésekor éppen ezért célszerű lehet ezt a tételt több, konkrétabb dilemmahelyzetre bontani.

Gazdasági fejlődés és környezetvédelem

A másik különösen fontos értékprioritási kérdés a környezettudatosság blokkjában jelent meg. A válaszadók 96,67%-a elutasította azt az állítást, hogy *„A gazdasági fejlődés fontosabb, mint a környezet védelme."* Ez erős ellenállást mutat a gazdasági fejlődés feltétlen elsődlegességével szemben.

Az eredményből ugyanakkor nem következik, hogy a válaszadók a gazdasági fejlődést önmagában negatívnak vagy jelentéktelennek tartanák. Az állítás összehasonlító formában fogalmazódott meg: az egyik szempont elsőbbségét állította a másikkal szemben. Elutasítása ezért pontosabban annak jelzéseként értelmezhető, hogy a vizsgált tanulók túlnyomó többsége nem fogadja el a gazdasági fejlődés automatikus prioritását a környezetvédelemmel szemben**.**

Ez a megkülönböztetés a fenntarthatóság fogalmával is összhangban áll. A fenntarthatósági megközelítések jellemzően nem a gazdasági, társadalmi és környezeti szempontok közül egyetlen dimenzió kizárólagosságát hangsúlyozzák, hanem azok hosszú távú összehangolásának szükségességét. A jelen kutatás ugyan nem vizsgálta részletesen, hogyan teremtenének a tanulók egyensúlyt e célok között, az eredmények azt jelzik, hogy a környezetvédelem háttérbe szorítását egy általános gazdasági prioritás kedvéért döntő többségük nem támogatta.

A „mindenáron" történő környezetvédelem mint abszolút értékállítás

A fenti eredmény értelmezését különösen érdekessé teszi a következő tétel: *„A természeti erőforrásokat mindenáron meg kell védeni."* Bár ezzel az állítással is a válaszadók többsége értett egyet, támogatottsága lényegesen alacsonyabb volt, mint a környezetvédelem általános fontosságát megfogalmazó tételeké. A válaszadók 78,33%-a választott valamely egyetértő kategóriát, míg 16,67% elutasító, 5,00% pedig semleges választ adott.

A különbség értelmezésekor a „mindenáron" kifejezés kulcsfontosságú. Az állítás ugyanis nem egyszerűen azt kérdezi, fontos-e a természeti erőforrások védelme, hanem lényegében abszolút elsőbbséget tulajdonít ennek az értéknek. Az elutasító válasz ezért önmagában nem tekinthető alacsony környezettudatosság bizonyítékának.

A 23. és 24. tétel együttes eredménye ebből a szempontból különösen informatív. A tanulók szinte egyöntetűen elutasították, hogy a gazdasági fejlődés automatikusan megelőzze a környezetvédelmet, de kisebb konszenzust mutattak azzal kapcsolatban, hogy a természeti erőforrások védelme **minden más megfontolást felülírjon**. A két eredmény együttesen

inkább az egyoldalú prioritások elutasításával összeegyeztethető mintázatot mutat, mint valamely szélsőséges értékpozíció elfogadását.

Ennél azonban nem célszerű tovább menni: a kérdőívből nem állapítható meg**,** hogy a válaszadók milyen konkrét gazdasági, társadalmi vagy környezeti kompromisszumokat tartanának elfogadhatónak.

Az értékkonfliktusok jelentősége a társadalmi felelősségorientációban

A békével és a környezetvédelemmel kapcsolatos eredmények együttesen arra hívják fel a figyelmet, hogy a társadalmi felelősségorientáció vizsgálatában különösen informatívak lehetnek azok a kérdések, amelyek nem egyetlen érték helyeslését, hanem több szempont együttes mérlegelését igénylik**.**

Az általános normatív tételek több esetben közel teljes konszenzust eredményeztek. Ez azt jelenti, hogy ezek a kérdések jól megmutathatják, milyen normákkal azonosul a vizsgált közösség, ugyanakkor kevésbé alkalmasak a válaszadók közötti különbségek feltárására. Az értékkonfliktust vagy erőteljes prioritást megfogalmazó tételek ezzel szemben több esetben differenciáltabb válaszmintázatot eredményeztek.

A Schwartz-féle értékelmélet ebből a szempontból különösen releváns. Az értékek körkörös szerveződésének modellje arra épül, hogy bizonyos motivációs célok kompatibilisek egymással, mások viszont konfliktusba kerülhetnek. Az értékorientáció ezért nem pusztán az egyes értékek fontosságának kérdése, hanem az értékek relatív prioritásának kérdése is (Schwartz, 1992; Schwartz et al., 2012).

Az értékpluralizmus oktatási jelentőségét vizsgáló kutatások szintén arra hívják fel a figyelmet, hogy a társadalmi kérdések megértéséhez fontos lehet több, egymással versengő szempont egyidejű felismerése és mérlegelése. Savage et al. (2020) például középiskolai kontextusban vizsgálták a kognitív komplexitás és az értékpluralizmus fejlesztését.

A Schwartz-értékek újabb áttekintése szerint az önmeghaladáshoz tartozó univerzalizmus és jóindulat értékei általában a mások és a tágabb világ jóllétével kapcsolatos motivációkat fejeznek ki (Sagiv & Schwartz, 2022).

Pedagógiai jelentőség

Az eredmények pedagógiai szempontból azért is lényegesek, mert arra utalnak, hogy az értékekkel kapcsolatos nevelés nem merülhet ki általános normák közvetítésében. Az olyan állításokkal kapcsolatban, mint hogy védeni kell a környezetet, fontos mások biztonsága, vagy törekedni kell a békére, a jelen mintában már eleve rendkívül magas egyetértés mutatkozott.

A pedagógiai fejlesztés egyik további szintje ezért az lehet, hogy a tanulók összetett, több szempontot tartalmazó helyzetekben is gyakorolják az értékek felismerését, összevetését és érvekkel alátámasztott mérlegelését. Ennek eszközei lehetnek a dilemmahelyzetek, strukturált viták, esetelemzések, szerepjátékok vagy olyan projektfeladatok, amelyekben nincs előre megadott, egyetlen „helyes” válasz.

Például egy környezeti dilemma esetében nem pusztán azt lehet megkérdezni, hogy fontos-e a természet védelme, hanem azt is, hogyan mérlegelnének a tanulók egy természetvédelmi cél

és egy helyi közösség gazdasági érdekei között. A békére nevelés során hasonlóan vizsgálható, hogy milyen konfliktuskezelési lehetőségeket tartanak elfogadhatónak különböző körülmények között, és milyen feltételek mellett változik az álláspontjuk.

Az ilyen pedagógiai helyzetek célja nem valamely előre kijelölt álláspont kikényszerítése, hanem a perspektívaváltás, az érvelés, a következmények felismerése és a felelős mérlegelés fejlesztése lehet. Ez szorosan kapcsolódik a társadalmi felelősségorientáció jelen dolgozatban alkalmazott értelmezéséhez.

Módszertani következtetés a kérdőív továbbfejlesztéséhez

Az értékkonfliktust megjelenítő tételek eredményei a saját fejlesztésű mérőeszköz szempontjából is tanulságosak. A nagyon magas konszenzust eredményező állítások fontos információt szolgáltatnak arról, hogy mely normák általánosan elfogadottak a mintában, de differenciáló képességük korlátozott lehet**.**

A kérdőív későbbi változatában ezért érdemes lehet az egyértelmű normatív állítások mellett nagyobb számban alkalmazni olyan, gondosan kialakított tételeket vagy rövid szituációkat, amelyekben két legitim érték, érdek vagy felelősségi szempont kerül egymással feszültségbe. Ez lehetővé tehetné annak pontosabb feltárását, hogy a válaszadók milyen értékprioritásokat alakítanak ki összetettebb helyzetekben.

Ezzel együtt az olyan megfogalmazásokkal, mint az „elkerülhetetlen” vagy a „mindenáron”**,** óvatosan kell bánni. Ezek erős, abszolút kifejezések, amelyek önmagukban is jelentősen befolyásolhatják a válaszadást. A kérdőív továbbfejlesztésekor ezért célszerű lehet ezeket konkrétabb szituációkkal helyettesíteni vagy több tételre bontani.

Összegzés

A jelen kutatás alapján az értékkonfliktust és prioritásokat megjelenítő tételek fontos kiegészítő információval szolgáltak a társadalmi felelősségorientációról. A válaszadók magas támogatást mutattak a békés konfliktusrendezés és a környezetvédelem iránt, ugyanakkor nem minden esetben fogadták el ezek feltétlen vagy kizárólagos elsődlegességét.

A békés rendezés támogatása és a katonai fellépés kivételes elkerülhetetlenségének elfogadása, valamint a gazdasági fejlődés környezetvédelemmel szembeni automatikus elsőbbségének elutasítása és a „mindenáron” történő erőforrásvédelem differenciáltabb megítélése egyaránt azt jelzi, hogy az értékorientáció vizsgálatában nemcsak az egyes értékek támogatottsága, hanem az értékek egymáshoz viszonyított prioritása is lényeges lehet**.**

A kutatásból nem állapítható meg, hogy a tanulók milyen konkrét érvelési folyamat révén jutottak ezekhez a válaszokhoz. Az eredmények azonban megalapozzák azt a következtetést, hogy a társadalmi felelősség pedagógiai fejlesztésében az általános értékek közvetítése mellett az értékkonfliktusok felismerésének, a több szempontú mérlegelésnek és az indokolt döntéshozatalnak is helye lehet**.**

6.5. Pedagógiai következtetések

A kutatás eredményei pedagógiai szempontból azért különösen relevánsak, mert a vizsgált korosztály olyan életszakaszban van, amelyben az értékrend, az erkölcsi ítéletalkotás, a társas kapcsolatok és az önálló álláspont kialakulása intenzív fejlődésen megy keresztül. A serdülők és fiatal felnőttek értékorientációját a családi minták mellett egyre erőteljesebben alakítják a kortárskapcsolatok, az iskolai közösségek, valamint a média és a digitális nyilvánosság. Az iskola ezért nem csupán ismeretközvetítő intézményként, hanem az értékek értelmezésének, a társas tapasztalatoknak és a felelősség gyakorlásának egyik fontos színtereként is értelmezhető.

A jelen vizsgálat eredményei alapján ugyanakkor a pedagógiai következtetések megfogalmazásakor nem abból célszerű kiindulni, hogy a tanulók körében hiányoznának a társadalmi felelősséghez kapcsolódó alapvető értékek. Éppen ellenkezőleg: a hat vizsgált területen számos általános etikai, közösségi és környezeti norma rendkívül magas támogatottságot mutatott. A pedagógiai feladat ezért nem egyszerűen ezen normák további deklaratív közvetítése lehet, hanem annak elősegítése, hogy az általánosan elfogadott értékek konkrét helyzetekben is értelmezhetővé, mérlegelhetővé és lehetőség szerint cselekvéshez kapcsolhatóvá váljanak**.**

Ez a megközelítés összhangban áll a tanulmány elméleti keretével. Az OECD Learning Compass 2030 a tantárgyi tudás mellett a felelősségvállalást, az együttműködést és a döntések következményeinek mérlegelését is hangsúlyozza, míg az UNESCO globális állampolgárságra nevelési koncepciója a helyi és globális összefüggések felismerését, az emberi méltóság tiszteletét, a békés együttélést és a fenntarthatóságot kapcsolja össze.

Az értékek ismeretétől a felelős mérlegelésig

A kutatás egyik legfontosabb pedagógiai tanulsága az általános értékállítások és a konkrétabb felelősségi helyzetek eltérő válaszmintázatából vezethető le. Több tématerületen teljes vagy közel teljes konszenzus mutatkozott egy-egy általános norma mellett, míg azok a tételek, amelyek személyes vagy közösségi felelősséget, konkrét cselekvést vagy értékprioritást fogalmaztak meg, differenciáltabb válaszokat eredményeztek.

Ez arra irányítja a figyelmet, hogy az értékorientáció pedagógiai fejlesztésében célszerű lehet túllépni az olyan kérdéseken, amelyekre társadalmilag egyértelmű és könnyen felismerhető válasz adható. Annak megállapítása például, hogy fontos a környezet védelme, elutasítandó az állatkínzás vagy kívánatos a közösség tagjainak biztonsága, fontos értékalapot jelent, de önmagában még kevés lehet a társadalmi felelősség összetettebb kérdéseinek feldolgozásához.

Pedagógiai szempontból ezért olyan tanulási helyzetek kialakítása lehet indokolt, amelyekben a tanulóknak azt is végig kell gondolniuk, mit jelent egy adott érték a gyakorlatban, kinek van felelőssége egy helyzetben, milyen cselekvési lehetőségek állnak rendelkezésre, és milyen következményekkel járhatnak az egyes döntések**.**

Ennek megfelelő eszközei lehetnek az esetelemzések, a problémaalapú feladatok, a strukturált viták, a szerepjátékok és a dilemmahelyzetek. Ezekben a pedagógus szerepe nem feltétlenül egyetlen helyes álláspont közvetítése, hanem a több szempontú gondolkodás, az érvelés és a következmények mérlegelésének támogatása.

A személyes cselekvőképesség erősítése

Az eredményekből egy második pedagógiai szempont is kirajzolódik. Több tématerületen a konkrét személyes vagy közösségi felelősség megítélése valamivel kevésbé volt egységes, mint az adott probléma általános jelentőségének felismerése. Ez felveti annak fontosságát, hogy az iskola ne kizárólag azt tegye láthatóvá, mi tekinthető társadalmilag kívánatos értéknek**,** hanem azt is, hogy az egyén milyen reális módon járulhat hozzá annak érvényesüléséhez.

Az állatvédelem területén például az általános felelősségi norma mellett gyakorlati jelentősége lehet annak is, hogy a tanulók tudják, mit tehetnek, ha állatkínzással vagy elhanyagolással találkoznak. A közösségi bántalmazás esetében fontos lehet a szemlélői szerepek, a segítségkérés és a biztonságos beavatkozási lehetőségek megismerése. Az élelmiszerpazarlás és a környezetvédelem területén pedig a mindennapi döntések – például a vásárlás, a fogyasztás, a hulladékkezelés vagy az erőforrás-használat – kapcsolhatják össze az általános fenntarthatósági értékeket a személyes felelősséggel.

Ez nem jelenti azt, hogy a jelen kutatás bizonyította volna a tanulók cselekvési kompetenciájának hiányát. Ilyen következtetés az alkalmazott kérdőívből nem vonható le. Az eredmények azonban pedagógiai szempontból indokolttá teszik annak felvetését, hogy az értékek közvetítése mellett a cselekvési lehetőségek felismerését is érdemes támogatni**.**

A közösségi felelősség gyakorlása az iskolában

A társadalmi felelősségorientáció fejlesztése nem kizárólag tanórai keretek között képzelhető el. A tanulmány elméleti háttere szerint az értékorientáció a személy és társadalmi környezete közötti kölcsönhatásban formálódik, az iskolai közösség normái pedig jelentős hatást gyakorolhatnak a fiatalok társas viselkedésére.

Ennek megfelelően az iskola működése maga is értékközvetítő közeg. A társadalmi felelősség szempontjából nem közömbös, hogy a tanulók mennyire tapasztalják meg a mindennapokban a kölcsönös tiszteletet, az együttműködést, a közös döntésekben való részvételt és a közösségi javakért viselt felelősséget.

Különösen jól szemléltetik ezt a társadalmi elfogadásra vonatkozó eredmények. A vizsgált tanulók körében magas támogatottságot kapott a közösségi biztonság és a bántalmazással kapcsolatos közösségi felelősség. A bullying szakirodalma szintén hangsúlyozza, hogy a kortársbántalmazás nem pusztán az elkövető és az áldozat ügye, hanem csoportfolyamat, amelyben a szemlélők és a közösségi normák is szerepet játszanak. A tanulmány ennek megfelelően a társadalmi elfogadást nem csupán egyéni toleranciaként, hanem a demokratikus és inkluzív közösség működésének feltételeként kezeli.

A pedagógiai gyakorlatban ezért a bántalmazás megelőzése, a segítségkérés kultúrájának kialakítása, a kortárssegítés, a közösségi normák közös kialakítása és a konfliktuskezelés fejlesztése egyaránt kapcsolódhat a társadalmi felelősségorientációhoz. A hazai szakirodalom is arra hívja fel a figyelmet, hogy a társas problémák értelmezése, a perspektívaváltás, a konfliktuskezelés és a proszociális magatartás pedagógiai eszközökkel fejleszthető.

A mindennapi élethez kapcsolódó felelősségi helyzetek

A kérdőív hat tématerületének egyik előnye, hogy a társadalmi felelősséget a tanulók mindennapi tapasztalataihoz közel álló kérdéseken keresztül jeleníti meg. A társadalmi felelősség így nem kizárólag absztrakt erkölcsi fogalomként értelmezhető, hanem az állatokkal való bánásmódban, a kortársakhoz való viszonyban, az étellel való gazdálkodásban, a közösségi terek használatában, a konfliktusok megítélésében és a környezeti döntésekben egyaránt megjelenhet. A tanulmány elméleti kerete kifejezetten erre a mindennapi beágyazottságra épít.

Pedagógiai szempontból ebből az következik, hogy a társadalmi felelősségre nevelést célszerű lehet nem egyetlen tantárgyhoz vagy elkülönült nevelési témához kötni, hanem több tanulási és közösségi helyzetben megjeleníteni.

Az állatokkal való felelős bánásmód kapcsolható a környezeti és erkölcsi neveléshez; a társadalmi elfogadás az osztályközösség működéséhez és a szociális kompetenciák fejlesztéséhez; az élelmiszerpazarlás a fenntartható fogyasztáshoz; a kulturális örökség a történelemhez, helyismerethez és közösségi identitáshoz; a béke és konfliktuskezelés a társadalomismereti és történelmi kérdésekhez; a természeti erőforrások pedig a fenntarthatóságra neveléshez.

A tanulmány szakirodalmi háttere az egyes területeken már konkrét pedagógiai kapcsolódási pontokat is azonosít. A felelős állattartást például a környezettudatos és felelős állampolgári magatartás részterületeként értelmezi, míg az élelmiszerrel való felelős gazdálkodás esetében a mindennapi fogyasztói döntések jelentőségét hangsúlyozza.

Az értékkonfliktusok pedagógiai feldolgozása

A 6.4. fejezetben bemutatott eredmények alapján külön pedagógiai jelentősége lehet az értékkonfliktusokat tartalmazó helyzetek feldolgozásának. A békés konfliktusrendezés és a katonai fellépés kivételes szükségességének egyidejű elfogadása, valamint a környezetvédelem és a gazdasági fejlődés viszonyának differenciált megítélése azt mutatja, hogy egyes társadalmi kérdésekben nem feltétlenül elegendő egyetlen érték mellett vagy ellen állást foglalni.

Az ilyen témák oktatási feldolgozásában ezért célszerű lehet valósághű, több szempontot megjelenítő dilemmahelyzeteket alkalmazni. Egy környezeti problémánál például a természeti értékek mellett megjelenhetnek gazdasági, foglalkoztatási vagy helyi közösségi szempontok is. Egy konfliktuskezelési helyzetben pedig különböző szereplők érdekei, biztonsági szempontjai és erkölcsi megfontolásai kerülhetnek egymással kapcsolatba.

Az ilyen feladatok pedagógiai célja nem az, hogy a tanulókat egy meghatározott válasz elfogadására vezessék, hanem hogy fejlődjön **a** perspektívaváltás, az érvelés, az ellenérvek mérlegelése, a következmények felismerése és a felelős döntéshozatal képessége**.**

Ez különösen indokolt a vizsgált életkorban, mivel a dolgozat elméleti háttere szerint a serdülők már képesek egy-egy helyzet több nézőpontból történő vizsgálatára, miközben álláspontjuk kialakulását továbbra is jelentősen befolyásolhatják a társas környezet normái.

Élmény- és cselekvésközpontú pedagógiai lehetőségek

A kutatásból közvetlenül nem következik, hogy mely pedagógiai módszerek lennének a legeredményesebbek, mivel a vizsgálat nem oktatási beavatkozás hatását mérte. A dolgozat szakirodalmi háttere azonban több olyan irányt is kijelöl, amely a feltárt eredmények alapján releváns lehet.

A kulturális örökség esetében például a tanulmányban feldolgozott szakirodalom kiemeli a múzeumlátogatások, helytörténeti programok és közösségi örökségvédelmi kezdeményezések lehetőségét. Ezek az értékek megismerését a közösségi felelősség tapasztalatával kapcsolhatják össze.

Hasonló elv alkalmazható a többi területen is. Az iskolai élelmiszerpazarlás felmérése és csökkentésére irányuló tanulói projekt, a közösségi terek állapotának vizsgálata, helyi környezeti problémák feltárása, állatvédelmi kérdések feldolgozása vagy kortárssegítő kezdeményezések mind olyan tevékenységek lehetnek, amelyekben az értékekhez konkrét felelősségi helyzet és cselekvési tapasztalat társul.

Ezeket azonban a jelen kutatás alapján nem bizonyítottan hatékony beavatkozásokként, hanem a kutatási eredményekből és a dolgozat szakirodalmi keretéből levezethető pedagógiai lehetőségekként célszerű megfogalmazni.

Az iskola mint felelősségi kultúrát közvetítő közeg

A társadalmi felelősségorientáció pedagógiai fejlesztésének végül intézményi dimenziója is van. Ha az értékek alakulását a közvetlen társas környezet, az intézményi kultúra és a tágabb társadalmi normarendszer egyaránt befolyásolja, akkor az iskola értékközvetítő szerepe nem korlátozható a tanórai tartalmakra. Ezt a tanulmány elméleti része is hangsúlyozza.

A társadalmi felelősség hiteles közvetítéséhez ezért olyan intézményi működés járulhat hozzá, amelyben a tanulók nemcsak hallanak az együttműködésről, a közösségi felelősségről és a fenntarthatóságról, hanem ezek gyakorlati megnyilvánulásaival is találkoznak. A diákok bevonása az őket érintő kérdésekbe, a közösségi kezdeményezések támogatása, a konfliktusok konstruktív kezelése, a közös terekért vállalt felelősség vagy a fenntarthatóbb intézményi gyakorlatok egyaránt ilyen tapasztalatokat teremthetnek.

Ebben az értelemben a társadalmi felelősségre nevelés nem kizárólag tananyag, hanem iskolai tapasztalat is. A tanulók számára az intézmény mindennapi működése közvetlen mintát adhat arról, hogy a közösségi értékekhez milyen felelősségi formák, döntési lehetőségek és együttműködési gyakorlatok kapcsolódnak.

Összegzés

A kutatás pedagógiai szempontból legfontosabb következtetése, hogy a vizsgált tanulók körében a társadalmi felelősséghez kapcsolódó alapvető értékek már eleve magas támogatottságot mutatnak**.** A pedagógiai fejlesztés hangsúlya ezért nem feltétlenül az általános normák ismételt deklarálására, hanem azok konkrét helyzetekben történő értelmezésére, a személyes és közösségi felelősség felismerésére, az értékkonfliktusok mérlegelésére és a lehetséges cselekvési utak azonosítására helyezhető.

A társadalmi felelősségorientáció fejlesztését ennek megfelelően olyan pedagógiai folyamatként célszerű értelmezni, amelyben az ismeretek, az értékek, a társas és érzelmi kompetenciák, a mérlegelés és a cselekvési lehetőségek egymással összekapcsolódnak. Ez megfelel a dolgozat kiinduló megközelítésének is, amely szerint a társadalmi felelősség nem egyetlen szabály elfogadását jelenti, hanem erkölcsi értékeket, társas képességeket, viselkedési szándékokat és az egyéni, illetve közösségi következmények mérlegelését egyaránt magában foglaló komplex orientáció.

A kutatás eredményei ezért nem elsősorban azt jelzik, hogy „több értékre kell nevelni”**,** hanem azt, hogy az iskolai nevelés egyik fontos feladata lehet az általánosan elfogadott értékek és a felelős, mérlegelő, közösségi cselekvés közötti kapcsolat erősítése**.**

6.6. A kutatás korlátai

A kutatás eredményeinek értelmezése során szükséges figyelembe venni a vizsgálat módszertani és mintavételi korlátait. Ezek nem kérdőjelezik meg a kutatás feltáró értékét, ugyanakkor meghatározzák, hogy az eredmények milyen körben és milyen bizonyossággal értelmezhetők. A jelen vizsgálat elsődleges célja nem országosan reprezentatív következtetések levonása vagy ok-okozati összefüggések bizonyítása volt, hanem egy jól körülhatárolható középiskolai tanulói közösség társadalmi felelősségorientációjának feltárása, valamint egy saját fejlesztésű kérdőív első alkalmazása.

A minta korlátozott reprezentativitása

A kutatás egyik legfontosabb korlátját a minta jellemzői jelentik. A vizsgálatban összesen 120 tanuló vett részt, akik valamennyien ugyanazon Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyei gimnázium 9–12. évfolyamain tanultak. A mintavétel célzott, nem valószínűségi eljárással történt, évfolyamonként 30–30 tanuló bevonásával.

Ennek következtében az eredmények nem tekinthetők reprezentatívnak a teljes magyar középiskolás népességre nézve**.** A vizsgált intézmény tanulóinak válaszait befolyásolhatják olyan helyi sajátosságok, mint az intézményi kultúra, a települési és regionális környezet, a tanulók társadalmi háttere vagy az iskola pedagógiai gyakorlata. Ezek hatását a jelen kutatás nem vizsgálta.

Az eredmények ezért elsősorban a vizsgálatban részt vevő tanulói közösségre vonatkozóan értelmezhetők. Szélesebb körű általánosításukhoz több intézményre, különböző településtípusokra és eltérő társadalmi hátterű tanulói csoportokra kiterjedő adatfelvételre lenne szükség.

Ugyanakkor a minta egyik előnye, hogy a középiskolai képzés mind a négy évfolyama azonos elemszámmal képviseltette magát, így a vizsgálat a 9–12. évfolyam teljes időszakát lefedte. Ez azonban nem szünteti meg a mintavétel területi és intézményi korlátozottságát.

Az alcsoportok összehasonlításának hiánya

A kutatás célja a teljes minta válaszmintázatainak feltárása volt, ezért az adatfeldolgozás során nem történt külön évfolyamonkénti vagy más háttérváltozók szerinti összehasonlítás. Ezt a módszertani fejezet is egyértelműen rögzíti.

Ez azt jelenti, hogy a jelen eredmények alapján nem állapítható meg, különböznek-e például a 9. és 12. évfolyamos tanulók értékorientációi, illetve mutatkoznak-e eltérések nem, életkor vagy bizonyos személyes tapasztalatok szerint.

Ez azért lehet releváns, mert a rendelkezésre álló háttéradatok között szerepel a válaszadók neme, évfolyama, az otthoni állattartás, valamint a bullyinggal kapcsolatos személyes vagy szemlélői tapasztalat is. A teljes mintában 72 lány és 48 fiú vett részt, az egyes évfolyamok pedig egyaránt 30 fővel szerepeltek. A bullyinggal kapcsolatos tapasztalatokban szintén jelentős különbségek mutatkoztak a résztvevők között.

E változók és az attitűdtételek kapcsolatának elemzése további információval szolgálhatna arról, hogy az értékorientáció milyen háttértényezőkkel függhet össze. A jelen kutatásból azonban ilyen összefüggésekre nem vonható le következtetés, mivel az elemzés nem terjedt ki rájuk.

A keresztmetszeti kutatási elrendezés korlátai

A vizsgálat keresztmetszeti jellegű volt: az adatfelvétel egy meghatározott időszakban történt, és a tanulók társadalmi felelősségorientációjáról egy adott időpontban nyújtott képet. A kutatás nem követte nyomon ugyanazon tanulók értékorientációjának időbeli változását.

Ennek következtében az eredményekből nem állapítható meg, hogy a vizsgált attitűdök mennyire stabilak, illetve hogyan változnak az életkor előrehaladtával vagy különböző társadalmi és pedagógiai tapasztalatok hatására.

A keresztmetszeti elrendezésből az sem következtethető ki, hogy valamely pedagógiai, családi vagy társadalmi tényező okozza a megfigyelt értékorientációt. A jelen kutatás feltáró jellegének megfelelően leíró képet ad a vizsgált tanulók válaszairól, de nem alkalmas oksági kapcsolatok bizonyítására.

Egy későbbi longitudinális vizsgálat lehetővé tenné annak elemzését, hogyan alakulnak a társadalmi felelősség különböző dimenziói a középiskolai évek során, illetve milyen változások figyelhetők meg ugyanazon tanulóknál hosszabb időtávon.

Az önbeszámolós kérdőíves módszer korlátai

A kutatás anonim, önkitöltős kérdőívet alkalmazott. Az anonimitás csökkentheti a személyes azonosíthatóságból fakadó válaszadási nyomást, ugyanakkor az önbeszámolós módszer sajátosságai ebben az esetben is figyelembe veendők.

A válaszok azt mutatják meg, hogyan nyilatkoztak a tanulók saját attitűdjeikről és értékítéleteikről**,** nem pedig azt, hogy tényleges élethelyzetekben hogyan viselkednének. Ez különösen lényeges a jelen vizsgálatban, hiszen a kutatás eleve nem konkrét viselkedéseket, hanem a különböző társadalmi kérdésekkel kapcsolatos attitűdöket és értékeket kívánta mérni.

A kérdőíves adatfelvétel esetében számolni kell továbbá a társadalmi kívánatosság hatásának lehetőségével**.** Több vizsgált állítás esetében könnyen felismerhető lehetett a társadalmilag elfogadott válaszirány. Az állatkínzás elutasítása, más emberek biztonságának támogatása vagy a környezet védelmének fontossága olyan normatív témák, amelyeknél a válaszadó

akkor is hajlamos lehet az elfogadott normához közelebb álló választ választani, ha saját attitűdje ennél árnyaltabb.

A jelen vizsgálat nem tartalmazott külön társadalmi kívánatosságot mérő skálát, ezért nem állapítható meg, hogy ez a hatás milyen mértékben járult hozzá a több tételnél tapasztalt rendkívül magas egyetértéshez**.** Ezt ezért lehetséges torzító tényezőként, nem pedig bizonyított magyarázatként indokolt kezelni.

A saját fejlesztésű mérőeszköz korlátai

A kutatás egyik sajátossága, hogy az adatfelvétel saját fejlesztésű, 24 attitűdállításból álló kérdőívvel történt. A hat tematikus blokk mindegyike négy-négy tételt tartalmazott. A mérőeszköz kialakítása elméleti és szakirodalmi alapokra épült, a tételek megfogalmazásakor pedig törekvés volt az életkori megfelelőségre, a közérthetőségre, valamint pozitív és fordított irányú állítások alkalmazására.

Ugyanakkor a kérdőív első alkalmazásáról van szó, és a tanulmány eredeti módszertani célkitűzése is feltáró jellegű mérőeszköz-értékelést határozott meg. A jelen kutatás ezért nem tekinthető a kérdőív teljes pszichometriai validálásának.

Nem történt olyan elemzés, amely alapján bizonyítható lenne, hogy a hat előzetesen meghatározott tématerület hat elkülönülő empirikus faktort alkot, vagy hogy azok egyetlen magasabb rendű társadalmi felelősségorientációs konstrukció részei. A dolgozat elméleti fejezete maga is rögzíti, hogy a hat vizsgálati dimenzió nem tekinthető automatikusan egyetlen empirikus konstrukció megnyilvánulásának**.**

A jelen elemzésből továbbá nem áll rendelkezésre olyan pszichometriai bizonyíték, amely a belső konzisztenciát, a faktorszerkezetet, a konvergens vagy diszkriminánsvaliditást igazolná. Emiatt a kérdőív jelen változatából nem indokolt validált egyéni összpontszámokat vagy alskálapontszámokat képezni.

Ez egyben visszaigazolja az eredmények feldolgozásánál alkalmazott óvatos megközelítést: helyes döntés volt a válaszokat elsősorban tételszinten és tematikus blokkonként értelmezni, ahelyett hogy egy még nem validált pontozási rendszer alapján egyetlen társadalmi felelősségpontszámot képeztünk volna**.**

Egyes tételek korlátozott differenciáló képessége

A kérdőív első alkalmazásának további tanulsága, hogy több tételnél rendkívül magas, egyes esetekben teljes konszenzus alakult ki. Ez tartalmi szempontból fontos eredmény, mert azt mutatja, hogy bizonyos normák a vizsgált közösségben széles körű támogatottságot élveznek. Mérőeszköz-fejlesztési szempontból azonban problémát is jelezhet: ha egy tételre szinte mindenki ugyanazt a választ adja, akkor az kevéssé képes különbséget tenni a válaszadók között**.**

Ez különösen releváns lehet azoknál a tételeknél, amelyek nagyon általános, társadalmilag erősen támogatott normákat fogalmaznak meg. A későbbi kérdőívfejlesztés során ezért célszerű megvizsgálni, hogy az ilyen állítások megtartása mellett szükség van-e differenciálóbb, konkrétabb vagy dilemmajellegű tételekre.

Ugyanakkor az ellenkező irányú problémára is figyelni kell. A *„mindenáron”* vagy *„elkerülhetetlen”* jellegű megfogalmazások erős jelentéstartalma önmagában is befolyásolhatja a választ, és a válaszadók eltérő helyzeteket érthetnek ugyanazon kijelentés alatt. A jelen aggregált adatokból nem állapítható meg, hogyan értelmezték az egyes tanulók ezeket a kifejezéseket.

A kizárólag leíró statisztikai elemzés korlátai

Az adatfeldolgozás során a válaszok gyakoriságát és százalékos megoszlását vizsgáltuk, és az eredményeket tematikus blokkonként, grafikus megjelenítésekkel kiegészítve értelmeztük. Hipotézisvizsgálatot vagy következtető statisztikai elemzést nem végeztünk.

Ez a módszer megfelelt a kutatás feltáró céljának, ugyanakkor behatárolja a levonható következtetéseket. Az eredmények alapján jól leírhatók a mintában megjelenő válaszmintázatok és az egyes állítások támogatottsága, de nem állapítható meg statisztikai értelemben, hogy az egyes csoportok vagy dimenziók közötti különbségek szignifikánsak-e**,** illetve milyen kapcsolat áll fenn az egyes válaszok és háttérváltozók között.

A későbbi kutatásokban nagyobb és heterogénebb minta esetén lehetőség nyílhat összetettebb statisztikai eljárások alkalmazására. Ezek azonban csak a mérőeszköz megfelelő pszichometriai vizsgálata és az elemzési célok előzetes meghatározása mellett lennének indokoltak.

A vizsgált értékterületek körének lehatároltsága

A társadalmi felelősségorientáció jelen kutatásban alkalmazott modellje hat tématerületet foglal magában. Ezek elméletileg összekapcsolható aspektusai a társadalmi felelősségnek, ugyanakkor nem fedik le annak valamennyi lehetséges megnyilvánulási formáját**.**

A társadalmi felelősség vizsgálható lenne például az önkéntesség, az állampolgári részvétel, a társadalmi igazságosság, a digitális felelősség, a fogyasztói döntések vagy más közösségi cselekvési formák szempontjából is. Ezek azonban nem képezték a jelen kutatás tárgyát, ezért a társadalmi felelősségorientációról levont következtetések mindig a dolgozatban operacionalizált hat dimenzió keretei között értelmezendők.

Összegzés

A kutatás legfontosabb korlátai tehát a célzott és egyetlen intézményre korlátozódó mintavételhez, a keresztmetszeti kutatási elrendezéshez, az önbeszámolós adatfelvételhez, az alcsoport-elemzések hiányához, a saját fejlesztésű és még nem teljes körűen validált mérőeszközhöz, valamint a kizárólag leíró statisztikai feldolgozáshoz kapcsolódnak.

E korlátok miatt az eredményekből nem vonhatók le országosan reprezentatív vagy oksági következtetések, és a kérdőív jelen állapotában nem használható validált egyéni társadalmi felelősségpontszám meghatározására**.** A vizsgálat ugyanakkor eredeti céljának megfelelően feltáró képet nyújt arról, hogyan viszonyult a részt vevő 120 középiskolás tanuló a társadalmi felelősség hat kiválasztott területéhez, és egyben empirikus tapasztalatokat szolgáltat a saját fejlesztésű mérőeszköz további finomításához.

A korlátok ilyen értelemben egyúttal kijelölik a további kutatás irányait is: több intézmény bevonását, heterogénebb és nagyobb minta alkalmazását, longitudinális adatfelvételt, alcsoportok összehasonlítását, a kérdőív pszichometriai vizsgálatát, valamint a túl homogén vagy erősen abszolút megfogalmazású tételek felülvizsgálatát.

6.7. A mérőeszköz továbbfejlesztésének lehetőségei

A jelen kutatás egyik módszertani célja a társadalmi felelősségorientáció vizsgálatára kidolgozott saját kérdőív első alkalmazása volt. A 24 attitűdállítás hat, elméletileg meghatározott tématerülethez kapcsolódott: az állatokkal való bánásmódhoz, a társadalmi elfogadáshoz, az élelmiszerrel való felelős gazdálkodáshoz, a kulturális örökség és közösségi értékek megőrzéséhez, a békéhez és konfliktuskezeléshez, valamint a természeti erőforrásokkal való felelős gazdálkodáshoz. A kérdőív első alkalmazásának eredményei alapján valamennyi területen értelmezhető válaszmintázatok rajzolódtak ki, ugyanakkor az adatfelvétel több olyan módszertani tapasztalatot is szolgáltatott, amelyet a mérőeszköz további fejlesztése során célszerű figyelembe venni.

A mérőeszköz-fejlesztés szakirodalma alapján egy kérdőív kialakítása iteratív folyamat: a konstrukció pontos meghatározását, a tételek kidolgozását és tartalmi ellenőrzését pilotvizsgálatok, tételanalízis, valamint a reliabilitásra és validitásra vonatkozó bizonyítékok vizsgálata követheti. A jelen kutatás ebből a folyamatból elsősorban első empirikus kipróbálásként értelmezhető. A mostani eredmények ezért nem a kérdőív fejlesztésének lezárását, hanem annak következő szakaszához szükséges tapasztalati alapot jelentik.

A mérendő konstrukció további pontosítása

A továbbfejlesztés első lépése magának a társadalmi felelősségorientáció konstrukciójának további elméleti pontosítása lehet. A jelen tanulmány a társadalmi felelősségorientációt többdimenziós konstrukcióként értelmezi, amelynek közös elemei között az empátia és gondoskodás, a személyes felelősségvállalás, valamint a közösségi és jövőorientált szemlélet jelenik meg. A hat vizsgálati terület e közös orientáció különböző társadalmi kontextusait képviseli.

Ugyanakkor a jelen kutatásból még nem állapítható meg, hogy a hat előzetesen kialakított tématerület pszichometriai értelemben is hat elkülöníthető dimenziót alkot-e, illetve hogy ezek mögött kimutatható-e egy közös, magasabb rendű társadalmi felelősségorientáció. A tanulmány elméleti kerete maga is óvatos e tekintetben, és nem tekinti automatikusnak a hat terület empirikus egységét.

A következő fejlesztési szakaszban ezért célszerű előzetesen tisztázni, hogy a mérőeszköz elsődleges célja hat különálló tématerület attitűdjeinek feltárása, vagy egy átfogóbb társadalmi felelősségorientációs konstrukció mérése. Ez a döntés meghatározza a tételek további kialakítását, a pontozást és a később alkalmazható pszichometriai elemzéseket is.

A tételek tartalmi és nyelvi felülvizsgálata

Az első adatfelvétel egyik legfontosabb tanulsága, hogy a 24 tételt nem célszerű változtatás nélkül végleges mérőeszközként kezelni. Egyes állítások kifejezetten jól differenciálták a

válaszadókat, míg más tételeknél rendkívül homogén, esetenként teljesen azonos irányú válaszok születtek.

A magas konszenzus önmagában természetesen nem jelenti azt, hogy egy tétel „rossz". Ha egy adott társadalmi norma valóban szinte általánosan elfogadott a vizsgált közösségben, annak kimutatása tartalmilag értékes eredmény. Mérési szempontból azonban az ilyen tétel kevés információt szolgáltat a válaszadók egymás közötti különbségeiről.

A továbbfejlesztés során ezért minden tételnél érdemes külön mérlegelni annak funkcióját. Azok az állítások, amelyek fontos tartalmi alapnormát jelenítenek meg, megtarthatók lehetnek akkor is, ha kevéssé differenciálnak. Ugyanakkor mellettük szükség lehet olyan tételekre is, amelyek érzékenyebben képesek megjeleníteni az egyéni különbségeket.

Külön felülvizsgálatot igényelhetnek az erős vagy abszolút kifejezéseket tartalmazó állítások. A *„mindenáron"* és az *„elkerülhetetlen"* kifejezések például jelentős értelmezési teret hagynak a válaszadónak. A katonai fellépés elkerülhetetlenségének teljes körű elfogadása önmagában nem árulja el, milyen helyzeteket képzeltek el a tanulók, míg a természeti erőforrások „mindenáron" történő védelmének elutasítása nem feltétlenül jelent gyengébb környezetvédelmi orientációt.

Ezeket a tételeket ezért célszerű lehet pontosabban körülhatárolt állításokra vagy rövid szituációkra bontani**.**

A túl könnyen felismerhető normatív válaszok mérséklése

A kérdőív több tétele olyan társadalmi normát fogalmazott meg, amelynél a kívánatosnak tekinthető válaszirány viszonylag könnyen felismerhető. Ilyen lehet például az állatkínzás elutasítása, a közösségi biztonság fontossága vagy a környezetvédelem támogatása.

Ez két szempontból is figyelmet érdemel. Egyrészt növelheti a társadalmi kívánatosság hatásának lehetőségét, másrészt plafonhatáshoz közeli válaszeloszlásokat eredményezhet, amelyek kevésbé alkalmasak a válaszadók közötti különbségek feltárására.

A továbbfejlesztés egyik iránya ezért az lehet, hogy a közvetlen normatív állítások egy része mellett kevésbé átlátszó, konkrétabb felelősségi helyzeteket is alkalmazunk. Például ahelyett, hogy kizárólag azt kérdezzük, fontos-e a közösségi felelősség, olyan helyzet is bemutatható, amelyben több szereplő osztozik a felelősségen, és a válaszadónak ezek szerepét kell mérlegelnie.

Ez nem azt jelenti, hogy „el kell rejteni" a helyes választ, hanem azt, hogy olyan tételeket érdemes kialakítani, amelyeknél nincs automatikusan felismerhető egyetlen társadalmilag kívánatos válasz**.**

A dilemma- és szituációalapú tételek szerepének növelése

A jelen kutatás egyik különösen fontos tapasztalata, hogy az értékprioritást vagy összetettebb mérlegelést igénylő állítások több esetben informatívabb válaszmintázatot eredményeztek, mint az általános normatív tételek. Ez indokolttá teheti rövid dilemma- vagy szituációalapú kérdések nagyobb arányú alkalmazását a kérdőív későbbi változatában.

Például az élelmiszerpazarlás területén egy konkrét iskolai vagy családi helyzetben lehetne vizsgálni a felelősség megítélését. A közösségi értékek esetében olyan szituáció jeleníthető meg, amelyben az egyéni kényelem és a közös tér megóvása kerül egymással szembe. Környezeti kérdésnél pedig olyan helyzet alkalmazható, amelyben egy természetvédelmi cél mellett gazdasági vagy helyi közösségi érdekek is megjelennek.

A béke és konfliktuskezelés témakörében különösen hasznos lehet a jelenlegi, általánosan megfogalmazott katonai fellépésre vonatkozó tétel helyett vagy mellett több, eltérő körülményt tartalmazó helyzet alkalmazása. Ez lehetővé tenné annak feltárását, hogy a válaszadók álláspontja milyen feltételek mellett változik, és mely szempontokat tekintik meghatározónak.

A szituációalapú tételek bevezetése előtt azonban szükséges azok alapos előtesztelése, mert a helyzetleírások összetettsége új értelmezési bizonytalanságokat is létrehozhat.

Kognitív előtesztelés a célcsoporttal

A következő kérdőívváltozat kipróbálása előtt célszerű lenne kisebb számú, a célcsoporthoz tartozó középiskolással kognitív interjúkat vagy strukturált előtesztelést végezni. Ennek célja nem az attitűdök mérése lenne, hanem annak feltárása, hogy a tanulók hogyan értik a kérdéseket.

Érdemes lenne például megvizsgálni, mit értenek olyan fogalmak alatt, mint *felelősség, közösség, elkerülhetetlen, mindenáron, környezeti terhelés* vagy *természeti erőforrás*. Szintén fontos információ lehet, hogy milyen konkrét élethelyzetet képzelnek maguk elé egy-egy tétel olvasásakor, és ugyanazt jelenti-e számukra az állítás, amit a kérdőív készítője mérni kíván.

A kognitív interjú a kérdőívfejlesztés bevett eszköze: segítségével még a nagyobb adatfelvétel előtt azonosíthatók a félreérthető megfogalmazások, az eltérően értelmezett fogalmak és a válaszadási nehézségek. A mérőeszköz-fejlesztési szakirodalom a tartalmi validitás vizsgálatában is hangsúlyozza annak fontosságát, hogy a tételek a célcsoport számára relevánsak, érthetők és a mérni kívánt konstrukció szempontjából megfelelőek legyenek.

Szakértői tartalmi validálás

A célcsoporttal végzett előtesztelés mellett célszerű lenne a módosított tételkészletet **szakértői értékelésnek** is alávetni. Ebbe pszichológiai, pedagógiai, mérésmetodikai és – a hat tématerület miatt – szükség szerint szakterületi szakértők is bevonhatók.

A szakértői értékelés során azt lehetne vizsgálni, hogy az egyes tételek valóban azt a dimenziót képviselik-e, amelyhez besorolásra kerültek; megfelelően lefedik-e az adott tartalmi területet; tartalmaznak-e kétértelmű vagy egyszerre több dolgot kérdező megfogalmazást; illetve arányosan jelennek-e meg a társadalmi felelősségorientáció elméletileg feltételezett összetevői.

Ez különösen fontos lehet azért, mert a jelenlegi hat blokk tartalmi témák alapján szerveződik, miközben a mögöttes elméleti komponensek – például empátia, személyes felelősség vagy jövőorientáció – több blokkban is megjelenhetnek. A következő fejlesztési lépésben ezért érdemes lenne külön vizsgálni a *tématerületi* és a *pszichológiai* dimenziók kapcsolatát.

A pontozási kulcs újragondolása

A jelen adatfelvétel tapasztalatai alapján a korábban kialakított pontozási kulcs alkalmazását sem célszerű automatikusan folytatni.

A mostani elemzés egyik fontos módszertani felismerése éppen az volt, hogy az egyes válaszokat nem minden tételnél indokolt egyszerűen „helyesebb" vagy „helytelenebb" értékorientációként pontozni. Különösen problematikusak ebből a szempontból az értékkonfliktust vagy abszolút prioritást tartalmazó állítások. A *„természeti erőforrásokat mindenáron meg kell védeni"* tételnél például az elutasítás önmagában nem tekinthető környezetellenes álláspontnak.

A továbbfejlesztés során ezért előbb empirikusan és elméletileg tisztázni kellene, hogy mely tételek alkotnak valóban közös skálát**,** és csak ezt követően lenne indokolt összpontszám vagy alskálapontszám kialakítása.

Vagyis a jelen kutatás alapján a korábbi pontozási kulcsot én nem véglegesíteném és nem használnám egyéni válaszadók társadalmi felelősségének minősítésére**.** A pontozás kidolgozását a mérőeszköz pszichometriai vizsgálata utánra helyezném.

Nagyobb és heterogénebb mintán történő kipróbálás

A módosított kérdőív következő empirikus vizsgálatát célszerű lenne a jelenleginél nagyobb és heterogénebb mintán elvégezni. A mostani adatfelvétel egyetlen gimnázium 120 tanulójára terjedt ki, ami az első feltáró vizsgálathoz megfelelő kiindulópontot biztosított, de a mérőeszköz szerkezetének részletes vizsgálatához szélesebb adatbázisra lenne szükség.

Egy következő kutatásban indokolt lehet különböző régiók, településtípusok és iskolatípusok bevonása. Gimnáziumi tanulók mellett technikumi vagy szakképző intézmények diákjainak részvétele is növelhetné a minta heterogenitását.

A heterogénebb minta nemcsak az eredmények általánosíthatóságát javítaná, hanem a kérdőív szempontjából is lényeges lenne, mert nagyobb változatosságot biztosíthat az attitűdökben, ezáltal lehetőséget teremthet a tételek differenciáló képességének pontosabb vizsgálatára.

Tételanalízis és a belső konzisztencia vizsgálata

Megfelelő elemszámú új adatfelvétel esetén következő lépésként részletes tételanalízis végezhető. Ennek során vizsgálható lenne többek között az egyes tételek válaszeloszlása, a szélsőséges válaszkategóriák gyakorisága, a hiányzó válaszok aránya és – amennyiben az elméleti modell indokolja – az egyes tételek kapcsolata a feltételezett skála többi elemével.

A belső konzisztencia vizsgálatának azonban csak akkor van értelme, ha az adott tételcsoport elméletileg és empirikusan is kellően egységes konstrukciót mér. Emiatt nem lenne módszertanilag helyes egyszerűen a jelenlegi 24 tételre egyetlen Cronbach-alfa értéket kiszámítani, majd ezt a teljes kérdőív „megbízhatóságaként" értelmezni**.**

Amennyiben később elkülönülő, megfelelően homogén alskálák azonosíthatók, azok belső konzisztenciája külön-külön vizsgálható. A reliabilitás értékelésénél célszerű lehet a

Cronbach-alfa mellett más, a mérési modellhez illeszkedő mutatók – például az omega – alkalmazását is mérlegelni.

A kérdőív faktorszerkezetének empirikus vizsgálata

A mérőeszköz továbbfejlesztésének egyik legfontosabb későbbi lépése a konstrukció empirikus szerkezetének vizsgálata lehet. Megfelelő méretű és változatosságú minta esetén feltáró faktorelemzés segítségével vizsgálható, hogy a tételek milyen csoportokba rendeződnek, és ez a struktúra mennyiben felel meg az előzetesen kialakított hat tématerületnek.

E ponton különösen fontos, hogy ne az előzetesen feltételezett hat dimenzió bizonyítását tekintsük célnak, hanem valóban megvizsgáljuk, milyen struktúrát támogatnak az adatok. Elképzelhető, hogy a tételek a hat tartalmi terület szerint rendeződnek, de az is, hogy más mögöttes dimenziók – például személyes felelősség, empátia vagy jövőorientáció – mentén kapcsolódnak egymáshoz.

Ha egy későbbi, megfelelően nagy mintán stabil faktorszerkezet rajzolódik ki, azt új, független mintán megerősítő faktorelemzéssel lehetne ellenőrizni. Ez már lényegesen erősebb empirikus alapot teremtene alskálák kialakításához.

A validitás többféle bizonyítékának vizsgálata

A kérdőív validitását nem célszerű egyetlen mutatóval igazolhatónak tekinteni. A későbbi fejlesztés során többféle bizonyítékot lenne érdemes összegyűjteni arra vonatkozóan, hogy a mérőeszköz valóban azt és olyan módon méri-e, amit mérni kíván.

A tartalmi validitás mellett vizsgálható lenne például, hogy az új kérdőív eredményei milyen kapcsolatot mutatnak már bevált, rokon konstrukciókat mérő eszközökkel. Elméletileg kapcsolat várható például bizonyos proszociális, empátiás, univerzalista vagy környezeti értékorientációkkal, ugyanakkor ennek konkrét irányát és erősségét előzetesen, elméleti alapon megfogalmazott várakozásokkal lenne célszerű vizsgálni.

Ugyanilyen fontos annak ellenőrzése, hogy a kérdőív valóban elkülönül-e olyan konstrukcióktól, amelyekhez elméletileg nem kellene túl szorosan kapcsolódnia.

A validálás tehát nem egyetlen „sikerült–nem sikerült” vizsgálat, hanem fokozatosan felépülő bizonyítékrendszer.

A társadalmi kívánatosság vizsgálata

A jelen adatfelvétel több rendkívül homogén válaszeloszlása miatt egy későbbi vizsgálatban külön figyelmet érdemelhet a társadalmi kívánatosság hatása. A társadalmi felelősséghez kapcsolódó állítások jelentős része normatív tartalmú, így elképzelhető, hogy a válaszadók részben azt jelölik, amit társadalmilag elvártnak érzékelnek.

Ennek vizsgálatára egy későbbi kutatásban alkalmazható lenne megfelelő társadalmi kívánatosság-mérő eljárás, vagy a kérdőív tételeinek kialakításával csökkenthető lenne a könnyen felismerhető kívánatos válaszirány.

A jelen eredményekből azonban nem következik, hogy a magas egyetértési arányokat ténylegesen társadalmi kívánatosság okozta. Ez ellenőrzendő módszertani lehetőség, nem pedig a mostani adatokból bizonyított magyarázat.

A kvalitatív módszerekkel történő kiegészítés lehetősége

A jelen kutatás egyik tanulsága, hogy bizonyos válaszok mögötti gondolkodási folyamatok a Likert-skálás kérdőívből nem ismerhetők meg. Különösen igaz ez az értékkonfliktust tartalmazó tételekre.

Egy későbbi vizsgálatban ezért hasznos lehet a kérdőíves adatfelvételt fókuszcsoportos beszélgetésekkel vagy félig strukturált interjúkkal kiegészíteni. Ezek segítségével feltárható lenne például, hogy a tanulók milyen körülmények között tartják elkerülhetetlennek a katonai fellépést, hogyan értelmezik a környezet „mindenáron" történő védelmét, vagy milyen akadályokat látnak saját felelős cselekvésük előtt.

A kvantitatív és kvalitatív módszerek ilyen kombinációja nemcsak a társadalmi felelősségorientáció mélyebb megértését segíthetné, hanem közvetlenül felhasználható lenne a kérdőív tételeinek további finomításához is.

Javasolt fejlesztési folyamat

A jelen kutatás tapasztalatai alapján a mérőeszköz továbbfejlesztése több egymásra épülő lépésben képzelhető el:

1. a társadalmi felelősségorientáció és feltételezett dimenzióinak további elméleti pontosítása;
2. a jelenlegi 24 tétel tartalmi és nyelvi felülvizsgálata;
3. új, differenciálóbb és szükség szerint szituáció- vagy dilemmajellegű tételek kidolgozása;
4. szakértői tartalmi értékelés;
5. kognitív interjúk és kisebb célcsoportos előtesztelés;
6. a tételkészlet módosítása az előtesztelés tapasztalatai alapján;
7. nagyobb és heterogénebb mintán végzett adatfelvétel;
8. tételanalízis és – megfelelő elméleti alap esetén – reliabilitásvizsgálat;
9. a konstrukció faktorszerkezetének feltárása, majd független mintán történő megerősítése;
10. további validitási bizonyítékok gyűjtése és csak ezt követően a végleges pontozási rendszer kialakítása.

Ez a folyamat összhangban áll a modern mérőeszköz-fejlesztési ajánlásokkal, amelyek a konstrukció meghatározásától és a tételgenerálástól a tartalmi ellenőrzésen és előtesztelésen keresztül vezetnek a pszichometriai értékeléshez.

Összegzés

A jelen kutatás alapján a saját fejlesztésű kérdőív ígéretes feltáró eszköznek tekinthető, mivel valamennyi vizsgált tématerületen értelmezhető válaszmintázatokat eredményezett, és lehetővé tette a társadalmi felelősségorientáció többféle megnyilvánulásának együttes

vizsgálatát. Ugyanakkor az első adatfelvétel azt is megmutatta, hogy a kérdőív jelenlegi változata még további elméleti, tartalmi és pszichometriai fejlesztést igényel.

Különösen indokoltnak látszik a túl homogén válaszokat eredményező tételek felülvizsgálata, az abszolút megfogalmazások pontosítása, a konkrétabb és dilemmajellegű helyzetek arányának növelése, valamint a pontozási rendszer újragondolása. **A** jelenlegi pontozási kulcsot ezért nem célszerű végleges mérési rendszerként alkalmazni. A későbbi pontozásnak a mérőeszköz empirikusan igazolt szerkezetére kell épülnie.

A kérdőív következő fejlesztési szakaszának célja tehát nem egyszerűen több tétel létrehozása, hanem annak tisztázása, hogy milyen szerkezetben, milyen tételekkel és milyen pontozással mérhető megbízhatóan és érvényesen az a társadalmi felelősségorientáció, amelyet a jelen kutatás elsőként feltáró módon vizsgált**.**

VII. Összefoglalás

A jelen kutatás célja a 14–20 éves középiskolás tanulók társadalmi felelősségorientációjának feltárása volt egy saját fejlesztésű értékorientációs kérdőív alkalmazásával. A vizsgálat abból az elméleti megközelítésből indult ki, hogy a társadalmi felelősség nem egyetlen attitűdben vagy viselkedésformában ragadható meg, hanem több, egymással kapcsolatba hozható értékterületen jelenhet meg. Ennek megfelelően a kutatás hat tématerületet vizsgált: az állatokkal való bánásmódot és a felelős állattartást, a társadalmi elfogadást és a bántalmazás megítélését, az élelmiszerrel való felelős gazdálkodást, a kulturális és közösségi értékek védelmét, a békéhez és konfliktuskezeléshez való viszonyt, valamint a természeti erőforrásokkal való felelős gazdálkodást.

A 120 középiskolás tanuló részvételével megvalósult adatfelvétel eredményei összességében azt mutatták, hogy a vizsgált mintában magas támogatottságot élveznek a társadalmi felelősséghez kapcsolódó alapvető etikai, közösségi és környezeti normák. Az állatokkal szembeni felelősség, a biztonságos és befogadó közösségi környezet, az élelmiszerpazarlás csökkentése, a kulturális örökség és a közösen használt terek védelme, a békés konfliktusrendezés, valamint a természeti környezet megóvása egyaránt hangsúlyosan jelent meg a válaszokban.

A kutatás egyik legfontosabb eredménye ugyanakkor az volt, hogy az általánosan megfogalmazott értékek támogatottsága és a konkrétabb felelősségi helyzetek megítélése között több tématerületen különbség mutatkozott. Az általános etikai és társadalmi normákkal a válaszadók rendszerint nagy arányban azonosultak, míg a személyes vagy közösségi felelősséget, a konkrét cselekvési lehetőségeket, illetve a különböző szempontok közötti választást megjelenítő állítások esetében differenciáltabb válaszmintázatok rajzolódtak ki. Ez arra utal, hogy egy érték általános elfogadása és annak konkrét helyzetben történő alkalmazása eltérő mérlegelési szintet képviselhet.

Az eredmények értelmezésekor ugyanakkor lényeges különbséget tenni az attitűdök, a viselkedési szándékok és a tényleges viselkedés között. A kutatás önbeszámolós kérdőíves vizsgálatként a résztvevők értékítéleteit és egyes helyzetekkel kapcsolatos állásfoglalásait tárta fel, ezért az eredményekből nem következtethetünk közvetlenül arra, hogyan cselekednének a válaszadók valós élethelyzetekben. A vizsgálat eredményei mindenekelőtt

azt mutatják meg, hogy a társadalmi felelősség különböző kérdéseihez milyen attitűdök és értékelési mintázatok kapcsolódtak a vizsgált középiskolai közösségben.

Különösen informatívnak bizonyultak azok a tételek, amelyek nem egyértelműen támogatandó normát fogalmaztak meg, hanem különböző értékek vagy szempontok mérlegelését igényelték. A béke és a katonai fellépés, illetve a gazdasági fejlődés és a környezetvédelem viszonyát érintő válaszok azt jelezték, hogy a társadalmi felelősségorientáció nem kizárólag az egyes értékek elfogadásában ragadható meg. Bizonyos helyzetekben az is meghatározó lehet, hogy az egyén miként mérlegeli az egymással versengő értékeket, érdekeket és várható következményeket. Ez a mintázat összhangban áll azzal az elméleti megközelítéssel, amely az értékeket egymással összefüggő, egyes döntési helyzetekben akár feszültségbe is kerülő motivációs rendszerként értelmezi.

Pedagógiai szempontból mindez arra irányítja a figyelmet, hogy a társadalmi felelősség fejlesztése nem korlátozódhat általános normák és értékek közvetítésére. A vizsgált mintában számos ilyen norma eleve magas támogatottságot mutatott. A nevelési folyamat fontos feladata ezért inkább annak elősegítése lehet, hogy a fiatalok az általánosan elfogadott értékeket konkrét élethelyzetekhez is kapcsolni tudják, felismerjék saját és közösségük cselekvési lehetőségeit, több szempontból mérlegeljék az értékkonfliktusokat, és átgondolják döntéseik lehetséges következményeit. Ebben különösen fontos szerepet kaphatnak a vita- és dilemmahelyzetek, a közösségi problémamegoldás, valamint az élmény- és cselekvésközpontú pedagógiai módszerek.

A saját fejlesztésű kérdőív első alkalmazása módszertani szempontból is hasznos tapasztalatokat eredményezett. A 24 tétel mind a hat vizsgált tématerületen értelmezhető válaszmintázatokat tett láthatóvá, így a mérőeszköz feltáró és leíró célú alkalmazása ígéretesnek tekinthető. A jelen kutatás ugyanakkor nem igazolta a kérdőív pszichometriai megbízhatóságát és szerkezeti érvényességét, ezért a hat elméletileg meghatározott terület nem tekinthető automatikusan hat empirikusan igazolt faktornak, és a vizsgálat alapján validált egyéni összpontszám vagy végleges értékorientációs kategóriák kialakítása sem indokolt. A mérőeszköz továbbfejlesztéséhez nagyobb és heterogénebb mintán végzett vizsgálatokra, tételanalízisre, reliabilitás- és validitásvizsgálatokra, valamint a faktorszerkezet empirikus elemzésére van szükség.

A kutatás eredményeit annak módszertani korlátai között kell értelmezni. A célzott, nem valószínűségi mintavétellel kialakított minta egyetlen gimnázium 120 tanulójából állt, ezért az eredmények nem általánosíthatók a teljes magyar középiskolás népességre. A keresztmetszeti kutatási elrendezés nem teszi lehetővé az értékorientáció időbeli változásának vagy oksági összefüggéseinek vizsgálatát, a jelen elemzés leíró statisztikai jellege pedig nem szolgáltat alapot alcsoportok közötti különbségek statisztikai igazolására. Az eredmények ennek megfelelően elsősorban a vizsgált közösség attitűdjeinek feltáró leírásaként és egy továbbfejleszthető mérési megközelítés első tapasztalataiként értelmezhetők.

A kutatás hozzáadott értéke abban ragadható meg, hogy egységes elméleti keretben, hat, a fiatalok mindennapi életéhez is kapcsolódó tématerületen vizsgálta a társadalmi felelősséghez köthető attitűdöket. Az eredmények nemcsak az alapvető társadalmi, etikai és környezeti normák magas támogatottságát tették láthatóvá, hanem azt is, hogy a felelősség konkrétabb helyzeteiben és az egymással versengő szempontok mérlegelésekor árnyaltabb válaszmintázatok jelenhetnek meg.

Összességében a társadalmi felelősségorientáció a jelen kutatás keretei között nem egyetlen „jó” vagy „rossz” értékválasztással írható le, hanem olyan összetett orientációként értelmezhető, amelyben az empátia és gondoskodás, a személyes felelősségvállalás, a közösségi és jövőorientált szemlélet, valamint az egymással esetenként versengő értékek mérlegelése egyaránt szerepet kaphat. A kutatás legfontosabb tanulsága ezért az, hogy a társadalmi felelősség vizsgálatában és pedagógiai fejlesztésében az általános normák elfogadása mellett arra is figyelmet kell fordítani, hogyan kapcsolódnak ezek az értékek a konkrét döntési helyzetekhez, a személyes és közösségi felelősség felismeréséhez, valamint a cselekvési lehetőségek mérlegeléséhez.

Irodalomjegyzék

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 50*(2), 179–211. https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T

Ascione, F. R. (2005). *Children and animals: Exploring the roots of kindness and cruelty*. Purdue University Press.

Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory*. Prentice Hall.

Bandura, A. (1991). Social cognitive theory of moral thought and action. In W. M. Kurtines & J. L. Gewirtz (Eds.), *Handbook of moral behavior and development* (Vol. 1, pp. 45–103). Lawrence Erlbaum Associates.

Baumeister, R. F., & Leary, M. R. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin, 117*(3), 497–529. https://doi.org/10.1037/0033-2909.117.3.497

Berkowitz, M. W., & Bier, M. C. (2005). *What works in character education: A research-driven guide for educators*. Character Education Partnership.

Boateng, G. O., Neilands, T. B., Frongillo, E. A., Melgar-Quiñonez, H. R., & Young, S. L. (2018). Best practices for developing and validating scales for health, social, and behavioral research: A primer. *Frontiers in Public Health, 6*, Article 149. https://doi.org/10.3389/fpubh.2018.00149

Boone, H. N., Jr., & Boone, D. A. (2012). Analyzing Likert data. *Journal of Extension, 50*(2), Article 2TOT2.

British Educational Research Association. (2024). *Ethical guidelines for educational research* (5th ed.). https://www.bera.ac.uk/publication/ethical-guidelines-for-educational-research-2024

Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.

Cohen, S. (1973). Property destruction: Motives and meanings. In C. Ward (Ed.), *Vandalism* (pp. 23–53). Architectural Press.

Council of Europe. (2005). *Council of Europe Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Faro Convention).* https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=treaty-detail&treatynum=199

Crowne, D. P., & Marlowe, D. (1960). A new scale of social desirability independent of psychopathology. *Journal of Consulting Psychology, 24*(4), 349–354. https://doi.org/10.1037/h0047358

DeVellis, R. F. (2017). *Scale development: Theory and applications* (4th ed.). SAGE Publications.

Deutsch, M., Coleman, P. T., & Marcus, E. C. (Eds.). (2014). *The handbook of conflict resolution: Theory and practice* (3rd ed.). Jossey-Bass.

Eagly, A. H., & Chaiken, S. (1993). *The psychology of attitudes*. Harcourt Brace Jovanovich.

Eisenberg, N., Spinrad, T. L., & Knafo-Noam, A. (2015). Prosocial development. In M. E. Lamb & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology and developmental science: Socioemotional processes* (7th ed., Vol. 3, pp. 610–656). Wiley.

Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and crisis*. W. W. Norton.

Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2019). *The state of food and agriculture 2019: Moving forward on food loss and waste reduction*. https://www.fao.org/3/ca6030en/ca6030en.pdf

Fraser, D. (2008). *Understanding animal welfare: The science in its cultural context*. Wiley-Blackwell.

Galtung, J. (1969). Violence, peace, and peace research. *Journal of Peace Research, 6*(3), 167–191. https://doi.org/10.1177/002234336900600301

García Pinillos, R., Appleby, M. C., Manteca, X., Scott-Park, F., Smith, C., & Velarde, A. (2016). One Welfare – A platform for improving human and animal welfare. *Veterinary Record, 179*(16), 412–413. https://doi.org/10.1136/vr.i5470

Hinkin, T. R. (1998). A brief tutorial on the development of measures for use in survey questionnaires. *Organizational Research Methods, 1*(1), 104–121. https://doi.org/10.1177/109442819800100106

Intergovernmental Panel on Climate Change. (2023). *Climate change 2023: Synthesis report*. https://www.ipcc.ch/report/ar6/syr/

Joshi, A., Kale, S., Chandel, S., & Pal, D. K. (2015). Likert scale: Explored and explained. *British Journal of Applied Science & Technology, 7*(4), 396–403. https://doi.org/10.9734/BJAST/2015/14975

Kohlberg, L. (1984). *Essays on moral development: Vol. II. The psychology of moral development*. Harper & Row.

Központi Statisztikai Hivatal. (2021). *A hivatalos statisztikai szolgálat adatvédelmi és adatkezelési alapelvei*. KSH.

Likert, R. (1932). A technique for the measurement of attitudes. *Archives of Psychology, 140*, 1–55.

Melson, G. F. (2001). *Why the wild things are: Animals in the lives of children*. Harvard University Press.

OECD. (2018). *Preparing our youth for an inclusive and sustainable world: The OECD PISA global competence framework*. https://www.oecd.org/pisa/innovation/global-competence/

OECD. (2019a). *OECD Learning Compass 2030: A series of concept notes*. https://www.oecd.org/education/2030-project/

OECD. (2019b). *PISA 2018 results (Volume III): What school life means for students' lives*. OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/acd78851-en

Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Blackwell.

Paulhus, D. L. (1991). Measurement and control of response bias. In J. P. Robinson, P. R. Shaver, & L. S. Wrightsman (Eds.), *Measures of personality and social psychological attitudes* (pp. 17–59). Academic Press.

Rest, J. R., Narvaez, D., Bebeau, M. J., & Thoma, S. J. (1999). *Postconventional moral thinking: A neo-Kohlbergian approach*. Lawrence Erlbaum Associates.

Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. Free Press.

Sagiv, L., & Schwartz, S. H. (2022). Personal values across cultures. *Annual Review of Psychology, 73*, 517–546.

Salmivalli, C. (2010). Bullying and the peer group: A review. *Aggression and Violent Behavior, 15*(2), 112–120. https://doi.org/10.1016/j.avb.2009.08.007

Savage, S., Tutton, L., Gordon, E., Oliver, E., & Ward, A. (2020). Developing cognitive complexity and value pluralism within prevention curricula: An empirical assessment of the "Living Well with Difference" course for secondary schools. *Journal of Social Science Education*.

Schwartz, S. H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In M. P. Zanna (Ed.), *Advances in experimental social psychology* (Vol. 25, pp. 1–65). Academic Press. https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60281-6

Schwartz, S. H., Cieciuch, J., Vecchione, M., Davidov, E., Fischer, R., Beierlein, C., Ramos, A., Verkasalo, M., Lönnqvist, J.-E., Demirutku, K., Dirilen-Gumus, O., & Konty, M. (2012). Refining the theory of basic individual values. *Journal of Personality and Social Psychology, 103*(4), 663–688. https://doi.org/10.1037/a0029393

Serpell, J. A. (2008). Anthropomorphism and anthropomorphic selection—Beyond the "cute response". *Society & Animals, 16*(3), 269–290.

Silver, H. (2015). *The contexts of social inclusion*. United Nations Department of Economic and Social Affairs.

Sipos, A. (2023). *Társas és társadalmi nevelés az iskolában: A serdülők körében végzett bántalmazásmegelőzés és előítéletcsökkentés elmélete, gyakorlata és mérése* [Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem]. Pécsi Egyetemi Archívum. https://pea.lib.pte.hu/items/225e34fd-359c-4750-bfd1-01011d471d14

Smith, L. (2006). *Uses of heritage*. Routledge.

United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 Agenda for Sustainable Development*. https://sdgs.un.org/2030agenda

United Nations Environment Programme. (2021a). *Food waste index report 2021*. https://www.unep.org/resources/report/unep-food-waste-index-report-2021

United Nations Environment Programme. (2021b). *Making peace with nature: A scientific blueprint to tackle the climate, biodiversity and pollution emergencies*. UNEP.

UNESCO. (1972). *Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage*. UNESCO.

UNESCO. (2003). *Convention for the safeguarding of the intangible cultural heritage*. UNESCO.

UNESCO. (2015). *Global citizenship education: Topics and learning objectives*. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000232993

UNESCO. (2019). *Behind the numbers: Ending school violence and bullying*. UNESCO.

UNESCO. (2020a). *Education for sustainable development: A roadmap*. UNESCO.

UNESCO. (2020b). *Global education monitoring report 2020: Inclusion and education: All means all*. UNESCO.

UNESCO. (2021). *Reimagining our futures together: A new social contract for education*. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000379707

UNESCO. (2024). *Recommendation on education for peace, human rights and sustainable development*. UNESCO.

Varga, A. (2004). *Környezeti nevelés az iskolában*. Országos Közoktatási Intézet.

Wilson, J. Q., & Kelling, G. L. (1982). Broken windows: The police and neighborhood safety. *The Atlantic Monthly, 249*(3), 29–38.

World Commission on Environment and Development. (1987). *Our common future*. Oxford University Press.

World Health Organization. (2020). *Global standards for health-promoting schools*. WHO.

World Organisation for Animal Health. (2023). *Terrestrial Animal Health Code: Animal welfare*. WOAH.

Zsolnai, A. (2019). *A szociális kompetencia fejlődése és fejlesztési lehetőségei gyermekkorban* [MTA doktori értekezés]. Magyar Tudományos Akadémia. https://real-d.mtak.hu/1136/

Mellékletek

1. számú melléklet – Értékorientációs kérdéssor középiskolai tanulók számára

Földkelte Alapítvány
4600 Kisvárda, Toldi Miklós utca 27.
Adószáma: 18816154-1-15
Képviselő: Kádár András

KÉRDŐÍV

Társadalmi attitűdök vizsgálata középiskolások körében

A kérdőíves kutatás célja, hogy átfogó képet nyújtson a középiskolás tanulók attitűdjeiről különböző társadalmi és etikai kérdések vonatkozásában, különös tekintettel az állatvédelemre, a társas kapcsolatok minőségére, a fenntarthatóságra, a közösségi értékek megőrzésére, valamint a békéhez és konfliktuskezeléshez való viszonyra. A kutatást a Földkelte Alapítvány végzi.

A kitöltés **névtelen**, az adatokat kizárólag kutatási célra használjuk fel. Köszönjük, hogy válaszaiddal segíted a munkánkat!

Háttérkérdések

1. Nemed:

☐ fiú

☐ lány

☐ egyéb / nem szeretném megadni

2. Évfolyamod:

☐ 9.

☐ 10.

☐ 11.

☐ 12.

3. Tartasz otthon állatot?

☐ igen

☐ nem

4. Találkoztál már iskolai bántalmazással (bullying)?

☐ igen, elszenvedőként

☐ igen, szemlélőként

☐ igen, mindkettő

☐ nem

☐ nem szeretnék válaszolni

Útmutató

Kérjük, jelöld meg, mennyire értesz egyet az alábbi állításokkal! Minden egyes állítás mellé írd, kérlek, a skáláról választott válaszod számát! (Tehát ha az állítással egyáltalán nem értesz egyet, akkor írj mellé 1-est, ha teljesen egyetértesz vele, írj mellé 5-öst!)

Válaszskála:

1 – egyáltalán nem értek egyet
2 – inkább nem értek egyet
3 – semleges
4 – inkább egyetértek
5 – teljesen egyetértek

I. Állatkínzás – felelős állattartás

1. Az embereknek felelősséggel tartoznak azért, ahogyan az állatokkal bánnak.
2. A vadon élő vagy haszonállatokkal szembeni rossz bánásmód kevésbé súlyos, mint egy házi kedvenc bántalmazása.
3. Az állattartás nemcsak jogokat hanem kötelezettségeket is jelent.

4. Ha állatkínzásra utaló jelet látok, fontosnak tartom jelezni azt a megfelelő személy vagy a hatóság felé.

II. Társadalmi kirekesztettség / bántalmazás – elfogadás

5. Egy közösségben természetes, hogy vannak olyanok, akiket nehezebb elfogadni.
6. Ha valakit rendszeresen bántanak, abban a környezetének nagy felelőssége van.
7. A gúnyolódás vagy rendszeres beszólogatás ugyanolyan káros, mint bármilyen más bántalmazás.
8. Egy közösség akkor működik jól, ha minden tagja biztonságban érezheti magát.

III. Élelmiszerpazarlás – felelős gazdálkodás

9. Előfordul, hogy egyszerűbb kidobni a megmaradt ételt, mint felhasználni később.
10. Vásárláskor vagy étkezéskor csak annyit választok, amennyire valóban szükségem van.
11. Az élelmiszerpazarlás a környezetet jelentősen terheli.
12. A pazarlás csökkentéséért minden tud tenni a mindennapjaiban.

IV. Randalírozás / rongálás – kulturális értékek védelme

13. A közterületek állapota sokat elárul egy közösségről.
14. Ha egy rongálás senkinek sem okoz közvetlen kárt, nem érdemes különösebben foglalkozni vele.
15. A történelmi és kulturális emlékek megőrzése a következő generációk számára is fontos.

16. A közterek állapotának megóvása nemcsak az önkormányzat, hanem a lakosság feladata is.

V. Háború – béke kérdése

17. A legtöbb nemzetközi konfliktust tárgyalásokkal is rendezhető lenne.
18. Vannak helyzetek, amikor egy ország számára a katonai fellépés elkerülhetetlen.
19. Fontos, hogy az iskolában szó essen a háború emberi következményeiről.
20. A béke megőrzéséhez az állampolgárok együttműködése is hozzájárulhat.

VI. Környezetpusztítás – környezetvédelem

21. A környezet védelme akkor is fontos, ha ez kényelmetlenséggel jár.
22. A mindennapi szokásaink hatással vannak a környezet állapotára.
23. A gazdasági fejlődés fontosabb, mint a környezet védelme.
24. A természeti erőforrásokat mindenáron meg kell védeni.

Köszönjük, hogy válaszaid megadásával támogattad a kutatásunk sikerét!